ОЛЬГА КРОВИЦЬКА

НАЗВИ ОСІБ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ ТРАДИЦІЇ XVI - XVIII ст.

СЕМАНТИКА І СЛОВОТВІР

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

ОЛЬГА КРОВИЦЬКА

НАЗВИ ОСІБ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВНІЙ ТРАДИЦІЇ XVI–XVIII ст.

СЕМАНТИКА І СЛОВОТВІР

ЛЬВІВ 2002

ББК Ш 141.4-314
К-83

Ольга Кровицька. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 213 с.

У монографії простежується динаміка функціонування іменників-назв осіб чоловічого роду на багатому мовному матеріалі XVI–XVIII ст. Широко аналізується семантика і словотвірна структура назв осіб, визначаються основні тенденції розвитку категорії особи у пам'ятках української мови досліджуваного періоду.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів і для всіх, хто цікавиться історією української мови.

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

Рецензенти:

Дмитро Бучко – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського і загального мовознавства Тернопільського педагогічного університету ім. В. Гнатюка;

Ніна Захлюпана – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Львівського національного університету ім. І. Франка.

Присвячується моїм дорогим Учителям

ISBN 966-02-2696-9

ВСТУП

Українська історія віддзеркалюється в писемних пам'ятках української мови, які відтворюють яскраву картину духовного і матеріального життя народу. Вони також відображають важливі тенденції розвитку тогочасної української мови. Як слушно зауважує проф. О. Горбач, у XVI–XVII ст. започатковуються лексикографічні описи церковнослов'янської мови із перекладним україномовним матеріалом; з'являються граматики для братських шкіл; розвивається на народномовній основі церковно-релігійна публіцистика полемічного характеру; у драматичних творах активно функціонує церковнослов'янська мова; стилізована народна мова найчастіше вживається в інтермедіях та "ораціях". У політико-адміністративному та судовому лексиконах польську та латинську мови поступово витісняє українська. У добу козаччини вдосконалюється жанрова специфіка офіційно-ділового стилю, помітні запозичення із західноєвропейських мов, збільшується частка церковнослов'янізмів у різностильових пам'ятках (Горбач, 1993, 8–9).

На сучасному етапі зростає зацікавлення давніми писемними джерелами. У цьому напрямі активно працюють науковці відділу української мови Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, які під керівництвом відомого українського мовознавця, історика мови, лексикографа Д. Гринчишина укладають "Словник української мови XVI – першої половини XVII ст." Цей період в історії української мови вибрано не випадково. По-перше, він цікавий з історичного погляду. У 50–60-их рр. XVI ст. активізуються реформаційні рухи, проводяться адміністративні реформи

у Великому князівстві Литовському. Кінець XVI – поч. XVII ст. – час могутніх козацьких повстань, доба важливих реформ релігійного життя, формування таких нових громадських структур, як братства, виникнення нових типів навчальних закладів, небаченого раніше пожвавлення літературного життя, нових культурно-релігійних ініціатив представників різних конфесій (Історія укр. культури 2, 483).

У той час в Україні проходить синтез культурної спадщини православного Сходу і католицького Заходу. Завдяки духовним традиціям, взаємовпливам сусідніх європейських держав Україна увійшла до загальноєвропейського культурно-історичного процесу. "Сотні вихованців шкіл, пройнятих духом національних традицій, а також обізнаних із західноєвропейською наукою, ставали мандрівними вчителями, розходилися по містах і селах у пошуках заробітку. Крім сучасних знань, вони несли почуття власної гідності й непримиренності" (Субтельний, 1991, 93). Водночас спостерігається "надзвичайно важливий у культурному відношенні процес: міська культура, якою була християнська культура за часів Русі, спускається з міста "вниз", трансформуючи традиційну народну культуру" (Попович, 1999, 194). І все це висвітлено у тогочасних пам'ятках української мови.

По-друге, окреслений період з філологічного погляду недостатньо вивчений через такі об'єктивні обставини: велика розпорошеність українських джерел (у бібліотеках, архівах, приватних книгозбірнях в Україні та поза її межами), відсутність повного археографічного опису пам'яток досліджуваного періоду, відсутність фундаментальної праці з максимально зібраним та лексикографічно опрацьованим матеріалом.

Картотека "Словника української мови XVI – першої половини XVII ст." нараховує більше 800 тис. карточок-цитат, що репрезентують понад 40 тис. слів. У ній зосереджено багатий лексичний матеріал із цих різножанрових українських пам'яток: 1) пам'ятки ділової та публіцистично-ділової мови (грамоти, привілеї, актові книги, описи замків, статути, поборові реєстри, люстрації земель та ін.); 2) пам'ятки полемічної літератури (твори І. Вишенського, З. Копистенського, К. Острозького, І. Борецького та ін.); 3) пам'ятки художньої літератури (поезія, інтермедії, панегірики, епіграми);

4) релігійні пам'ятки; 5) пам'ятки наукової літератури (словники, граматики, травники); 6) літописи та ін. Серед джерел історичного словника переважають пам'ятки з Волині, Галичини, Наддніпрянщини, Поділля і Закарпаття. До канону введено також українські пам'ятки, написані у Польщі, Литві, Білорусії, Румунії, Греції, Угорщині, Франції, Італії, Єгипті.

На превеликий жаль, величезний фактичний матеріал, який знаходиться в картотеці словника, недостатньо повно представлений у сучасних наукових працях. Досі опрацьовано лише назви кольорів (М. Чікало), назви одягу та взуття (Г. Войтів), абстрактну лексику (Л. Полюга), медичну номенклатуру (Г. Дидик-Меуш), ономастику (Р. Керста, М. Сенів, Р. Осташ), назви осіб жіночого роду (М. Брус), складні іменники (О. Черкавська-Лоза).

Нашу увагу привернули суфіксальні іменники – назви осіб чоловічого роду, які засвідчені у писемних пам'ятках української мови XVI–XVIII ст.

Варто наголосити, що в українському мовознавстві є досить велика кількість публікацій, у яких проаналізовано назви осіб на сучасному мовному матеріалі. Це насамперед праці І. Ковалика, Я. Закревської, Г. Дідківської, К. Городенської, О. Захарків, Л. Родніної, З. Сікорської, Н. Клименко, В. Коломієць та ін. З історичного словотвору та історичної лексикології відомі лише окремі дослідження, присвячені або конкретним суфіксам (роботи І. Олійника, П. Білоусенка, В. Токар, Г. Віняр, К. Ленець та ін.), або конкретним лексико-семантичним групам, причому основною джерельною базою тут слугує одна чи кілька пам'яток (праці Г. Малишко, Т. Молодід, П. Плюща, А. Майбороди, Н. Москальової, Ф. Непийводи, І. Петличного, Є. Чернова та ін.). Як зазначає С. Бевзенко, в сучасному українському мовознавстві немає на сьогодні спеціальної роботи, де б проводився аналіз назв осіб чоловічого та жіночого роду в діахронному плані, бракує власне студій історичного характеру (див. Бевзенко, 1991, 160, 179, 187). Тому наше дослідження певним чином доповнює, уточнює існуючі праці з погляду історичного.

У роботі вперше на багатому джерельному матеріалі простежено особливості фукціонування назв осіб чоловічого роду на лексико-семантичному, словотворчому рівнях, виявлено основні

тенденції формування категорії особи в українських пам'ятках XVI–XVIII ст. З цією метою зібрано найповніший корпус назв осіб – іменників чоловічого роду, охарактеризовано основні лексико-семантичні групи назв осіб, вказано структурні та семантичні особливості їхнього функціонування, досліджено словотвірну структуру nomina personalia, а також визначено основні закономірності розвитку цієї категорії у тогочасних пам'ятках.

Матеріалом для дослідження стала спеціально укладена картотека суфіксальних утворень nomina personalia, яка налічує понад 2400 одиниць, дібраних із двох фундаментальних лексичних картотек – "Історичного словника українського язика", створеної під керівництвом проф. Є. Тимченка, та "Словника української мови XVI– першої половини XVII ст.", які зберігаються в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Опрацьовано також низку пам'яток, що не ввійшли з певних причин до названих картотек, зокрема: *Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст. (Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України).* – К., 1976; *Приватні листи XVIII ст.* – К., 1987; *Лохвицька ратушна книга.* – К., 1986; *Українські інтермедії XVII–XVIII ст. / Пам'ятки української мови.* – К., 1960; Житецкий П. *Словарь книжной малорусской речи по рукописи XVII века.* – К., 1888; *Дневник генерального хорунжего Николая Ханенка (1727–1753 гг.).* – К., 1994 та ін.

Результати запропонованого дослідження можна використати для укладання словників, покажчиків малозрозумілих слів при публікації українських писемних джерел. Проаналізований матеріал можна ввести до поглибленого вивчення курсу історії української мови, лексичної та словотвірної систем української мови, для опрацювання нових спецкурсів з порівняльно-історичного вивчення української мови у загальноєвропейському контексті, у міжслов'янських взаємовпливах тощо.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ НАЗВ ОСІБ

Мікросистема назв осіб розвивалася неоднаково з часу виникнення перших назв. По-різному проявлялася семантична розгалуженість цього лексичного шару в певні періоди розвитку мови, що було зумовлене внутрішніми та зовнішніми чинниками.

Жанрова та різностильова багатоманітність писемних пам'яток XVI–XVIII ст. сприяла активному поповненню лексико-семантичних груп (ЛСГ) новими словами – дериватами і запозиченнями.

За семантикою назви осіб традиційно діляться на п'ять основних ЛСГ:

– назви осіб за родом діяльності та професією;
– назви осіб за національною і територіальною ознаками;
– назви осіб за соціальним і майновим станом, суспільно-політичним становищем;
– назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом;
– назви осіб за зовнішніми ознаками і внутрішніми властивостями[1].

Поділ nomina personalia на ці лексико-семантичні групи дозволяє повністю охопити всі слова і чітко визначити семантичні підгрупи, зміст яких залежить від опрацьованого лексичного матеріалу. Проте не завжди існують підстави однозначно стверджувати про належність аналізованого слова до тієї чи іншої

Схема № 1
Семантична класифікація nomina personalia

- назви осіб за родом діяльності та професією
  - назви осіб, що працюють у виробничій сфері
  - назви осіб, що працюють у невиробничій сфері
  - назви осіб, пов'язані з іншими діями та вчинками
- назви осіб за територіальною і національною ознаками
  - назви осіб за етнічною ознакою
  - назви осіб за територіальною ознакою
  - загальні назви осіб за місцем проживання
- назви осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем
  - назви осіб за певним соціально-економічним становищем
  - назви осіб за певним суспільно-політичним становищем
  - назви осіб, пов'язані з адміністративно-державним управлінням, службовою діяльністю
  - назви осіб, пов'язані з судочинством, правовою діяльністю
  - назви осіб, пов'язані з релігією та церковним життям
  - назви осіб, що пов'язані з військовою справою
- назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом
  - назви осіб за сімейними стосунками по прямій лінії
  - назви осіб за родинними, сімейними стосунками по боковій лінії
  - назви осіб за свояцтвом
  - загальні назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом
- назви осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями
  - назви осіб за фізичним, фізіологічним станом
  - назви осіб за внутрішніми властивостями

підгрупи. Інколи семантичний обсяг слова дозволяє йому входити до кількох груп одночасно. У таких випадках основним критерієм визначення семантики стає контекст.

ЛСГ назв осіб аналізуються за однією схемою: 1) характеристика семантичного змісту; 2) класифікація слів (підгрупи, ряди, мікрогрупи); 3) аналіз їх словотвірної будови; 4) визначення основних особливостей їх функціонування у джерелах XVI–XVIII ст.; 5) загальна характеристика сучасного стану розвитку ЛСГ.

Назви осіб за родом діяльності та професією

Серед ЛСГ назв осіб чоловічого роду центральне місце займають назви осіб за родом діяльності та професією. Їх творення та функціонування значною мірою пов'язані з дією позамовних чинників: економічним розвитком суспільства в цілому, процесами, що відбувалися у виробничій сфері в певній історичній ситуації та ін.

Аґентивні назви були предметом зацікавлення багатьох дослідників; вивчали насамперед словотвірну будову аґентивних назв (Т.Басова; П.Білоусенко; С.Богданова; З.Булик; Л.Васильєва; Л.Дідківська; Р.Железнова; К.Ленець; А.Майборода; Г.Малишко; А.Мойсеєв; І.Олійник; М.Скаб; В.Токар та ін.), окремі семантичні підгрупи (В.Бекіш; В.Вакуров; В.Горобець; О.Давидова; Ю.Жадько; Н.Захлюпана; В.Коломоєць; І.Сухомлин; Н.Титаренко; Є.Чернов та ін.), стилістичні можливості та функціонування nomina agentis у текстах (Л.Деже; І.Долгов; Г.Єрмоленко; Ф.Ткач; М.Худаш та ін.). В окремих працях проведено зіставлення кількох лексичних груп (серед яких і назви осіб за родом діяльності та професією) у міжмовному, порівняльному плані (Л.Журавська; Н.Кабанова; А.Кизюкевич; В.Коломієць; І.Ковалик; Л.Лазарєва; А.Мамрак та ін.).

У кількісному відношенні переважають дослідження, присвячені семантичному опису цих іменників, причому класифікації здійснюються за різними принципами. Домінують загальні класифікації, зроблені на мовному матеріалі різного характеру.

Назви осіб за професією та родом діяльності становлять найчисленнішу групу в аналізованій мікросистемі української мови

XVI–XVIII ст. На той час ЛСГ активно поповнювалася завдяки новотворам, запозиченням, різностильовим варіантам.

Іменники чоловічого роду виступали з такими загально-категоріальними значеннями: "особа – виконавець дії", "особа – носій процесуальної ознаки". Звичайно, що у кожній лексемі це загальне значення конкретизується іншими семами і таким чином формується семантика похідного іменника. Якщо ж розглядати детальніше словотвір цих іменників, то тут можна спостерігати деякі закономірності: у творенні аґентивних назв осіб засвідчені тільки дієслівні твірні основи; у словотворенні професійних назв осіб беруть участь не лише дієслівні твірні основи, а й іменникові та прикметникові, щоправда, обмежено. Це обмеження зумовлене насамперед семантичним чинником, адже назви осіб за професією утворюються від тих іменників, що називають предмет, місце, знаряддя, об'єкт дії тощо. Отже, під час творення цих іменників спостерігаємо вибірковість твірних основ. У пам'ятках української мови XVII–XVIII ст. виявлено понад 1200 аґентивних та професійних назв осіб. За семантикою їх можна розділити на три підгрупи:

I. Назви осіб, що працюють у виробничій сфері.

II. Назви осіб, що працюють у невиробничій сфері.

III. Назви осіб, пов'язані з іншими діями та вчинками.

У кожній з цих підгруп можна виявити нові ряди, зокрема, у межах першої підгрупи – це "назви осіб, пов'язані з різними ремеслами", і "назви осіб, що займаються різними видами промислів".

Ряд "назви осіб, пов'язані з різними ремеслами" охоплює такі мікрогрупи:

а) назви осіб, пов'язані з <u>металообробною промисловістю, ювелірною справою та зброярством</u>: бисерникъ "ювелір" (1650 ЛК 426)[2], гартаръ "той, хто гартує метал" (1566 ВЛС 94 зв.), гисаръ "той, хто виливає з металу різні вироби" (1635 Тимч. 524), дзвонникъ, звонникъ "той, хто робить дзвони" (1616 ЛСБ 1044, 6), димаръ "робітник, що виплавляє з руди залізо" (XVIII Тимч.716), железникъ "той, хто обробляє залізо" (XVII ЛСам. 124), золотаръ, злотникъ, золотникъ "ювелір, який виготовляє речі з золота" (1566 ВЛС 94 зв.; 1627 ЛБ 43; XVI–XVIII М.Т.), игларъ "той, хто виготовляє голки" (XVII К.Т.), коваль, ковникъ, ковачъ "той, хто

обробляє метал" (1552 ОЧерк.З. 4; XVII К.Т.; XVI К.Т.), ковалчикъ "помічник коваля" (XVI К.Т.), конвисаръ "той, хто виготовляє з цинку або міді предмети домашнього вжитку" (кін.XVII – поч.XVIII К.З. 143), котельникъ, котляръ "той, хто робить котли, казани, речі з міді і бронзи" (АЗР II, 11; 1695 АСГУ 100), котлярчикъ "помічник котляра" (XVI К.Т.), кулбачникъ "сідляр, заст. кульбачник (XVII К.Т.), кузнецъ "коваль" (XVII К.Т.), лучникъ "той, хто виготовляє луки" (XVII К.Т.), людвисаръ "той, хто виготовляє різні речі з металу" (1655 ЛСБ 155), мечникъ "той, хто виготовляє мечі" (XVII К.Т.), медникъ, меденикъ "той, хто виробляє речі з міді" (XVII К.Т.), мосяжникъ "той, хто виробляє речі з міді" (XVII К.Т.), оловникъ "той, хто виробляє речі з олова" (1642 ЛС 319), пушкаръ "ремісник, що виготовляє зброю" (1566 ВЛС 94 зв.), рурникъ "той, хто виготовляє металеві труби" (1642 ЛСБ 1052, 1), сагайдачникъ "той, хто виготовляє сагайдаки" (XVIII К.Т.), слюсарь, слосарь "той, хто обробляє метал, виготовляє речі з металу" (XVII–XVIII К.Т.), стрельникъ "той, хто робить стріли" (XVIII К.Т.), стрѣлець "той, хто виготовляє рушниці" (1552 ОЧерк.З 4), токаръ "той, хто обробляє метал, дерево" (XVI–XVIII К.Т.), шабельникъ "той, хто виготовляє шаблі" (XVII К.Т.), шлемникъ "той, хто виготовляє шоломи" (1642 ЛС 205);

б) назви осіб, пов'язані з обробкою деревини, виготовленням речей з дерева: бердникъ "бердник" (XVIII К.Т.), бондаръ, боднаръ "бондар" (1607-1645 РДВ 352; 1649 АрхЮЗР 3/IУ, 350), колодей "колісник, діал. колодій" (1592 ЛСБ 1037, 9), коробейникъ "бондар" (XVII Сл.Ж. 37), ложечникъ "ложкар" (XVII К.Т.), плотникъ "тесляр" (1503 АЗР I, 358), пударъ "бондар" (1627 ЛБ 103), решетникъ "решетар" (кін.XVII – поч. XVIII К.З. 145), сницаръ, снѣцаръ "сницар" (1652 Син.сл. 157; кін. XVII– поч. XVIII К.З. 150), стельмахъ "стельмах" (1592 ЛСБ 1120, 9), столяръ "столяр" (XVII Сл.Ж. 88), сытникъ "той, хто робить сита" (кін. XVII – поч. XVIII К.З. 145), теселчикъ "помічник теслі" (1634 ЛСБ 1054, 14), тисаръ "столяр" (1627 ЛБ 33);

в) назви осіб, пов'язані з будівельною справою і керамічним виробництвом: блоняръ "скляр" (1628 АрхЮЗР 1/XI, 656), блянкаръ "скляр" (кін.XVI Розм. 71), бляхаръ "бляхар"

(1650 ЛК 428), бляхнѣръ "ремісник, який покриває бляхою дахи" (1688 ЛМ 11–12), бляховникъ "бляхар" (1657 Тимч. 107), будовникъ "будівник" (XVII Сл.Ж. 10), будовничий "будівник" (1599 Ант. 801), будовца "будівник" (1646 Перло 52 зв.) (слова *будовникъ, будовничий, будовца* могли вживатися ще у переносному значенні "творець, засновник" (кін.XVI УЄ № 31, 164; 1598 Виш.Кн. 268 зв.; 1618 Зерц. 67), вапенникъ "той, хто гасить вапно" (кін.XVII – поч.XVIII К.З. 186), гончаръ, ганчаръ "гончар" (1596 ЛЗ 108), гонтаръ, ґонтаръ "ґонтар" (XVIII Тимч. 562, 645), грабаръ "грабар" (1590 ЛНБ 5, II 4046, 148), гончарчикъ "помічник гончаря" (1578 АрхЮЗР 1/VI, 65), грубникъ "той, хто палить у грубах" (XVIII Тимч. 617), гутникъ "той, хто працює в гуті" (1633 ЛСБ 1054, 5), каменникъ "той, хто обробляє камінь" (XVII К.Т.), кладяжникъ "колодязник" (1642 ЛС 339), комѣнникъ "той, хто мурує димарі" (1652 ЛСБ 1067, 8 зв.), клепочникъ "той, хто робить клепки" (XVIII К.Т.), линникъ "канатникъ" (кін.XVII – поч.XVIII К.З. 271), липаръ, лѣпаръ "той, хто обліплює глиною або вапном стіни будівлі" (1591 ЛСБ 1036, 23 зв.; 1594-1595 ЛСБ 1041, 1), мазальникъ "той, хто маже хату глиною" (1642 ЛС 77), мраморникъ "мармурник" (XVI–XVII К.Т.), муляръ, мураръ "муляр" (XVII–XVIII К.Т.; 1627 ЛСБ 1056, 2 зв.), мулярчикъ, мурарчикъ "помічник муляра" (1630 ЛСБ 1128, 4 зв.; 1627 ЛСБ 1051, 4 зв.), муровщикъ "муляр" (XVIII К.Т.), оболонникъ "скляр" (кін.XVII – поч. XVIII К.З. 142), плинфникь "цегельник" (1627 ЛБ 82), студняръ "колодязник" (1607-1645 РДВ 6), тертичникъ "пиляр, трач" (1733 ДНРМ 261), цегельникъ "цегельник, цегляр" (1627 ЛБ 82), шкляръ, скляръ "скляр" (XVII К.Т.), шпалерникъ "шпалерник" (XVIII К.Т.);

г) назви осіб, пов'язані з виробництвом паперу та друкарством: друкаръ "друкар" (1642 ЛС 455), интрелиґаторъ "палітурник" (1616 АрхЮЗР I/VII, 274), корыґаторъ, кориґователь "коректор" (XVII К.Т.; 1587 См.Кл.18), паперникъ "той, хто виготовляє папір" (1633 АрхЮЗР 9/I, 397), печатникъ "друкар" (XVII Сл.Ж. 62);

д) назви осіб, пов'язані з оброблянням вовни, виготовленням полотна та ін.: блѣхаръ "білильник, діал. бліхар" (1627 ЛБ 195), бѣлильникъ, бѣлникъ "той, хто вибілює полотно" (XVII Тимч. 170), волняръ "той, хто обробляє вовну" (1642 ЛС 250), коверникъ,

коврникъ "той, хто виготовляє коверці" (1566 ВЛС 94 зв.), красителъ, крашенникъ "той, хто фарбує полотно" (1642 ЛС 295; XVIII К.Т.), мѣховникъ "той, хро обробляє хутро"(XVII Сл.Ж. 45), платенникъ "той, хто виробляє полотно" (1642 ЛС 255), суконникъ "той, хто виробляє сукно" (1594 ЛСБ 265, 1), ткачъ "ткач" (1642 ЛС 256), фарбейникъ "той, хто фарбує полотно, вовну" (XVII К.Т.);

е) назви осіб, пов'язані з <u>оброблянням шкіри та виготовленням предметів, речей з неї:</u> гарбаръ "той, хто вичиняє шкіру" (1599 Ант. 829), гарбарчикъ "помічник гарбаря" (1622 Тимч. 509), замшникъ "кушнір" (XVII Сл.Ж. 23), кожаръ "гарбар" (1642 ЛС 304), кушниръ "кушнір" (1517 АрхЮЗР 1/VI, 57), кушнирчикъ "помічник кушніра" (1649 РЗВ 143), римаръ "той, хто виготовляє речі зі шкіри" (XVII Сл.Ж. 80; 1581 ТУ 188), сапожникъ "швець" (1638 АЮЗР III, 22), седельникъ, седъляръ, сѣдляръ "сідляр" (XVII К.Т.; 1552 ОВін.З. 202 зв.; 1586 MCSL 1–1, 136), сиромятникъ "той, хто виготовляє сирицю" (1557 АЗРІ, 169), скурникъ "той, хто вичиняє шкіру" (I пол. XVII Сем. 20), усмаръ "той, хто виготовляє речі зі шкіри" (1642 ЛС 79), чижмаръ "чоботар" (1627 ЛБ 111), чоботаръ "чоботар, швець" (1552 ОВін.З. 140), швецъ "швець" (1731 Х. 25), шевчикъ "помічник шевця" (1625 АрхЮЗР 6/I, 457);

є) назви осіб, пов'язані з <u>пошиттям одягу:</u> кожушникъ "кожухар" (1642 ЛС 63), кравецъ "кравець" (XVII Сл.Ж. 38), кравчикъ "помічник кравця" (XVIII К.Т.), шапочникъ, шапникъ "шапкар" (XVII К.Т.);

ж) назви осіб, пов'язані з <u>виробництвом продуктів харчування та напоїв, їх торгівлею:</u> бражникъ "той, хто торгує брагою" (XVIII Тимч. 131), броварникъ "той, хто виробляє пиво" (1649 АрхЮЗР 3/IV, 156), варникъ "кухар" (1650 ЛК 432), винникъ "той, хто виготовляє горілку, спирт" ((XVII Сл.Ж. 13), горѣлчаникъ "той, хто курить горілку" (XVIII Тимч. 581), колачникъ "калачник" (1733 Х. 129), кухар "кухар" (XVII–XVIII К.Т.), мельникъ "мельник" (XVII К.Т.), месникъ "м'ясник" (1594 АЮЗР I, 252), млечникъ "молочар" (XVII К.Т.), млинаръ "мельник" (XVI К.Т.), мѣрочникъ "мірошник" (1607 АрхЮЗР 6/I, 343), олѣйникъ "той, хто виготовляє олію" (кін. XVII- поч. XVIII К.З. 147), пекаръ "пекар" (серед. XVII Хрон. 65 зв.), пекарецъ "помічник пекаря" (XVI К.Т.), перепечатай "пекар" (кін.XVII – поч.XVIII К.З. 61), пирожникъ "пекар" (XVII

К.Т.), пывникъ "пивовар" (1649 АрхЮЗР 3/I V, 393), рѣзникъ "м'ясник" (XVII Сл.Ж. 8), слодовникъ "той, хто виготовляє солод" (кін.XVII – поч.XVIII К.З. 160), табачникъ "той, хто виготовляє тютюн" (кін.XVII – поч.XVIII К.З. 48), тютюнникъ "той, хто готує тютюн для продажу" (XVIII К.Т.);

з) назви осіб, пов'язані з різними видами сільськогосподарської діяльності: з рільництвом: гребець "той, хто розгрібає сіно граблями" (кін.XVII – поч.XVIII К.З. 181), гуменникъ "той, хто доглядав гумно і роботи на гумні" (1557–1558 АЗР III, 77), жатель, жнець "жнець" (I пол.XVIII УЄ № 29515, 94 зв.; XVI Тимч. 935), змолотникъ "молотник" (1567 ЦДІАК 28, 1, 2, 3), косаръ, косець "косар" (XVI К.Т.), молотильникъ "молотник" (1642 ЛС 91), орачъ "орач" (XVII Сл.Ж. 57), пахаръ, пашникъ "орач, землероб" (1627 ЛБ 43: 1552 ОЧорн.З. 63 зв.), подсевачъ "помічник сіяча" (1597 РИБ XIX, 230), ратай "ратай, рільник, орач" (XVII К.Т.), сѣвачъ, сѣятель "сіяч" (XVII К.Т.; 1561 ЛСБ 127); із тваринництвом: бичкаръ "той, хто пасе бичків" (XVIII Тимч. 94), вивчаръ "той, хто пасе овець" (XVIII Тимч. 244), воловець, воловикъ "той, хто пасе волів" (XVI К.Т.; XVIII К.Т.), гайдай, гайдаръ "погонич волів, що їх гнали на продаж" (XVIII Тимч. 501), гусятнить "той, хто пасе гусей" (XVII Тимч. 633), доитель, дояръ "дояр" (1598-1599 Відп.ПО 1075; XVIII Тимч. 820), кобилникъ, конникъ "той, хто пасе коней" (XVIII К.Т.; XVI К.Т.), козяръ "той, хто пасе кіз" (1642 ЛС 72), конюхъ "конюх" (XVIII К.Т.), коровникъ "той, хто пасе корів" (1740 М. 325), овчаръ "вівчар" (1723 М. 19), овчарикъ "помічник вівчаря" (XVI УЄ № 29519, 35), пастухъ, пасторъ, пастиръ "пастух" (1587 См.Кл. 35; 1642 ЛС 266; 1630 ЛСБ 511), погоничъ, погонщикъ "той, хто супроводжує худобу, коней, переганяючи їх кудись" (XVIII К.Т.; 1749 ДНРМ 314), подпасичъ "підпасок" (1720 ДНРМ 116), пташникъ "той, хто доглядає свійську птицю" (1627 ЛБ 48), свинаръ "той, хто пасе свиней" (XVII–XVIII К.Т.), скотаръ "пастух рогатої худоби" (1587 См.Кл. 46 зв.), стадникъ "стадник" (XVII Сл.Ж. 86), телятникъ "той, хто пасе телят" (XVIII К.Т.), чабанникъ "чабан" (XVII К.Т.), чередникъ "чередник" (1609 ЦДІАК II, 1, 5, 11), яловникъ, яловничий "той, хто доглядає або пасе молоду худобу, яка ще не мала приплоду" (1667 К.Т.; 1734 К.Т.);

із бджільництвом: бортникъ "залежний селянин, який доглядає панські пасіки" (1559 AS VI, 54), пасѣчникъ "пасічник" (XVI АЗР III, 99), пчоляръ "бджоляр" (1642 ЛС 87); із городництвом і садівництвом: винаръ "той, хто доглядає виноградник" (XVI Тимч. 251), виноградникъ, виноградатель "той, хто працює у винограднику" (XVI Тимч. 254; 1642 ЛС 289), виноградаръ "той, хто вирощує виноград" (XVIII М.Т.), овощникъ "овочівник" (1642 ЛС 321), огородникъ "городник" (XVII Сл.Ж. 55), садитель "садильник, саджальник" (1642 ЛС 362), садовникъ, садовничий "садівник" (1599 Кл.Остр. 216; XVI К.Т.); із мисливством: бобровникъ "феодально залежний селянин, який полює на бобрів, наглядає за бобровими гонами" (1507 АрхЮЗР 1/III, 10), мысливець, охотникь "мисливець" (XVII К.Т.; XVIII Інт. 145), псарець "помічник псаря" (1566 ВЛС 94 зв.), псяръ "той, хто наглядає за мисливськими собаками і бере участь у полюванні" (кін.XVII – поч. XVIII Інт. 76), собакаръ "наглядач за мисливськими собаками" (1649 РЗВ 390); соколникъ "той, хто доглядає ловчих птахів, навчає їх і бере участь у полюванні" (1599 ЛСБ 1042, 2); із лісництвом: гаєвникъ "гайовий" (1511 AS II, 80), лесничий, лисовщикъ "лісничий" (1650 ДНРМ 214; XVII К.Т.), побережникъ "лісовий сторож" (1582 АрхЮЗР 6/I, 113);

и) назви осіб, пов'язані зі сферою побуту: балверчикъ "цирульник" (1596 АрхЮЗР 8/III, 479), банникъ "банник, лазник" (1642 ЛС 100), лазебникъ "лазник" (1649 АрхЮЗР 3/IV, 154), цируликъ, цилюрикъ "цирульник" (XVII К.Т.);

і) назви осіб, пов'язані з медичним обслуговуванням: аптекаръ "аптекар" (XVI Тимч. 29), болничаръ "той, хто працює в лікарні" (XVII Тимч. 120), лекаръ "лікар" (XVIII К.Т.), медикъ "медик" (поч.XVII Проп.р. 68 зв.), паціентъ "пацієнт, хворий" (XVII Інт. 151);

ї) назви осіб, пов'язані з транспортом: возникъ, возовикъ, возница, возатай "візник, фурман" (1627 ЛБ 118; 1627 ЛБ 112; XVII Тимч. 289; 1642 ЛС 408), єздецъ, єздокъ "їздець" (XVII К.Т.; 1506 AS III, 38), извощикъ, звозчикъ "візник" (XVIII ДК 47; XVII К.Т.), комяжникъ "човняр" (1563 ТУ 100), машталѣръ "машталір" (XVIII К.Т.), перевозникъ, превозникъ, перевожчикъ "перевізник" (1587 См.Кл 54 зв.; XVII К.Т.; XVIII ХД 47).

У межах другого ряду – "назви осіб, що займаються різними видами промислів" – можна виділити такі мікрогрупи:

а) назви осіб, пов'язані з рибальством: рибакъ, рибалокъ, рибалка, рибалчинъ "рибалка" (XVIII К.Т. 1719 АП 554; кін. XVII – поч. XVIII К.З. 141; XVII К.Т.), рибаръ "той, хто розводить рибу у ставку" (1642 ЛС 317), удичникъ "рибалка, який ловить рибу вудкою" (1642 ЛС 214)* ; б) назви осіб, пов'язані з виробництвом поташу, пороху: бударъ, будникъ "робітник буди, поташні" (XVII Тимч. 147; 1577 ЖКК I, 86), поташникъ "той, хто займається виробництвом поташу" (кін. XVII – поч. XVIII К.З. 173), пороховникъ "той, хто виробляє порох; порохняр" (1701 ДНРМ 21), селитраникъ "той, хто займається виробництвом селітри" (1622 ЦНБ 23265, 1); в) назви осіб,пов'язані з виробництвом інших речовин, сировини: вуглярь, углярь "той, хто випалює деревне вугілля" (XVII К.Т.), догтарь "той, хто добуває дьоготь" (кін.XVII – поч.XVIII К.З. 278), жупникъ "робітник соляної копальні" (1606 АЮЗР II, 62), мыльникъ "той, хто виготовляє мило; миловар" (XVII К.Т.), осмольникъ, смольникъ, смолярь "той, хто добуває смолярський дьоготь" (XVIII К.Т.; 1642 ЛС 509), попельникъ "той, хто виготовляє попіл" (XVIII К.Т.), рудникъ "рудокоп" (1618 Арх ЮЗР 6/I, 392), солитель, соляникъ, солеников "соляр, солевар" (1642 ЛС 359; 1592 ТУ 223).

У межах другої підгрупи – "назви осіб, що працюють у невиробничій сфері" – виділяємо такі ряди:

а) назви осіб, пов язані з культурою, з музичним мистецтвом: арфіста "арфіст" (1641 Dict. 59), бандуристъ, бандуриста "бандурист" (XVIII Тимч. 54), басистъ"басистий" (XVIII Тимч. 60), бубениста, бубенникъ "бубняр" (п. 1596 Виш.Кн. 246; 1642 ЛС 406), волторнистъ "волторніст" (XVIII Тимч. 303), гимниста "той, хто пише або виконує хвалебні пісні" (XVIII Тимч. 523), гудакъ, гудець, гудинець, гудокъ "той, хто грає на музичному інструменті, музикант" (XVIII Тимч. 625; 1627 ЛБ 32; XVIII Тимч. 625; 1566 AS VII, 60), гуслець гуслистъ, гуслиста, гуслникъ "гусляр" (1642

* Детально рибальську лексику проаналізовано у нашій статті (див. Культура слова, 1990, вип. 38, с. 51-53).

ЛС 197; XVIII Тимч. 632; 1642 ЛС 125), грачь, играчъ "музикант" (1627 ЛБ 70), дишканцѣста "той, хто співає дискантом" (XVIII Тимч. 60), дмець "музикант" (1642 ЛС 198), дудакъ, дударъ, дудникъ "дудар" (1650 ЛК 445; XVII Тимч. 837; 1566 AS VII, 89), инъструментиста "той, хто грає на музичному інструменті" (п.1596 Виш.Кн. 246), ігратель "музикант" (1642 ЛС 259), колядникъ "колядник" (XVII К.Т.), корнетиста "корнетист" (XVII К.Т.), лютниста "той, хто грає на лютні" (XVII К.Т.), музикантъ "музикант" (1719 Інт. 94), партесникъ "той, хто співає по нотах" (кін.XУII – поч.XVIII К.З. 294), певецъ "співак" (1557 КМПМ I, дод. 23), плясальникъ "танцюрист" (XVII К.Т.), прегудникъ "той, хто грає на музичному інструменті" (1642 ЛС 398), реґалиста "органіст" (п.1596 Виш.Кн. 246), скрипокъ, скрипникъ "скрипаль" (1591 ЛСБ 1036, 23 зв.; XVI–XVII К.Т.), сопець, сопѣлникъ "той, хто грає на сопілці або дуді" (1642 ЛС 105; XVII К.Т.), спевакъ "співак" (XVI–XVПI К.Т.), сурмачъ "сурмач" (1627 ЛБ 119), трубитель, трумбеташь "трубач" (1642 ЛС 404; 1587 См.Кл. 59 зв.), фрюярникъ "той, хто грає на флоярі" (XVI К.Т.), хористъ "хорист, співак" (XVII К.Т.), цимбалистъ "цимбаліст" (XVII К.Т.), цитариста, цитриста "той, хто грає на цитрі" (1627 ЛБ 28; XVII К.Т.), штортиста "той, хто грає на шторті" (XVII Сл.Ж. 103)*; з літературою і театром: интермедіантъ "той, хто пише інтермедії" (XVII К.Т.), зритель "глядач" (п.1596 Виш.Кн. 229 зв.), лѣтеракъ, лѣтератъ "письменник" (1618 Зерц. 46; XVIII К.Т.), писменникъ, скрибентъ "письменник" (1642 ЛС 211; 1621 Коп.Пал. 738), поетикъ "поет" (XVIII К.Т.); із різновидом видовищного мистецтва: блазень "блазень, особа при дворі вельможі, що розважала гостей жартами" (1596 ЛЗ 53), медведникъ "той, хто вчить ведмедя танцювати і водить його по ярмарках" (1566 AS VII, 89); з малярством, скульптурою: ваятель "різьбяр" (1627 ЛБ 14), маляръ "художник" (XVII–XVIII К.Т.), малярчикъ "помічник художника" (1650 ЛСБ 1052, 5), писатель "живописець" (1642 ЛС

* Детально музичну лексику проаналізовано у нашій статті (див. Українська історична та діалектна лексика, К., 1985, с. 44-51).

400), реставраторъ "реставратор" (XVI К.Т.), симболѣста "художник-символіст" (XVII К.Т.);

б) назви осіб, пов'язані з наукою та освітою: арифметикъ "математик" (XVII Тимч. 31), бакаляръ "учитель, бакаляр" (1579 Арх ЮЗР 1/І, 74), бурсакъ "учень, що мешкає в бурсі" (1627 Арх ЮЗР 1/VI, 596), бурсникъ "товариш з бурси" (1529 АЮЗР І, 76), вчитель "учитель, наставник" (XVI Тимч. 359), выученикъ, ученикъ "учень" (XVI–XVIII К.Т.), выкладачъ "той, хто викладає; коментатор; перекладач" (XVI–XVIII Тимч. 401–402), выхователь-никъ "вихователь, наставник" (XVII К.Т.), граматикъ "викладач мови і літератури" (XVII Тимч. 598), дидаскалъ, даскалъ "викладач, учитель, керівник" (XVI Тимч. 714), диспутаторъ, диспутачъ, "диспутант" (1621 Коп.Пал. 939; 1605–1606 Перест. 45), длубачъ, долбачъ "перекладач" (1642 ЛС 106), екзамѣнаторъ "екзаменатор" (XVIII Тимч. 869), историкъ "фахівець з історії" (XVI–XVII К.Т.), книжникъ "грамотна людина; проповідник" (XVII Сл.Ж. 36), комментаторъ "коментатор" (1621 Коп.Пал. 401), композиторъ "складач тексту" (1646 Перло 1), кройникаръ "хроніст, літописець" (1582 Кр.Стр. 49), лекторъ "лектор" (1649 АрхЮЗР 3/IV, 57), наставникъ "наставник" (п.1596 Виш.Кн. 235), научительникъ, научникъ "наставник, мудрець" (XVI–XVIII К.Т.), обучительникъ "той, хто навчає грамоти" (XVII К.Т.), оповѣдачъ, повѣдачъ "оповідач" (XVII К.Т.; XVI К.Т.), описатель "той, хто описує" (поч.XVII Проп.р. 298 зв.), ораторъ "ораторъ" (XVII Сл.Ж. 57), пастыръ "наставник, учитель" (п.1596 Виш.Кн. 237), перекладачъ "перекладач" (XVII Сл.Ж. 61), питомець "вихованець" (1642 ЛС 267), професоръ "професор" (XVII К.Т.), просвѣтителъ "просвітитель" (1646 Перло 32), прочитатель "читач" (XVII К.Т.), ректоръ "ректор" (XVII Сл.Ж. 77), списатель "переписувач книг" (1628 Лим. 3), студентъ "студент" (XVI К.Т.), тлумачъ, товмачъ, толковникъ "тлумач" (XVII Сл.Ж. 90; 1636-1650 ХЛ 78; 1596 З.Каз. 75), учень, ученикъ "учень, вихованець, послідовник" (XVI НЄ 115; 1637 УЄ Кал.157), учитель, учителникъ "вчитель"(1600-1601 Виш. Кр.отв. 166; XVI К.Т.), читатель, читачъ, читательникъ, чительникъ "читач" (1598 Відп.ПО 381; XVI К.Т.; XVII К.Т.; 1599 Кл.Остр. 201), школярникъ, школьникъ "школяр" (XVI–XVIII К.Т.);

в) назви представників філософських, наукових течій, теорій, шкіл: антропоморфитъ "прихильник антропоморфізму" (XVII Тимч. 25), епікурчикъ "епікурієць" (XVI Тимч.875), матеріаліста "прихильник матеріалізму" (1630 ЛСБ 1052, 5), софиста "софіст" (поч.XVII Проп.р. 289), стойчикъ "прихильник стоїцизму, стоїк" (XVIII К.Т.), физелонець "прибічник натурфілософії" (XVII К.Т.).

Окремий ряд становлять назви осіб, пов'язані з ворожінням та пророцтвом: волшебникъ "чарівник" (XVII Тимч. 303), ворожбитъ "ворожбит" (поч.XVI–XVIII Тимч. 310), вѣщокъ "ворожбит" (поч.XVII Проп.р. 3 зв.), гадатель "ворожбит" (1642 ЛС 72), заклинатель "заклинач" (1608 Гарм. 210; XVI–XVIII М.Т.), звѣздаръ "астролог" (1627 ЛБ 38), кудесникъ "чарівник" (XVII К.Т.), некромантикъ "ворожбит на трупах" (1598-1599 Апокр. 64 зв.), обаватель "чарівник" (XVI М.Т.), отравникъ "ворожбит, який готує отруту" (XVII К.Т.), практыкаръ "пророк" (серед.XVII Хрон.3), провидець "пророк" (XVI–XVIII Кн.о лат. 112), прознаменитель "ворожбит" (1642 ЛС 291), прозорливець "пророк" (1627 ЛБ 102), прозряй "пророк" (XVII К.Т.), характерникъ "характерник" (XVII К.Т.), чародейникъ, чаровникь, "чарівник" (XVIII К.Т.; XVII Сл.Ж.100).

Третю підгрупу іменників творять "назви осіб, пов'язані з іншими діями та вчинками": а) соціально-політичного характеру: борець "борець" (XVI Тимч. 124), боронитель "оборонець, захисник" (XVIII Тимч. 126), бѣглець "утікач" (XVII Сл.Ж.11), воропай "розбійник" (1567 ЦНБ Лит. 16,3,86), выбавитель, выбавца "рятівник, спаситель" (XVII Тимч. 366; XVIII Тимч. 367), выдырачъ "грабіжник" (XVIII Тимч. 390), гонитель "переслідувач" (XVI Тимч. 560), дорадца "порадник" (1599 ЦДІА Лен.1823, 367, 6 зв.), заборонитель, взбранитель "той, хто забороняє що-небудь" (XVII Сл.Ж. 27; 1596 ЛЗ 36), заложникъ "заложник" (1642 ЛС 286), здирца "здирник" (XVII М.Т.), змѣнникъ "зрадник" (1599 Ант.767), казнитель "той, хто карає когось" (1642 ЛС 339), заколотникъ "бунтар" (XVII Сл.Ж. 37), оборонца "захисник, оборонець" (1605–1606 Перест. 35), опѣкунъ "опікун" (XVII К.Т.), отступець "зрадник, відступник" (XVIII К.Т.), офѣровникъ "той, хто приносить жертву, офіру" (XVII Сл.Ж. 60), поборянинъ, поборца "поборник" (XVI

К.Т.; 1563 ТУ 104), поборитель "переможець, покоритель" (1621 Коп.Пал. 610), побѣдникъ "переможець" (XVI К.Т.), поводирь "поводир" (XVII Сл.Ж. 64), податель "подавець" (XVII К.Т.), подвижникъ "подвижник; аскет" (XVII К.Т.), подводца "підпалювач, підбурювач" (XVIII К.Т.), пожогникъ "підпалювач" (XVI К.Т.), пойманець "той, кого спіймали" (XVI К.Т.), поклонникъ "прихильник, прибічник" (XVIII К.Т.), помагачъ "помагач, помічник" (XVII Сл.Ж. 67), порадца "порадник" (XVII Сл.Ж.68), порыватель "викрадач" (XVIII К.Т.), пособитель "помічник, співучасник" (1587 ЛСБ 67, 1 зв.), поспешитель "помічник, сподвижник" (1591 ЛСБ 168), посторожца "оборонець" (1621 Коп.Пал. 716), призиватель "той, хто викликає когось до бою" (1642 ЛС 336), примиритель "примиритель" (1584 ЛСБ 264), проводитель "провідник, вожак" (п. XVII Проп.р. 295), провожай "проводир" (XVII К.Т.), пустошитель "спустошник, руйнівник" (XVII Сл.Ж. 76), спаситель "спаситель" (XVII К.Т.), спекулаторъ "кат" (XVII К.Т.), сходатай "захисник, оборонець" (XVI К.Т.), учасникъ "учасник" (XVII Сл.Ж. 96), фундаторъ "фундатор, засновник" (XVIII К.Т.), цыкляръ "кат" (XVI К.Т.);

б) <u>трудового характеру:</u> бадачъ, выбадачъ "дослідник" (XVII–XVIII Тимч. 49; XVIII Тимч. 367), важитель "той, хто важить" (XVII Тимч. 176), воротаръ, воротникъ "сторож при воротах" (XVIII Тимч. 312; 1552 ОВін.З. 135), вымѣтачъ "той, хто вимітає" (1616 АрхЮЗР 1/VII, 275), вынайдитель, вьнайдователь, вьыналезца "винахідник" (1627 ЛБ 170; XVI Тимч. 420; XVII Тимч. 421), давца, датель "давець" (1577 AS VI, 81; XVII К.Т.), дверникъ, одвірникъ "сторож при дверях" (XVII Тимч. 675; XVIII К.Т.), докончитель "той, хто докінчує, завершує щось" (1621 Коп.Пал. 801), достатчикъ "той, хто доставляє щось" (XVI Тимч. 804), заробникъ "заробітчанин" (XVI М.Т.), изобретатель "винахідник" (1596 ЛЗ 59), кликунъ "нічний сторож" (1552 ОЖЗ 118 зв.), копатель, копачъ "той, хто копає землю, могилу" (1642 ЛС 302; XVI К.Т.), кормитель, кормишъ "годувальник" (XVII К.Т.; поч.XVII Проп.р. 177 зв.), ловитель "ловець" (1637 УЄ Кал. 351), носитель "носій" (XVIII К.Т.), объявитель "той, хто оголошує щось" (XVII К.Т.), отдавца "той, хто віддає" (XVII К.Т.), поливачъ "той, хто поливає" (XVIII К.Т.), помочникъ "помічник" (XVII Сл.Ж. 67),

пополнячъ “той, хто поповнює щось” (п. XVII Проп.р. 214 зв.), рубачъ “той, хто рубає” (XVII К.Т.), скидачъ “той, хто скидає” (XVII Сл.Ж. 83), собиратель “збирач”(1642 ЛС 296), создатель “творець” (1646 Перло 29 зв.), сторожець “помічник сторожа” (1605–1606 Перест. 46), толкачъ “той, хто товче каміння” (1649 РЗВ 317), украситель “оздоблювач” (1642 ЛС 320), фортникъ “сторож на воротах” (1609 ЦДІАК 11,1,5,11), шатерникъ “той, хто ставить шатро” (XVII К.Т.);

в) фізичного, фізіологічного характеру: бегунъ, бѣгатель, бѣгачъ “бігун” (XVII Тимч. 168; 1615-1616 Виш.Поз.мысл. 240; 1642 ЛС 134), бесѣдникъ, бесѣдовникъ “бесідник, співрозмовник” (1650 ЛК 426; XVI Тимч. 186), мовца “мовець” (XVII К.Т.), плавець, пловець, плаватель, плывачъ “плавець” (1642 ЛС 27; 1627 Дух.б. 99), оживитель “той, хто повернувся до життя” (кін.XVI УЄ № 31, 201), ощущатель “той, хто сприймає, відчуває щось органами чуття” (1642 ЛС 298), собесѣдникъ “співбесідник” (поч. XVII Проп.р. 246 зв.), ходець “той, хто ходить” (1513 ЦДІАК 220, 1, 4).

Окремий ряд становлять загальні назви аґентивів, які активно функціонують у пам’ятках досліджуваного періоду: выконатель, выконывачъ “виконавець” (1599 Ант. 769; XVII Тимч. 431), дѣйца, дѣлатель, дѣлець, делокъ “робітник, виконавець, той, хто робить, чинить щось” (XVI Тимч. 857; XVII Інт. 153), исполнитель “виконавець” (XVII К.Т.), реместникъ “ремісник” (XVI–XVIII К.Т.), роботникъ “робітник” (XVII Сл.Ж. 77), трудникъ, труждатель “трудівник” (кін. XVII – поч.XVIII К.З. 82; 131), учинитель “той, хто чинить щось” (XVI К.Т.).

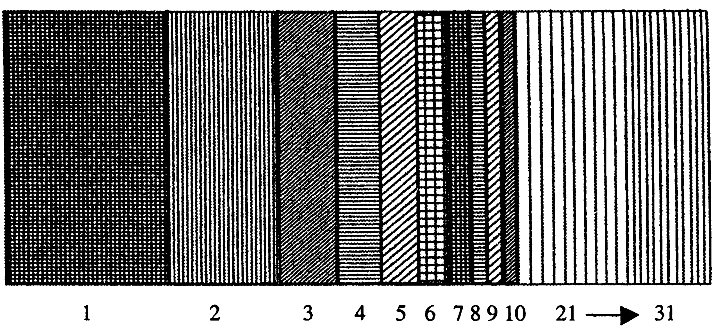
Nomina agentis et professionis у своїй структурі мають такі суфікси: -ай: воропай; -акъ: бурсакъ, гудакъ, дудакъ, рыбакъ та ін.; -антъ: інтермедіантъ, музикантъ та ін.; -аръ: аптекаръ, бичкаръ, блянкаръ, бондаръ, бударъ, вивчаръ, гартаръ, гончаръ, дояръ, димаръ, звѣвздаръ, золотаръ, кожаръ, конвисаръ, людвисаръ, овчаръ, слюсаръ, шкляръ та ін.; -аторъ: екзамѣнаторъ, интерпретаторъ, комментаторъ та ін.; -атъ: літератъ; -ачъ: грачъ, орачъ, плывачъ, побѣлячъ, сурмачъ та ін.; -ашъ: трумбеташъ; -ентъ: студентъ та ін.; -ень: учень; -ець: банкетовець, гуслець, дмець, кравець, пекарець, псарець та ін.; -икъ: арифметикъ, историкъ, овчарикъ, цируликъ та ін.; -инъ: рибалчинъ та ін.; -иръ: кушниръ,

поводиръ та ін.; -иста: инъструментиста, лютниста, штортиста та ін.; -ичъ: подпасичъ, погоничъ; -ишъ: кормишъ; -никъ: бесѣдникъ, будникъ, вапенникъ, горѣлчаникъ, дзвонникъ, замшникъ, кладяжникъ, попелникъ, скрипникъ, селитраникъ, тертичникъ, тютюнникъ та ін ;-окъ: єздокъ, рибалокъ та ін.; -оръ (-торъ): лекторъ, ораторъ, пасторъ та ін.; -тай: возотай, перепечатай, ратай; -тель: важитель, виноградатель, вчитель, дѣлатель та ін.; -тиръ: пастиръ; -унъ: кликунъ, опѣкунъ та ін.; -ухъ: конюхъ; -тухъ: пастухъ; -чий (-ничий, -овничий); будовничий, лесничий, садовничий та ін.; -чикъ (-щикъ): извощикъ, ковалчикъ, малярчикъ та ін.; -ца: вынайдовца, дѣйца, давца, посторожца та ін.

Продуктивність функціонування цих суфіксів можна простежити схематично.

Діаграма № 1

Активність суфіксів при творенні назв осіб за родом діяльності та професією

Найпродуктивнішим є суфікс -никъ (471)[*], який функціонально найтісніше пов'язаний зі словотворенням назв осіб за професією та родом діяльності. Друге місце займає суфікс - тель (243). За ним ідуть такі суфікси; -аръ (107),-ецъ (104), -ачъ (86), -ца (78), -чикъ (47), -истъ (-иста) (35), -аторъ (27), -окъ (12), -икъ (12), -оръ (9),-чий (8), -тай (7), -унъ (6), -ай, -ень, - иръ, -ишъ (по 3), -антъ, -инъ, -ичъ, -анъ (по 2), -ашъ, -ентъ, -итъ, -тиръ, - алъ, -ка, -ухъ, -тухъ (по 1).

---

[*]У дужках подається кількість найменувань.

31 словотвірний тип брав участь у творенні репрезентантів аналізованої лексичної групи.

Певна кількість назв осіб чоловічого роду цієї групи запозичена з інших мов, напр.: екзамѣнаторъ (пол. egzaminator < слат. examinator - Булика 106), интролиґаторъ (пол. introlygator < слат. introligator - Булика 131), триумфаторъ (пол. triumfator - Булика 325), фундаторъ (пол. fundator < лат. fundator - Булика 342), балверъ (пол. balwierz < свн. barbier - Булика 37), машталеръ (пол. masztalerz < свн. marstall - Булика 199), толмачь (мад. tolmács < тур. tilmač - Булика 322), бляховникъ (пол. blachownik - Тимч. 107) та ін.

Деякі похідні слова виникли на українському мовному ґрунті від твірних основ іншомовного походження, напр.: броварникъ < броваръ (свн. brouwer "пивовар" - ЕСУМ I, 261), будникь < буда (пол. buda < свн. buode "курінь, хата" - ЕСУМ 1,277), галябартникъ < галябарта (пол. halabarda < франц. hallebarde < італ. < свн. helmbarte - ЕСУМ I,60), гутникь < гута (пол. huta < двн. hutte, hutta - ЕСУМ I,628), заліотникъ < заліоты (пол. zaloty - ЕСУМ II,230), замшникь < замша (пол. zamsz < свн. saemisch leder "особлива гнучка шкіра" - ЕСУМ II, 233), коврникъ < коверъ (кипч.-тур. köwer, köbez "килим", пов'язане з тат. kobes, дтюрк. kiviz... -ЕСУМ II, 483), мраморникъ < мраморъ (пол. marmur < лат. marmor < грецьк. μαρμαρος - ЕСУМ III,399), могоричникъ < могоричъ (тюрк.< ар. maharidź "витрати" - ЕСУМ III, 494), машкарникъ < машкара (пол. maszkara< італ. máschera, ісп. máscara, ар. máskhara жарт. "карнавальна маска" - ЕСУМ III,424) тощо.

Аналізована ЛСГ багата словотвірними синонімами (пор., давца - давець - датель, подавца - податель, бѣлильникъ - бѣлникъ, будовца - будовничий - будовникъ, ситникъ - ситаръ, золотникъ - золотаръ - златца, шапникъ - шапочникъ, пастухъ - пастыръ - пасторъ, косець - косаръ, виноградатель - виноградникъ - виноградаръ та ін.), а також лексичними синонімами (пор. сапожникъ - швець - чоботаръ, фарбейникъ - краситель - крашенникъ, будовца - строитель, печатникъ - друкаръ, коваль - кузнець, табачникъ - тютюнникъ, варникъ - кухаръ, чабанъ - пастухъ,орачъ - ратай та ін). Це багатство зумовлене, насамперед, активністю формування групи назв осіб за родом діяльності та

професією у досліджуваний період. Ці іменники функціонують у пам'ятках усіх тодішніх стилів:

а) ділового: дано кгрунтаро(м) зо(л) й ~и гроши(и) ~кв, що двѣ студни копали (1607 ЛСБ 1044, 4 зв.), голо(в)щина рємєсныхъ людє(и) Золотар8, малярови, п8шкар8, гартар8. (ω)(р)ганистє, соко(л)нику, машталєр8, кра(в)цу, гафта(р)цє, ковєрнику (1566 ВЛС 94 зв.);

б) художнього: Абысь напотымъ жадного нє потрєбова(л) тл8мача лєчъ латво ωными самъ мовити моглъ й тобѣ выгодити (кін.XVI Розм. 3); Яко вѣрный сл8жєбникъ оу Пана своєго,... Который тѧ Пастырємъ до своєго стада ωбралъ быти (1618 Вѣзер.15);

в) наукового: vehiculari(us), возатай, колодѣи (1642 ЛС 408); навѣтни(к), и(з)ω(б)рѣтатєль всѧкого по(д)ст8пк8 (1596 ЛЗ 59), plumari(us), пєроткатє(л), ков(р)никъ (1642 ЛС 319); варникъ пова(р) Caduus. Magirus culinarius (1650 ЛК 432) та ін.;

г) епістолярного: Токмо тєпєръ заврємєнно (б) должно приготовить дєрєвнѣ, уговорить работниковъ тертичниковъ и дать имъ задатки (1748 ПЛ 117); такожъ й музыкантовъ Кабася z(ъ) товарышы в(ъ) пятныцю пры(с)лати... прыказуєтъ (1737 ПЛ 81) та ін.;

д) конфесійного: ω(т) жєглѧровъ в морє.... вкинєный былъ: которого срогый оумный китъ пожєръ (поч.XVII Проп.р.109 зв.); бо тог(д)ы єди(н) с8дїѧ й влада(р) 68дє(т) албо справца (кін. XVI УЄ N 31,98); и(ж) жадє(н) до(к)то(р) анѣ лѣкарь ты(х) хори(х) й нємощны(х) нє моглъ оулѣчити (кін. XVI УЄ № 31,22 зв.) та ін.

Таким чином, українські джерела XVI–XVIII ст. містять багатий та різноманітний матеріал для дослідження аґентивних і професійних назв. На основі аналізу цієї лексичної групи можна зробити деякі загальні висновки.

У творенні назв осіб за родом діяльності та професією бере участь велика кількість суфіксів, серед яких домінує дериваційний формант -никъ. Основу цієї групи складають іменники, що мають загальнослов'янський характер. Вони творилися від праслов'янських коренів за допомогою суфіксів праслов'янського походження і відображають спільнослов'янську тенденцію історичного словотвору.

Значна кількість репрезентантів цієї групи може вступати у синонімічні словотвірні та лексичні зв'язки.

Стильове функціонування аналізованих іменників необмежене, однак найчастіше вони вживаються у пам'ятках ділового та наукового стилів.

Частина аґентивних та професійних назв входить до складу антропонімних іменувань (пор.: Моисий Бражникъ, Иванъ Чоботаръ, Павелъ Котельникъ, Остапко Коваль (Керста (2), 28) та ін.) або служить дериваційною базою для утворення нових антропонімів (пор.: Бондарчук, Цимбалистий, Мельниківський, Золотаренко та ін.).

У наступні періоди розвитку мови група назв осіб за професією та родом діяльності збагачується і в кількісному, і в якісному відношеннях. У сучасній українській мові вона є досить динамічною і відкритою, що зумовлює її безперервний розвиток. Більшість іменників, які були відомі у XVI–XVIII ст., функціонують і в сучасному літературному та діалектному мовленні, часом зі зміненою семантикою, напр.: бердник (СУМ I,136), будник (СУМ I, 248), городник (СУМ II, 136), змовник (СУМ III,630), колодник (СУМ IV,229), вівчар (СУМ I,551), воротар (СУМ I,741), гончар (СУМ II, 124), золотар (СУМ III, 680), сницар (СУМ IX,423), гонитель (СУМ II,122), носитель (СУМ V, 445), учитель (СУМ X,536) тощо.

Назви осіб за територіальною та національною ознаками

Серед назв осіб чоловічого роду особливе місце займають найменування осіб за етнічною та територіальною ознаками. Ці дві лексичні групи слів об'єднуються, оскільки мають одну твірну базу - топоніми і репрезентовані "одними й тими ж словотвірними типами" (Смольськая, 1971, 11). Уже в писемних пам'ятках Київської Русі засвідчено чималу кількість іменників, утворених за допомогою слов'янських суфіксів від конкретних географічних назв (русичь < Русь, краковляне < Краковъ) та етнонімів (жидовинъ < жидъ), що було зумовлене, в першу чергу, специфікою власної назви, яка була позбавлена номінативного значення і називала лише

конкретний об'єкт (територію, країну, місцевість, народ, народність). Похідні утворення, як правило, функціонували з мутаційним словотвірним значенням "житель певної території, місця, названих твірним словом", "представник певного племені, народності, названих твірним словом", яке формувалося шляхом семантичних трансформацій: а) "назва території, місця" < "сукупність осіб, які населяють їх" < "представник даної території, місця"; б) "назва племені, народності" < "сукупність осіб даного племені, народності" < "представник даного племені, народності".

Цей шлях виникнення найменувань за етнічною і територіальною ознаками був характерний для XI-XIII ст. У писемних пам'ятках києворуського періоду засвідчені такі назви осіб: бѣжичи, голичичи, деигуничи, тферичи, египьтяне, корсуняне, краковляне, ладожане, смольняне, побережанинъ, словянинъ та ін. (Азарх, 1984, 93, 94-95, 130).

В українській мові XIV-XV ст. назви осіб за етнічною і територіальною ознаками утворювалися за допомогою суфіксів -<u>инъ</u>, -<u>анинъ</u>(-<u>янинъ</u>), -<u>ець</u>. Деякі з них складали синонімічний суфіксальний ряд, напр.: -<u>овець</u> (-<u>овци</u>), -<u>янинъ</u> (-<u>яни</u>). Писемні джерела фіксують такі назви осіб за етнічною ознакою: литвинъ, русинъ, татаринъ; множинні форми: вормєни, ляхи, татарове; за територіальною ознакою: волковичи, волков'янинъ, грабовци, корчичане, краковянинъ, луконничани, львовчанє, оболючанє, озєрчанє, свинюшанє, ступлянє, тополничанє, уричанє тощо. (Гумецька, 1958, 80, 81, 83). Більшість найменувань становлять катойконіми.

У XVI-XVIII ст. спостерігається активне поповнення лексико-семантичної групи назв осіб за етнічною і територіальною ознаками новими репрезентантами за рахунок нових словотвірних структур та запозичень[3]. Розширюється твірна база, необхідна для виникнення нових назв осіб, збагачується новими словотворчими засобами наявний інвентар суфіксів.

Проведений аналіз досліджуваного розряду лексики дозволив виділити такі три основні підгрупи:

а) <u>назви осіб за етнічною ознакою:</u> англикъ "англієць" (XVI К.Т.), аравинъ, арабитъ "араб" (XVIII Тимч. 29), арменинъ,

орменинъ “вірменин” (XVII Тимч. 33), богданець “волох “ (п.1596 Виш.Кн. 250 зв.), болгаринъ “болгарин” (XVII Тимч. 119), волошенинъ “молдаванин” (1552 003-1, 51 зв.), германъ “німець” (XVII Тимч. 519), гишпанець “іспанець” (XVIII Тимч.524), гречинъ “грек” (1582 Кр. Стр. 10) дунецъ, дунчикъ “мешканець Данії” (XVIII Тимч. 840; 1650 ЛК 445), еврейчикъ, евреянинъ “єврей” (серед.XVII Хрон. 153; 1594 ЛСБ 260), єгиптянинъ, єгиптчикъ, єгипчикъ “єгиптянин” (XVII–XVIII Тимч. 878), єлиннъ “грек” (1556-1561 ПЄ 402), єфиоплянинъ “ефіопець” (XVIII Тимч. 877), израилтинъ, израилтянинъ, израилчикъ “єврей” (XVII К.Т.; кін.XVII – поч.XVIII Інт. 84; 1599 Кл.Остр. 209), инфлянтчикъ “мешканець Інфляндії” (XVII К.Т.), кретеньчикъ, критейчикъ “критянин” (1614 Кн.о св. 438; 1598-1599 Відп.ПО 1067), литвинъ “білорус” (1606 АрхЮЗР 6/І, 316), литвякъ “литовець” (1648 Паньк.І, 57), малороссійчикъ “українець” (XVII К.Т.), мелитянинъ “мальтієць” (XVI НЄ 67), москвитинъ, москвитъ “росіянин” (поч.XVII ЧИОНЛ XVIII-3, 87; XVII К.Т.), мултянинъ “молдаванин” (п. 1596 Виш. Кн. 250 зв.), полякъ “поляк” (поч. XVII КЛ 80), росіянинъ “росіянин” (1608 Гарм. 200), русакъ, русинецъ, русинъ, руснакъ “русин” (1582 Кр.Стр. 60 зв.; 1608-1609 Виш.Зач. 205; 1648 Паньк. І, 157; 1608-1609 Виш.Зач. 217), русичъ “русич” (XVII К.Т.), сербинъ “серб” (1576 АрхЮЗР 1/І, 135), словакъ, “словак” (1598 Ист.фл.син. 35), словянинъ “слов’янин” (п.1596 Виш.Кн. 250 зв.), татаринъ, татарчикъ, татарчукъ “татарин” (XVII Сл.Ж. 89; 1650 АрхЮЗР 3/IV, 486; 1725 ЯМ 306), турчинъ “турок” (поч.XVII ЧИОНЛ XVIII-3, 87), угринъ “угорець” (1649 РЗВ 163); галилеанъ, галилейчикъ, галилеянинъ “мешканець Галилеї” (XVII К.Т.; XVI К.Т.); филистинъ, филистинчикъ, филистянинъ “мешканець Філістії” (поч.XVII Проп.р. 218, 268 зв.), хананейчикъ “мешканець Хананеї” (поч. XVII Хрон. 9 зв.);

б) назви осіб за територіальною ознакою[4]: андриєвлянинъ “мешканець Андріївців” (1611 АрхЮЗР 3/І, 164), аніохієць “мешканець Антіохії” (п.1596 Виш.Кн. 250 зв.), барышовець “мешканець Баришева або виходець із нього” (1649 РЗВ 439 зв.), батуринець “мешканець Батурина або виходець іх нього” (1649

РЗВ 382), белотинець "мешканець Білотина або виходець із нього" (1543 AS IV, 365), белоцерквянинъ, бѣлоцерковець "мешканець Білої Церкви або виходець із неї" (1639 ККПС 261; 1649 РЗВ 12), бережанець "мешканець Бережан або виходець із них" (1649 РЗВ 394 зв.), берестянинъ "мешканець Берестя або виходець із нього" (1526 ТУ 52), браславлянинъ, браславець "мешканець Брацлава або виходець із нього" (1541 AS IV, 278; 1649 РЗВ 154 зв.), брюксельчикъ "мешканець Брюсселя" (кін.XVI Розм. 43), буромець "мешканець Буремля або виходець із нього" (1649 РЗВ 147), бышовець "мешканець Бишевця або виходець із нього" (1649 РЗВ 144 зв.), вавилончикъ, вавилонянинъ "мешканець Вавилона" (1605-1606 Перест. 48; XVII Тимч. 174), венецѣянъ "мешканець Венеції" (XVI К.Т.), веничанинъ "мешканець Вінниці (1541 AS IV, 278), виленець, вильневець "мешканець Вільна" (1633 ЛСБ 520, 1 зв.; 1585 ЦНБ ДА/П-216, 2), віатчанинъ "той, хто живе біля р. В'ятки" (поч.XVII Крон. 45), волинець, волинянинъ "мешканець Волині" (1649 РЗВ 197 зв.; 1582 Кр.Стр. 60), галичанинь "мешканець Галицького передмістя м. Львова" (XVII Тимч. 503-504), генуенчикъ "мешканець Генуї" (1623 МІКСВ 69), гышпанець "іспанець" (XVIII Тимч. 542), глибовець "мешкавець Глібова" (1704 ДДГ 183), головчанинъ "мешканець Головців" (1582 Свєнц. 75), гоморянинъ, гоморчикъ "мешканець Гоморри" (XVII Тимч. 560), горънчанинъ "мешканець Горінки" (1645 Яв.Из 16), ґданщанинъ "мешканець Ґданська" (поч. XVII КЛ 76), дамаскинъ "мешканець Дамаска" (XVI К.Т.), деревьчанинъ "мешканець Деревчан" (1546 ОГ 33), дорогичанинъ "мешканець Дорогичина" (1526 ТУ 52), забужанинъ "мешканець Забужжя" (XVIII К.Т.), знесѣнчанинъ "мешканець передмістя м.Львова Знесення" (1627 ЛСБ 1051, 3 зв.), иерусалимълянинъ, ієрусалимита "мешканець Єрусалима" (XVII К.Т.), измаилтенинъ "мешканець Ізмаїла" (XVI К.Т.), каменчанинъ "мешканець Кам'янця" (1608 ТУ 246), канивець "мешканець Канева" (1552 ОКан.3. 18), кафинчанинъ, кафинець "мешканець Каффи" (1621 ЛСБ 1049, 2; 1526 ТУ 52), киянинъ "мешканець Києва" (XVII К.Т.), коломыець "мешканець Коломиї" (XVII К.Т.), колосенчикъ, коласянинъ "мешканець Колос" (1619 Гр.Сл. 200;

1608-1609 Виш. Зач. 207), константиполитанчикъ "мешканець Константинополя" (1621 Коп.Пал. 517), копачевець "мешканець Копачева" (1552 ОЧорн.3. 55), коринфлянинъ, корінфчикъ "мешканець Корінфа" (п.1596 Виш.Кн. 249; XVII К.Т.), корсовець "мешканець Корсова" (1643 АрхЮЗР 3/1V, 215), корсунець "мешканець Корсуня" (1649 РЗВ 17), косачувець "мешканець Косачова" (1704 ДДГ 183), кремянчанинъ "мешканець Кременця" (1518 AS III, 173), леопольдянинъ "мешканець Львова" (XVI К.Т.), лучанинъ "мешканець Луцька" (поч.XVII Крон. 45), любомець, любомлянинъ "мешканець Любомля" (1583 Мит.Кн. 8 зв.; 1608 ТУ 246), львовянинъ, львовець "мешканець Львова" (XVII К.Т.), мавританинъ "мешканець Мавританії"(1582 Кр.Остр. 31 зв.), маневичанинъ "мешканець Маневич" (XVII К.Т.), микуличанинъ "мешканець Микулич" (1600 АрхЮЗР I/VI, 291), милославчанинъ "мешканець Милославчан" (1508-1509 АрхЮЗР 8/IV, 159), могилевець "мешканець Могильова" (1592 ТУ 226), мстиславець "мешканець Мстислава" (1567 ЦНБ Лит. 16,3,92), мозырянинъ "мешканець Мозира" (1526 ТУ 52), назаранинъ "мешканець Назарета" (1556-1561 ПЄ 26), наподзамчанинъ "мешканець передмістя Підзамче м.Львова" (1609 ЛСБ 421, 2), некрасовець "мешканець Некрасова" (1725 ДМ I, 251), олександриець "мешканець Александрії" (п.1596 Виш.Кн. 250 зв.), парижанинъ "мешканець Парижа" (1598 Ист.фл.син. 37), песочнянинъ "мешканець Пісочного" (1541 A5 IV, 282), петрувець "мешканець Петрівців" (I пол. XVII УИ 1911/9, 13), пинянинъ "мешканець Пінська" (1526 ТУ 52), подзамчанинъ "мешканець Підзамча" (XVII К.Т.), подляшенинъ "мешканець Підляшшя" (1566 ВЛС 125), поднѣстранинъ "мешканець Подністров'я" (XVII К.Т.), подолянинь "мешканець Подолу" (1541 АрхЮЗР 3/1, 317), полтавець "мешканець Полтави" (1649 РЗВ 192), поморчикъ "мешканець Помор'я" (XVIII К.Т.), понтійчикъ "мешканець Понта" (1630 Траг.п. 169), ремезовчанинъ "мешканець Ремезович" (1513 ЦДІАЛ 220, 1, 4), речичанинъ "мешканець Речичан" (1552 ОКЗ 34), римчикъ, римлянинъ, римянинъ "мешканець Рима" (XVII К.Т.: кін. XVI УП 74; 1582 Кр.Остр. 38 зв.), рогатинецъ "мешканець Рогатина" (1591 ЛСБ 188), роменчанинъ "мешканець Ромен" (XVIII К.Т.),

самарянинъ, самаритянинъ "мешканець Самарії" (XVII К.Т.; 1556–1561 ПЄ 246 зв.), свинушанинъ, свинухъ "мешканець Свинушан" (1512 АрхЮЗР 8/IV, 221), селевкїанинъ "мешканець Селевкії" (XVII К.Т.), сиріанинъ, сирійчикъ "мешканець Сирії" (поч.XVII Крон. 63; XVII К.Т,), скалинець "мешканець Скалина" (1594 АрхЮЗР 6/I, 243), случанинъ "мешканець Слуцька" (1583 Мит.Кн. 3), содомчикъ, содомлянинъ "мешканець Содома" (XVII К.Т.), солунянинъ "мешканець Солуні" (1608-1609 Виш.Зач. 227), спасчанинъ "мешканець Спаського" (1649 АрхЮЗР 3/IV, 375), тесалонинъ, тесалониченчикъ "мешканець Солуні" (поч.XVII Крон. 62 зв.; поч.XVII Проп.р. 143), туровець "мешканець Турова або виходець із нього" (1649 РЗВ 377), троянчикъ "мешканець Трої" (поч.XVIII КЛ 91), царигорожанинъ "мешканець Царигорода (XVII К.Т.), черкасець, черкашенинъ, черкащикъ "мешканець Черкас" (1552 ОЧерк.З. 33; 1628 ЦНБ II, 232, 64, 1; XVII К.Т.), чернобилець "мешканець Чернобиля" (1591 ЦНБ ДА/П-216, № 27, 1), черъниговець "мешканець Чернігова" (1526 ТУ 52);

в) загальні назви осіб за місцем проживання: варишанин, варышець "міщанин" (XVII М.Т.; XVI Тимч. 190), волосчанинъ "мешканець волості" (1649 Тр.ЧАК 146), горець "горянин" (XVII К.Т.), городчанинъ, городянинъ, городикъ, горожанинъ "міщанин" (XVII Тимч. 576; XVIII Тимч. 577; XVII Тимч. 574; XVIII Тимч. 577), житель, жилець "мешканець" (XVII Тимч. 931; XVII Тимч. 930), заграничникъ "іноземець" (XVI М.Т.), мешканець, мешкалець "мешканець" (XVI К.Т.), мѣстичъ "міщанин" (1503 АЗР I, 353), обиватель "постійний мешканець якоїнебудь місцевості" (XVI К.Т.), передмешанинъ "мешканець передмістя" (XVI К.Т.), селникъ, селчукъ "селянин" (1642 ЛС 238; 1628 Дух.б. 243), слободичъ "той, хто селився і жив на слободах" (1507 AS III, 42), тоземець "туземець" (1642 ЛС 410), хуторянинъ "хуторянин" (XVIII К.Т.).

Для деривації nomina nationalia et regionalia використовувалися суфікси: -акъ -аль, -анъ, -ець, -икъ, -инъ (-анинъ/ -янинъ, -чанинъ), -итъ (-ита), -чикъ та ін.

Назви осіб за етнічною ознакою творилися за допомогою таких афіксів: -акъ (-якъ, -накъ): литвякъ, полякъ, руснакъ, словакъ та ін.; -инъ (-анинъ, -чанинь, -енинъ, - итинъ): аравинъ, арменинъ // орменинъ, болгаринъ, волошенинъ, гречинъ, євреянинъ, єллинъ, москвитинъ, мултянинъ, полочанинъ, росіянинъ, русинъ, сербинъ, словянинъ, турчинъ, угринъ та ін.; -ичь: русичь; -чикь: дунчикъ, єврейчикъ, израелчикъ, инфлѧнтчикъ, татарчикъ та ін. Назви осіб за територіальною ознакою – за допомогою -анъ, (-янъ): венецѣянъ, гагилеанъ; -ець (-инець, -евець): белотинець, браславець, виленець, волинець, копачевець, крымець, полтавець, рогатинець, скалинець, черкасець та ін.; -инъ,(-анинъ, -янинъ, -енинъ): андриєвлянинъ, браславлянинъ, віатчанинъ, галилеянинъ, галичанинъ, горѣнчанинъ, дамаскинъ, киянинъ, микуличанинъ, парижанинъ подолянинъ, римянинъ, селевкїанинъ, сиріанинъ, случанинъ, черкашенинъ та ін.; -итъ (-ита): ієрусалимита, медїанитъ; -чикъ: брюкселчикъ, вавилончикъ, галилейчикъ, генуенчикъ, кретеньчикъ, понтійчикъ, хананейчикъ та ін.

Окрему підгрупу становлять іменники чоловічого роду, які називають особу за місцем проживання взагалі. Вони мотивуються іменниками зі значенням місця проживання чи перебування. До твірних основ приєднуються суфікси -анинъ (-янинъ): варишанинъ, волосчанинъ, городчанинъ, городянинъ, горожанинъ, хуторянинъ; -ець (-лець): варышець, мешканець // мешкалець, тоземець та ін.; -икъ: городикъ; -ичъ: мѣстичъ, слободичъ; -никъ: селникъ;-тель: житель, обиватель; -чукъ: селчукъ.

Продуктивність словотвірних типів із наведеними вище суфіксами можна простежити на діаграмі № 2 (див. с. 32).

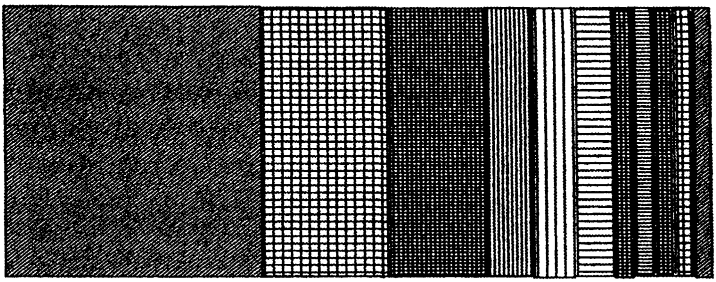
Лексико-семантична група назв осіб подана у формі прямокутника, в якому певним видом штрихування позначена кількість найменувань осіб із наявними суфіксами: -инъ (-анинъ, -янинъ) - 117, -ець - 42, -чикъ - 28, -икъ - 4, -анъ - 3, -ичь - 3, -окъ - 3, -ит-а - 2, -тель - 2, -аль - 1, -чукъ - 1.

Отож основним суфіксом при творенні катойконімів і етнонімів в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. був дериваційний афікс -инъ(-анинъ, -янинъ), на другому місці щодо продуктивності – формант -ець, на третьому – -чикъ.

У досліджуваній лексико-семантичній групі назв осіб за етнічною і територіальною ознакою нерідко спостерігаємо явища

Діаграма № 2

Активність суфіксів при творенні назв осіб за національною та територіальною ознаками

лексичної та словотвірної синонімії: паралельно існують кілька рівноправних варіантів (від 2 до 4 іменників), які урізноманітнюють мовний контекст і сприяють таким чином конкуренції між наявними словотвірними типами. Така варіантність зумовлена, в першу чергу, процесом формування лексичної групи, відсутністю єдиної граматичної норми, взаємодією різностильових елементів.

У пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. наявні лексичні синонімічні пари (полякъ – ляховитинъ, гречинъ – еллинъ, жидовинъ – израелитъ, мещанинъ – городикъ, германъ – нѣмчинъ та ін.) і словотвірні синонімічні пари (евреянинъ – еврейчикъ, браславецъ – браславлянинъ, львовецъ – львовянинъ та ін.). Появу синонімічних пар можна пояснити також великою кількістю запозичень, адже назви осіб за національною і територіальною ознаками творилися переважно від основ, запозичених з інших мов, зокрема тих, які дали назву народу, що живе на даній території.

Інколи назва особи за територіальною ознакою збігається з назвою особи за національною ознакою, тобто назва території якоїсь країни – із назвою народу, який там проживає (напр., англикъ, индийчикъ, гречинъ, гишпанецъ та ін.).

Тогочасні джерела української мови засвідчують приблизно 20 твірних основ, які виявляють словотвірну активність при деривації назв осіб і відображають не лише варіантність і синонімію у назвах осіб, але й паралелізм у творенні, функціонуванні аналізованих іменників. У словотворенні таких іменників беруть участь твірні основи: браслав- (браславець, браславлянинъ), вавилон- (вавилончикъ, вавиловянинъ), волин- (волинець, волинянинь), гомор- (гоморчикъ, гоморянинъ), -єгипт- (єгиптчикъ, єгиптянинъ), израил- (израилтинъ, израилтянинъ, израилчикъ), литв- (литвинъ, литвякь, литвинчикь), львов- (львовянинъ, львовець), рус- (русакъ, русинъ, русичъ, русинець, руснакъ), татар- (татаринъ, татарчикъ, татарчукъ), черкас- (черкасець, черкащикъ, черкашенинъ) та ін. У цій ЛСГ, як зазначено вище, наявні синонімічні ряди, лексичного і словотвірного плану. Якщо брати до уваги лексичний рівень, то тут переважають синонімічні пари, членами яких є абсолютні синоніми, що відрізняються сферою вживання. З плином часу ці назви осіб зникають або диференціюються семантично, стилістично чи функціонально.

У пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. інколи замість множинних форм вживаються сингулятивні. Це явище виникає внаслідок метонімічного перенесення найменувань, пор.: О шляхецкомъ стане не пытай: бо Турчинъ все выгубилъ (1598 Л.Пот. 1023); Або неприяте(л) татари(н) яко то в на(с) на Вкраини завоевати мѣлъ (1609 ЛНБ 5, II 4052, 59 зв.) та ін. Спорадично, за нашими матеріалами, етнічна назва передається не суфіксальним словом, а формою singularia tantum. Пор.: москва и наша русь (поч. 1596 Виш .Кн. 250 зв.); Того же року москва татаръ побила (1509-1633 Остр.л. 127 зв.); ему въ томъ именьи его, острожцы, место поднести й посадити всякими людми; Ляхи и Русью (1528 АрхЮЗР 5/I, 356), а також описово (словосполученням): и кгды есми о выводене следу послали и впомнели до мужей скалинскихъ, а вони на то зезволили, тогды оные Скалинъци тое годины и часу намъ о шкоде своей... отповедали (1594 АрхЮЗР 6/I, 243); людей Пєсочанских многих поизбывали и поранили (1560 AS VII, 59-60).

Велика частина назв осіб за етнічною і територіальною належністю входить до складу двочленних антропонімних іме-

нувань типу браславецъ Да(ц)ко (1649 РЗВ 154 зв.), чернигове(ц) на8мь (1552 ОКЗ 35 зв.), а також до складу найуживанішого типу іменувань: ім'я + патронім або ім'я + вказівка на заняття, професію носія особової назви. Зокрема, на останній сторінці "Апостола" (Львів, 1574) читаємо: Іоаннъ Федоровичъ дроукаръ москвитинъ. Однак не завжди такі іменування репрезентували належність людини до певного народу чи етнічної групи. Нерідко вони вказували лише на країну, з якої прибула або де перебувала іменована особа чи її родичі (дет. див. Керста(2), 33-36).

Багатство використання і функціонування аналізованої ЛСГ назв осіб засвідчують <u>літописи</u> (царъ ганъ ишовъ а зъ нимъ войско незличоное татаръ: крымцы, билгородцы, нагаи (1630–1650 ХЛ 80); и галичанє с пєрє(д)мѣстя гали(ц)кого, просили его коро(л) м(л) о свободу (серед. XVII ст. ЛЛ 172); Року 1577 Татаре Дубна добывали. Наши Кгданска добывали, видячи кгданщане, ижъ не оборонитись, доброволне подались (поч. XVII ст. КЛ 76); <u>хроніки</u> (кій, щєкъ, корє(в)... и мали... свои в сєбє кнѧжата которы(м) роздавали краины п8стыи боудованїю замковъ яко ради(м), ѡт) которого названи с8ть, ради(м)чанє, на(д) рѣкою віатко, ѡ(т) которѡго віатчанє на(д) рѣкою во(л)га д8лєба ѡ(т) которого д8лєбаінє, на(д) рѣкою Б8го(м) днє(с) ихъ зов8ть л8чане (поч.XУП ст. Крон. 45); бовъм африканє, арабовє, мавритани..., римлянє, фра(н)ц8зовє, и га(л)ли но(р)тмани, нє(м)ци, славянє и литовскиє продковє (1582 Кр.Стр. 31 зв.); <u>описи замків:</u> тамъ ходя(т) отчичи канєвъци (1552 ОКан.З. 28 зв.); А кгды чєркашєни(н) зъ орды утєчєтъ а колько кольвєкъ конє(й) вывєдєть то єму не маєть быти отьнимано (1552 ОЧерк.З. 9 зв.); <u>ділові документи:</u> жаловалъ кнѧзъ коузма... о томъ, штож дєй люди твои, Бєлотинци... имєнѧ єго Мокрєца квалтовнымъ обычаємъ посєгают и пашоут (1543 AS IV, 365); Мєщанє й Прє(д)мещанє о бога 8рядовъ И юри(с)дицыи за(м)ковоє, И мѣсцкоє Будучиє люди Лвовѧнє (1609 ЛСБ 421,1); тие люди наши свинушане мають в себе нашъ листъ (1512 АрхЮЗР 8/IV, 222); <u>твори полемічної та конфесіональної літератури:</u> Былъ часъ нѣколи, а той барзо долгій, гды Римляне, въ неволи будучи, наукъ не мѣли, а въ невѣжестве и простотѣ жили (1621 Коп.Пал. 902); Греки

зѣло удивляются, яко ни московит, ни Малороссійчики усердія кь святимь Мѣстомъ не имуть (XVII К.Т.); в ро(с)сѣяніє грєко(в) має(т) пойти и научати греки (єллиныї) (1556–1561 ПЄ 375) та ін.

Лексико-семантична група назв осіб за етнічною і територіальною ознаками об'єднує найменування представників трьох континентів – Європи, Азії та Африки. Найчисленнішими є етноніми і катойконіми європейських країн, а також міст, сіл – понад 140 назв.

У наступні періоди розвитку мови зростає активність досліджуваної групи слів. У системі сучасної української мови вона є досить динамічною і багатою; похідні номінації, як правило, виступають із загальним значенням "носій етнічної ознаки", "носій за місцем проживання або народження". Це значення постійно конкретизується, модифікується завдяки різноманітності твірних основ. Nomina nationalia et regionalia відзначаються у мовній традиції такими ознаками: постійністю загального значення, однозначністю твірного слова і переважаючою однозначністю похідних структур, високим рівнем конкретності кожної назви особи, відсутністю омонімів у цій лексичній групі, обмеженою кількістю основних словотворчих афіксів (див. дет. Горпинич, 1973, 48). Усі твірні основи закінчуються на приголосний, а дериваційні афікси починаються на голосний. Якщо ж виникають якісь комбінаторні труднощі, то відбуваються певні зміни: усічення основи, випадання голосних, виникнення нових вторинних суфіксів. Семантично більшість назв осіб за етнічною і територіальною ознаками мотивується основами топонімів. а структурно – може вступати у зв'язки з основами топонімів, відтопонімних прикметників. При утворенні нових назв жителів діє закон "ряду". Він полягає в тому, шо нова назва утворюється за існуючою словотвірною моделлю, за якою творилися назви мешканців сусідніх населених пунктів. Крім основних суфіксів (-ець, -анин, -чанин), у деривації назв осіб беруть участь також малопродуктивні і непродуктивні суфікси (-ак (-як), -ук, -ич), серед яких трапляються суфікси іншомовного походження (-ит, -от, -уз, -ус) (Родніна, 1963, 190).

Назви осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем

Протягом XVI–XVIII ст. неодноразово змінювалася політична та економічна ситуація в Україні, "розвивався цілком новий суспільно-господарський порядок, зовсім не схожий на устрій Київської Русі. Економічні зв'язки України із Заходом нечувано зміцніли" (Субтельний, 1991, 79). Запроваджувалася станова організація суспільства. Нові епохальні події, велика народновизвольна війна під проводом Б.Хмельницького, часи Руїни, Гетьманщина цілком змінили державний устрій України. Безперечно, що дія цього потужного екстралінгвального фактора спричинила появу нових слів, нових термінів в українській соціально-політичній, економічній лексиці XVI–XVIII ст.

Під терміном суспільно-політична лексика розуміємо групу слів, що позначають поняття, безпосередньо пов'язані з життям суспільства, а також ті, що стосуються обслуговування різних ланок суспільного життя (торгівлі, адміністративного управління, судочинства, права та ін.). Таким чином, цей термін об'єднує такі важливі поняття, як суспільство, економіка, управління, право, військо, церква[5]. Власне вони стануть визначальними у поділі на семантичні підгрупи[6].

В українських джерелах XVI-XVIII ст. аналізована ЛСГ назв осіб представлена досить широко і багато. У ній виділяємо такі підгрупи:

1. Назви осіб за певним соціально-економічним становищем.
2. Назви осіб за певним суспільно-політичним становищем.
3. Назви осіб, пов'язані з адміністративно-державним управлінням, службовою діяльністю.
4. Назви осіб, пов'язані з судочинством, правовою діяльністю.
5. Назви осіб, пов'язані з релігією, церковною діяльністю.
6. Назви осіб, пов'язані з військовою справою.

Перша підгрупа "назви осіб за певним соціально-економічним становищем" семантично неоднорідна. Вона представлена такими лексичними рядами:

а) назви осіб, пов'язані з торгівлею: арендаръ "шинкар, корчмар" (XVIII Тимч. 30), барышникъ "торговець кіньми або

посередник при торгівлі кіньми" (XVIII Інт. 152), гандлювникъ "гандляр" (1627 ЛБ 32), корчмитъ, корчмаръ "корчмар, шинкар" (1578 ТУ 169; 1605 Виш. Домн. 192), крамаръ, крамникъ "торговець роздрібним товаром" (XVIII Інт. 164; XVI К.Т.), купець, купчикъ "купець" (XVIII Інт. 155; 1585 ЛСБ 70, 1), откупщикъ "відкупник" (XVIII К.Т.), перекупень, перекупець, перекупникъ "дрібний торговець" (XVI К.Т.; XVII Сл.Ж. 61; XVI К.Т.), продавца, продатель "продавець" (XVII-XVIII К.Т.; XVI К.Т.), скупникъ "скупник" (1650 ЛК 507), торговець, торговникъ, торжникъ "торговець" (1563 ПККДА II (дод.), 555; XVII Сл.Ж. 91; 1642 ЛС 283), факторъ "посередник при торгівлі" (1714 ДНРМ 71), шинкаръ "шинкар" (XVII Сл.Ж. 102);

б) назви осіб, пов'язані з фінансовою діяльністю, грошовим обігом: должникъ, должмитъ "боржник" (1529 АЗР II, 125; XVI М.Т.); дебиторъ "кредитор" (XVII Тимч. 685), депозиторъ "той, кому передано гроші або цінні папери для зберігання" (XVII Тимч. 694), заставникъ "лихвар" (1579 ЛНБ 103, 401/III с., 1563, 5 зв.), индуктаръ, индукторъ "митник" (1728 ДНРМ 194; XVII К.Т.), кредиторъ "кредитор" (XVII К.Т.), лихваръ "той, хто позичає гроші" (XVI УЄ № 29515, 152 зв.), мытаръ, мытникъ "збирач мита" (XVII К.Т.), поборца "збирач податків" (XVII К.Т.), позичальникъ "той, хто позичає гроші" (XVII К.Т.), промытникъ "збирач мита" (1656 ТУ 110), шафаръ "економ; особа, яка вела фінансові справи установи чи маєтку" (1582 АрхЮЗР 6/І, 120); юрґелтникъ "той, хто платить" (1567 ЦДІАК 28,1,2,62);

в) назви осіб, що займаються господарською діяльністю; господаръ, осподаръ "власник господарства, управитель панського господарства" (XVII Сл.Ж. 20), господарникъ, господарчикъ "той, хто відає панським або іншим господарством" (XVII К.Т.; 1626 ЛСБ 1049, 6 зв.); найматель "той, хто наймає когось на роботу" (1642 ЛС 257), хазяинъ "господар, хазяїн" (XVIII К.Т.);

г) назви осіб, що пов'язані з майном та власністю: владѣлець "володар, власник" (1740 ДНРМ 288), данникъ "той, хто сплачує данину" (XVI-XVII Тимч. 664), долникъ "той, хто має свою частку, пай у чомусь" (XVI Тимч. 773), подворникъ "власник, господар двору" (XVI К.Т.), помѣстникъ "власник маєтку" (XVII К.Т.), посесоръ "власник, посідач" (XVII К.Т.);

д) назви осіб, що перебувають на службі у господаря: жиляръ "наймит" (XVIII Тимч. 916), надворникъ "той, хто належить до господарського двору" (XVI К.Т.), наймитъ "наймит" (XVI К.Т.), панщаръ "селянин, який відробляє панщину" (XVIII К.Т.), паробокъ "наймит, слуга" (1577 ЛНБ 5, II 4044, 15), пахолокъ "слуга" (1599 АрхЮЗР 6/I, 272), подножокъ "слуга" (XVII ДНРМ 42; 1607-1645 РДВ 19), служалець. служатель, служитель, служебникъ "слуга, служник" (1607-1645 РДВ 19; 1638 АрхЮЗР 1/VI, 747; XVI К.Т.), челядникъ, челядинецъ, челядинъ "слуга; підмайстер" (1599 ЦДІАК 11,1,5,24, XVIII К.Т.).

До другої підгрупи – "назви осіб за певним суспільно-політичним становищем" – належать такі ряди:

а) назви осіб за титулами, званнями: господаръ "титул правителів Валахії і Молдови" (XVI Тимч. 586-587), государъ "титул верховних правителів, велитель,володар,государ" (XVII Тимч. 592), императоръ "імператор" (1622 Сак.В. 42 зв.), каштелянъ "титул польського сенатора" (1509-1633 ОЛ 128 зв.), маршалокъ "той, хто стоїть на чолі дворянства" (1510 АЮЗР I, 44), цесаръ "цісар" (XVII Сл.Ж. 99);

б) загальні назви володарів: владаторъ, владатель "володар" (кін. XVI УЄ № 31, 4; 1600–1601 Виш.Кр.отв. 171), властелинъ "володар" (XVII Тимч. 269), держатель, держитель "володар" (XVII Тимч. 699), диктаторъ "найвища особа з необмеженою владою" (XVII Тимч. 715), моцаръ "той, хто має могутню владу" (1627 Дух.б. 324), обятель "той, хто має необмежену владу" (XVII К.Т.), повелитель "володар, повелитель" (1642 ЛС 227), правитель "правитель" (I пол.XVIII Інт. 333), силникъ "той, хто має всемогутню владу" (1627 ЛБ 113);

в) назви представників соціальних станів, груп та ін.: бездомокъ "бездомний селянин" (XVII Тимч. 69), богачъ "багач" (XVI–XVIII Тимч. 110), бояринъ "представник середнього стану, боярин" (XVI Тимч. 130), бѣдникъ "бідняк" (1627 ЛС 226), господаръ "землевласник, пан" (XVII Сл.Ж. 20), дворанинъ, дворянинъ "особа, яка служить при королівському, князівському, боярському дворі" (XVI–XVIII Тимч. 678), дѣдичъ "великий землевласник" (XVI Тимч. 854), жебракъ "жебрак" (XVI–XVIII

Тимч. 911), землѣнинъ "землевласник шляхетського стану" (XVII М.Т.), загородникъ, огородникъ "малоземельний селянин, який має тільки город" (XVII М.Т.; XVII Сл.Ж. 55), коморникъ "бездомний селянин, міщанин, який винаймає комору або інше приміщення" (XVII Сл.Ж. 37), куничникъ "селянин, який платить данину феодалові шкурками куниць" (XVIII К.Т.), миркачъ "учень жебрака" (XVIII Інт. 166), ниварь "селянин" (1642 ЛС 297), нужникъ "убогий селянин" (XVII К.Т.), отчичъ "поміщик, землевласник" (XVII Сл.Ж. 59), прошакъ "прошак" (1606 ЛСБ 1043, 10), цесарчикъ, цесарщикъ "особа, яка служить у цісаря" (XVIII К.Т.), шляхтичъ "представник дворянського шляхетського стану" (1644 АрхЮЗР 3/IV, 309);

г) назви прихильників певної політичної діяльності, політичного напрямку: конфедераторъ, конфедератъ "член конфедерації" (XVII К.Т.), мазепинець "прихильник політики гетьмана Мазепи" (XVII К.Т.).

У третій підгрупі – "назви осіб, пов'язані з адміністративно-державним управлінням, службовою діяльністю" – виявлені такі лексичні ряди:

а) назви осіб, що займають високі державні посади, мають високі чини: губернаторъ "правитель, намісникъ" (XVII К.Т.), комисаръ[7] "верховний начальник реєстрового війська Запорізького" (XVII К.Т.), намѣсникъ, намѣсничокъ "представник великого князя, який здійснює державну владу на якійсь території" (XVIII К.Т.; 1596 Юр. 16 зв.) та ін.;

б) назви осіб, які виконували певні обов'язки в адміністративно-державних органах управління: администраторъ "управитель; той, хто виконує обов'язки урядовця" (1748 ДДГ 135; XVII Тимч. 8), визитаторъ "ревізор" (XVIII Тимч. 249), восковничий "збирач податку від воску" (1509–1510 РЕА III, 92), врадничий, врадовникъ, врадникъ, урядникъ "службова особа, урядник" (1544 ЦНБ ДА/П-216, 38; 1564 АрхЮЗР 8/III, 48); 1511 АЮЗР 1, 45), высылокъ, высылчий "висланий у якій-небудь справі урядник" (XVII Тимч. 460), дворникь "управитель будь-якого з невеликих панських дворів, фільварків на хуторі, у полі" (1723 М. I, 19), десятникъ "той, хто має у своєму розпорядженні 10 осіб або дворів"

(XVI–XVIII Тимч. 704), десятинникъ “збирач десятини на користь єпископа” (XVI Тимч. 704), дигнитаръ, дигнитаторъ “високий достойник, урядовець” (1576 АрхЮЗР 1/I, 64; XVII К.Т.); екзакторъ”збирач податків” (1748 ДДГ 138), зборщикъ “збирач по-датків” (XVIII К.Т.), инспекторъ “інспектор” (XVII К.Т.), канцеляриста “дрібний службовець канцелярії; писар” (1708 ДНРМ 36), комендаръ “урядник, який володіє частиною костьольних земель” (1571 AS VII, 400), коммисѣантъ “член комісії” (1724 Х. 155), мѣрникъ “землемір” (1557 АЮЗР III, 85), нижникъ “урядник нижнього чину” (XVIII К.Т.), печатаръ “канцелярський службовець, секретар” (1749 ДНРМ 319), писецъ “писар” (XVIII К.Т.), подъписокъ “помічник писаря” (XVII К.Т.), показанщикъ “збирач податків від казана” (XVIII К.Т.), предсѣдатель “той, хто займає почесне місце в уряді” (1642 ЛС 328), предводитель “службова особа з більшими чи меншими повноваженнями; маршалок” (XVII Сл.Ж. 71), прикажчикъ “прикажчик, осавул” (XVIII К.Т.), провизоръ “той, хто відає майновими справами в установі” (1622 АЮЗР II, 74), приставникъ “управитель” (XVI К.Т.), протоколиста “той, хто веде протокол” (1774 ДДГ 189), радца “член міської ради” (XVI–XVII К.Т.), ревизор “вищий королівський урядовець, що контролював роздачу земель” (XVII К.Т.), спищикъ “писар, що здійснює перепис населення (XVIII Л.Сам. 47), справца “керівник” (XVII Сл.Ж. 86), стенникъ “службовець, що визначає межу між маєтками, земельними угіддями” (XVII К.Т.), таинникъ “секретар” (XVI К.Т.);

в) назви осіб, пов’язані з дипломатичною діяльністю: ассистентъ “супровідна особа, прибічник, член почту” (XVIII Тимч. 39), гонець “кур’єр, посланець” (XVI–XVIII Тимч. 560), депутатъ “уповноважений представник, делегат” (XVII Тимч. 695), кондукторъ “провожатий” (XVIII К.Т.), курсоръ “посол” (XVII К.Т.), посланець, посланникъ “посол” (XVI К.Т.; 1732 М.III, 207), резидентъ “посол держави” (1721 Х.Д. 168), церемониатъ “той, хто стежить за дотриманням церемонії під час дипломатичних прийомів” (1616 АрхЮЗР 1/VII, 275).

До четвертої підгрупи – “назви осіб, пов’язані з судочинством і правовою діяльністю”[8] – ввійшли такі ряди:

а) назви осіб, безпосередньо пов’язані з юридичною діяльністю: адвокатъ “захисник” (XVIII К.Т.), акторъ “позивач” (XVII

Тимч. 15), апелянтъ "той, хто подає апеляцію" (XVIII Тимч. 26), асесоръ "судовий засідатель" (1793 ДДГ 191), деляторъ "той, хто подає оскарження, деляцію" (XVII Тимч. 692), едначъ "полюбовний суддя" (1543 АрхЮЗР 7/I, 28; XVI Тимч. 886), екзекуторъ "виконавець судового рішення" (1631 Арх ЮЗР 1/VI, 627), засидачъ "той, хто засідає в суді, засідатель" (XVI К.Т.), инстиґаторъ "офіційний оскаржувач, урядник з функціями нагляду за дотриманням норм правосуддя" (XVI К.Т.), истецъ "відповідач у суді" (1730 ДНРМ 229), комисаръ "той, хто розглядає судові справи про моєтки, ґрунти" (XVII К.Т.), компромисаръ "суддя" (XVI К.Т.), копникъ "член копного суду" (1623 Арх ЮЗР 4/I, 78), лавникъ "член колегії суддів, що розглядає кримінальні справи" (1605 ЦДІАК 11, 1, 4, 31), манифестантъ "позивач на суді" (1649 АрхЮЗР 3/IV, 98), оскаржитель "обвинувач" (XVII Сл.Ж. 58), отвѣтчикъ "відповідач на суді" (XVIII К.Т.), пленипотентъ "уповноважений у судових справах, захисник" (XVII К.Т.), поедначъ "суддя" (XVI К.Т.), позивачъ, позовникъ, позовчикъ "позивач" (XVII Сл.Ж. 66; XVII К.Т.; XVI К.Т.), правникъ "той, хто знає закони, право" (1627 ЛБ 90), предстатель "захисник, довірена особа" (1623 МІКСВ 68), присяжца, присежникъ "той, хто присягає на суді" (XVII К.Т.; XVI К.Т.), присудокъ "судовий чиновник; писар" (XVI К.Т.), прокуратъ "адвокат, захисник, оборонець" (1630 ЛСБ 1052, 4), протестантъ "той, хто подає до суду протестацію" (1646 ТУ 327), свидокъ, свѣдитель "свідок" (XVII Сл.Ж. 82; 1704 ДНРМ 34), синьдикъ "адвокат" (1649 АрхЮЗР 3/IV, 57), трыбуналистъ "член трибуналу" (1599 Ант. 837), тяжбитъ "позивач" (1627 ЛБ 90), юриста "юрист" (XVIII К.Т.);

б) назви осіб, що вчинили певні злочини, протиправні дії: виноватець "винуватець, виновник" (XVI Тимч. 253), віоляторъ "порушникъ" (XVII Сл.Ж. 35), грабовникъ, рабовникъ "грабіжник" (XVIII Тимч. 59), заговорчикъ "змовник" (XVIII К.Т.), нарушитель "порушник" (XVI К.Т.), насилникъ, насиловникъ "ґвалтівник, насильник" (XVII К.Т.), переступникъ, преступъца, переступъца "злочинець" (XVI НЄ 195; XVII К.Т.), подбуритель "підбурювач" (XVII К.Т.), своеволца "свавільник, сваволець" (XVIII К.Т.), шемрачъ "бунтівник" (XVII К.Т.);

в) назви осіб, які понесли певний вид покарання за скоєні злочини: арештантъ "арештант" (1728 ДК 370), выгнанецъ "вигнанець" (поч. XVII Проп.р. 208), вязень "в'язень" (1529 АЗР II, 213), засланецъ "засланець" (XVIII К.Т.), злочинца, злочинецъ "злочинець" (XVIII К.Т.), туремникъ "в'язень" (1730 ДК II, 274).

До п'ятої підгрупи – "назви осіб, пов'язані з релігією та церковним життям"[9] – ми зараховуємо такі ряди:

а) назви представників церковної ієрархії: авдиторъ "намісник єпископа" (XVII Тимч. 5), акколитъ "духовна особа" (XVII Тимч. 13), духовникъ "духівник" (XVI Тимч. 843), екзорциста "католицький священик" (XVII–XVIII Тимч. 870), екклесиарха "той, хто завідує церквою, дієцезією; патріарх" (XVIII Тимч. 870), законникъ "чернець" (1556–1561 ПЄ 229 зв.), игуменъ "церковний сан настоятеля чоловічого монастиря" (XVII К.Т.), инквизиторъ "суддя або член церковного суду" (XVII К.Т.), исповѣдникъ "сповідник" (поч. XVII Проп.р. 228 зв.), каноникъ "канонік" (1516 АЗР I, 52), кардиналъ "кардинал" (1582 Посл.до лат. 1128), келаръ "монах, який завідує монастирськими припасами, займається світськими справами монастиря" (XVII К.Т.), клирикъ "церковнослужитель" (XVII Сл. Ж. 36), крилошанинъ "парафіянин" (XVII К.Т.), митрополитъ, митрополита "митрополит" (XVI–XVIII К.Т.), намесникъ "священик, який очолює церковну адміністрацію" (XVI–XVII К.Т.), настоятель "настоятель, ігумен" (XVI–XVII К.Т.), обходникъ "посол єпископа або патріарха" (XVII К.Т.), официалъ "заступник єпископа, який вів судові справи" (XVIII К.Т.), причасникъ "той, хто причащається" (XVII К.Т.), проповѣдникъ "проповідник" (XVII К.Т.), священикъ "священик" (XVI–XVIII К.Т.), споведникъ "сповідник" (1591 ПІФ 103), уставникъ "той, хто стежить за дотриманням церковного уставу" (XVIII К.Т.), церковникъ "особа, яка служить у церкві, але не посвячена в духовний сан" (XVII К.Т.), шафаръ "управитель монастиря" (1644 ЛСБ 1043, 63).

б) назви представників релігійних течій, учень, сект, чернечих орденів: аполинаристъ "прихильник Аполінарієвої науки" (XVI Тимч. 26; 1596 З.Каз. 48 зв.), базилѣянинъ "монах-василіанин" (XVIII Тимч. 50), басурманинъ "мусульманин" (XVII Тимч. 87),

бернардинъ "монах-бернардин" (XVII Тимч. 85), бѣлецъ "той, хто мешкає у монастирі, але в закон не пострижений" (XVI Тимч. 170), выволанець "той, хто відлучений від церкви" (1599 Ант. 535), вызнавца, вызнавець "віруючий" (XVII Тимч. 396), геретикъ "єретик" (XVI Тимч. 516), гусситъ "визнавець науки Яна Гуса" (XVII Тимч.632), доминиканинъ "монах-домініканин" (1633 ЛСБ 1054, 4), езуитанинъ "член войовничого католицького чернечого ордену" (1587 См.Кл. 18 зв.), євангелистъ, євангелиста "автор євангелія" (XVI–XVIII Тимч. 877), євангеликъ "євангелист" (XVI–XVII Тимч. 516), иноверца "іновірець, чужовірець" (XVI К.Т.), игнатіанинъ "прихильник вчення Ігнатія" (1621 Коп.Пал. 755), застолпникъ "духовне звання для ченців" (XVI М.Т.), затворникъ "монах-затворник" (1628 Лим. 3 ненум.), калвинистъ "кальвініст" (1595 Ун.гр. 163), кармелитъ "монах-кармеліт" (1608 АСД VI, 116), кафедралистъ "канонік" (1633 АрхЮЗР 1/VI, 674), латинникъ "папський прихильник" (1621 Коп.Пал. 318), лютеранинъ "прихильник лютеранства" (1599 Ант. 413), махометанинъ "мусульманин" (1619 О обр. 31), монофилитъ, монофилистянинъ "прихильник релігійно-політичного вчення монофелістів" (бл.1619 Аз.В.137; 1621 Коп.Пал.(Льв.) 30), неофитъ "новий прихильник якоїсь релігії" (XVII К.Т.), неправедникъ "грішник" (XVII К.Т.), нестеріанинъ "член релігійної секти, засновником якої був Нестор" (1626 Кир.Н. 25), неугодникъ "неприємна Богові людина" (1642 ЛС 238), никонщикъ "прихильник науки Нікона" (XVIII Інт.159), отступникъ "відступник" (1587 См.Кл. 17), отшепенець "відступник" (1608-1609 Виш.Зач. 217), пасионистъ "член релігійної секти, яка проповідувала мучеництво як шлях до спасіння" (поч.XVII Проп. р.199 зв.), поганинъ "мусульманин" (кін.XVII -поч.XVIII Інт.73), понурца "член секти понурців" (XVI К.Т.), православникь "той, хто сповідує православ'я" (1599 Ант. 667), пустинникь "пустельник, самітник" (I пол. XVII УЄ № 29515, 481 зв.). разделитель "той, хто розколює віру" (XVI К.Т.), раскольникъ "той, хто відокремився від офіційної церкви, розкольник" (XVII–XVIII К.Т.), савеліакинъ "прихильник учення Савелія" (1626 Кир. Н. 25), симоніакъ, симоніанинъ "той, хто торгує святими дарами, відступник" (XVII–XVIII К.Т.), столпникъ "релігійний фанатик,

який молиться, стоячи на невеликому стовпі; стовпник" (бл.1619 Аз.В. 248), суботникъ "той, хто виконує обряди за Мойсеєвим законом, не визнає талмуду" (п.1596 Виш. Кн. 249), схимникъ "пустельник" (XVIII К.Т.), талмутиста "той, хто визнає талмуд" (кін.XVII Крон. 89 зв.), униѣатъ "послідовник унії" (1621 Коп.Пал. 1035), францишканинъ "монах-францисканин" (1633 ЛСБ 458, 12), хрестїанинъ "християнин" (XVI К.Т.), чернець "чернець, монах" (1507 АрхЮЗР 1/VI, 12), язычникъ "ідоловірець, язичник" (1592 ЛСБ 399) та ін.

в) назви осіб, пов'язані з церковними обрядами: клепачъ "читець канонів у клиросі" (1649 РЗВ 19), псалмиста "співець псалмів" (XVII К.Т.), чтець "той, хто читає вслух церковні книги; причетник, дяк" (1608 Гарм. 210).

У досліджуваний період підгрупа "назви осіб, пов'язані з військовою справою" значно поповнюється новими словами та запозиченнями й активно функціонує у тогочасних писемних джерелах. До її складу входять такі ряди:

а) назви осіб за військовими званнями, чинами, посадами: асаулець "ад'ютант, який відає стройовою службою" (XVII ДНРМ 268), брегадиръ "старший над військовою бригадою" (XVIII Тимч. 139), ватажокъ "керівник озброєної групи людей" (XVII К.Т.), десятникъ "ватажок нижчої військової одиниці – десятки" (XVI Тимч. 605), комендантъ "військовий начальник, який наглядає за порядком у населених пунктах" (XVII К.Т.), комендіеръ "воєначальник" (XVII К.Т.), писаръ "військовий писар" (XVII К.Т.), полковникъ "командир полку" (1649 Тр.ЧАК 146), поручникъ, поручикъ "поручник" (XVII К.Т.), пропоручникъ "підпоручник" (XVII К.Т.), реєнтъ "керівник військової канцелярії" (XVII К.Т.), рейментаръ "заступник гетьмана; воєначальник" (1649 АрхЮЗР 3/IV, 329), сотникъ "командир сотні; той, хто очолював сотню" (1593 АрхЮЗР 3/I, 61), тисячникъ "начальник тисячі війська" (XVII Хрон. 148 зв.);

б) назви представників різних родів військ, підрозділів, частин, загонів: бомбандиръ "старший гарматник" (XVIII К.Т.), ватажанинъ, ватажникъ "член ватаги, великого військового загону" (XVII Тимч. 191), выбранець "піший воїн-новобранець" (XVI–

XVIII Тимч. 373–372), вартишъ "вартовий" (XVII Тимч.189), выведчикъ "розвідник" (XVIII Л.Вел. 7), дозорца "член сторожового загону" (XVI К.Т.), драбонтъ "особистий охоронець" (XVII К.Т.), запорожець "запорожець, український козак" (XVII К.Т.), караульщикъ "вартовий" (XVII ДНРМ 178), компанієць "представник найманої піхоти" (XVII К.Т.), корабникъ, корабленникъ "моряк" (серед. XVII Хрон. 6 зв.; XVII К.Т.), курѣнчикъ "козак, який звільнявся від військової служби і прикріплювався до генерального старшини" (XVII К.Т.), полчанинъ "той, хто входить до полку" (XVII К.Т.), обожанинъ "той, хто входить до обозу" (XVI К.Т.), подхвытачъ "розвідник" (XVII К.Т.), сердюкъ "найманий піхотинець" (XVII К.Т.), сотенець "той, хто входить до сотні" (XVII ДНРМ 127), сѣчовикъ "козак Запорізької Січі" (XVII К.Т.); назви кінних воїнів: гусаринъ "гусар" (XVII К.Т.), дараґанъ, драґанъ, драґонъ, драґунокъ "вершник, що міг битися і верхи і пішо" (1643 ЛНБ 5, II 4064, 164; XVII К.Т.: ЛЛ 259; XVII К.Т.), комонникъ "вершник, заст. комонник" (XVII ГУМ ЛФ 497);

в) назви воїнів, що були озброєні певним видом зброї: алябартникъ, галабартникъ "воїн, озброєний галабардою" (1650 ЛК 438), копѣйникъ "воїн, озброєний списом" (XVII К.Т.), мушкетеръ "воїн, озброєний мушкетом" (XVIII К.Т.), пращникъ "воїн, озброєнний пращею" (1642 ЛС 204), сагайдакеръ "воїн, озброєний сагайдаком" (XVIII К.Т.), щитникъ "воїн, який має щит" (1642 ЛС 301);

г) назви осіб, що виконували при війську певний вид роботи: армашъ, гармашъ "артилерист" (XVII Тимч. 33), денщикъ "той, хто обслуговує осіб вищих військових чинів" (І пол.XVIII ДНРМ 145), збройникъ "той, хто виготовляє зброю" (XVII К.Т.), кольчужникъ "той, хто виготовляє кольчуги" (XVII К.Т.), лучникъ, "той, хто виготовляє луки" (XVII К.Т.), маркитантъ "торговець, який супроводжує в поході армію" (XVIII К.Т.), ординарець "той, хто виконує різні доручення командирів" (XVIII К.Т.), ординець, ординчикъ "слуга, що перебуває на військовій службі і часом ходить з послами в Орду" (XVIII К.Т.), пушкаръ "той, хто обслуговував гармати, артилерію" (1532 АрхЮЗР 8/V, 8); сагайдачникъ "той, хто виготовляє сагайдаки" (XVIII К.Т.), товмачъ "перекладач при

війську” (XVII К.Т.), шабельникъ “той, хто виготовляє шаблі” (XVII К.Т.) та ін.;

д) назви осіб, що обслуговували кінноту: возникъ “конюх” (XVII К.Т.), конешевець “доглядач коней” (XVIII К.Т.), стадникъ “конюх” (XVIII К.Т.);

е) назви військових музикантів: добошъ, довбишъ “гравець на бубні” (XVII К.Т.), литаврщикъ “гравець на литаврах” (1661 АЮЗР V, 96), трубачъ “трубач” (XVII К.Т.);

є) назви представників супротивної сторони під час війни: вандалитъ “вандал” (1582 Кр.Стр. 425), инвазоръ “нападник” (XVII К.Т.), наездникъ, наѣздникъ “вершник, який здійснює збройний напад” (1621 Коп.Пал. 924), неприятель “неприятель, ворог” (XVI К.Т.), противникъ, супротивникъ “противник, ворог” (1627 Тр.661; 1596 ЛС 78);

ж) назви представників ворожих армій: ординець, ординчикъ”татарський воїн” (1605 ЧИОНЛ XIV–3, 109; 1648 П. про пор. 201), яничаринъ, янчаринъ “у султанській Туреччині – воїн регулярної піхоти” (1641 ЧИОНЛ XIV–3, 157); назви полонених під час війни: бранець “бранець, полонений (XVII Тимч. 133), нятець “бранець, полонений” (XVII К.Т.), полоняникъ “бранець, полонений” (XVII К.Т.);

з) назви осіб, які перемогли у війні: звитяжца “переможець” (1596 ЛЗ 71), побѣдникъ “переможець” (XVII К.Т.), свободитель “визволитель” (XVII Сл.Ж. 81);

и) назви осіб, які беруть участь в обороні: боронитель “оборонець, захисник” (XVIII Тимч. 126), поборянинъ “поборник” (XVII К.Т.);

і) загальні назви воїнів: боевникъ “воїн, борець” (1573–1579 АСД I, 153), боритель “воїн” (1641 Dict. 51), валечникъ “відважний воїн” (XVII Тимч. 181), воевникъ, воєнникъ, войникъ, воякъ “вояк” (п. 1596 Виш. Кн. 202; 1599 Кл. Остр. 249 зв.; 1642 ЛС 101; XVII К.Т.), запасникъ “воїн” (XVII К.Т.), козакъ “козак” (XVII Інт. 140), лицаръ, рицаръ “воїн з важким озброєнням і спорядженням” (XVII К.Т.; 1596 ЛЗ 71), молодикъ “воїн, який готувався до прийняття присяги” (1648 АЗР V, 176), ратникъ “воїн” (1642 ЛС 250), стрелець воїн (1552 ОЧерк.3. 4).

Деякі військові терміни семантично пов’язані з іншими репрезентантами ЛСГ, зокрема назви військових посад гетьманъ,

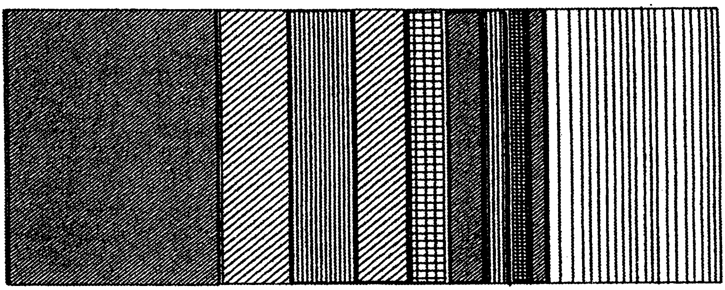
реентъ входять також до складу суспільно-політичної лексики. У межах аналізованої групи одне і те ж слово може бути в складі кількох семантичних підгруп, наприклад: лексема ординець виступає у двох значеннях – "татарський воїн" і "слуга, що перебував на військовій службі і часом ходив з послами в Орду"; слово пушкарь також вживається у двох значеннях: "ремісник, який виготовляв зброю" і "той, хто обслуговував гармати, артилерист"[10]. Значна кількість назв військових посад, чинів, звань засвідчена у "Реестре войску запорожскому" (1649), напр., асавулъ войсковый, писаръ войсковый, атаманъ курѣнный та ін. У пам'ятках пізнішого періоду зафіксовані трикомпонентні назви чинів, звань: атаманъ курѣнный пихотный (1677 АБ 89), полковникъ выборный городовый (1677 АЗР V, 144), які "з структурно-семантичного погляду являють собою переважно складені терміни, вторинні компоненти яких указують на приналежність до роду війська та ранг" (ІУМ ЛФ 498).

Творення назв осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем і т. ін. відбувалося за допомогою суфіксального способу словотворення. У похідних іменниках виявлені суфікси -акъ (-якъ) (воякъ, козакъ, симоніакъ), -анъ (доминиканъ), -антъ (маркитантъ, арештантъ), -ачъ (поривачъ, трубачъ, тлумачъ, шарпачъ), -ень (вязень), -ентъ (асистентъ, пленипотентъ, студентъ), -ець (гонець, злочинець), -ашь (месіашь), -инъ (-анинъ) (бояринъ, гусаринъ), -ита (-итъ) (езуита, гусситъ), -истъ (-иста) (аполинаристъ, талмутиста), -иръ (брегадиръ, бомбардиръ), -икъ (молодикъ, цируликъ), -ишъ (вартишь), -никъ (противникъ, наездникъ), -окъ (свидокъ, присудокъ), -ичъ (шляхтичъ), -укъ (сердюкъ), -тель (боронитель, разделитель), -чий (восковничий, врадничий), -чикъ (-щикъ) (заговорчикъ, позовчикъ, денщикъ, караульщикъ), -ца (дозорца, звитяжца) та ін. У словотворчих процесах брали участь 30 афіксів, серед яких найпродуктивніший суфікс -никъ (107), на другому місці – -инъ (39), на третьому – -ець (38), далі – СТ із суфіксами -тель (37), -арь (34), -чикъ (33), -оръ (25), -итъ (20), -истъ, -атъ, -окъ (по 11), -антъ, -аторъ, -ентъ, -икъ (по 10), -анъ (8), -арь, -акъ, -чий (по 7), -ца, -ачъ, -енъ (по 3), -укъ (2), -тай, -ашъ, -ишъ, -ко, -ичъ, -ика, -ай (по 1).

Відносну продуктивність словотвірних типів можна простежити на діаграмі № 3.

В українській мові XVI–XVIII ст. дана ЛСГ назв осіб активно поповнювалася новими словами – запозиченнями з різних мов. Водночас виникали нові слова від існуючих твірних основ праслов'янського походження, утворюючи таким чином слов'янське ядро цієї групи, яке настільки міцно закріпилося у лексичній системі, що більшість похідних іменників продовжує функціонувати

Діаграма № 3
Активність суфіксів
при творенні назв осіб за соціальним і майновим станом, суспільно-політичним становищем

у сучасній українській мові (пор., деякі назви осіб, що пов'язані з торгівлею, грошообігом, з релігійним життям та ін.). Напр.: бѣдникъ (пpaсл. běda - ЕСУМ I,192) державца (пpaсл. d(ъ)ržati - ЕСУМ II,39), земянинъ (пpaсл. zemja- ЕСУМ II, 259), данникъ (дань < пpaсл. dati – ЕСУМ II, 15), дольникъ (пpaсл. dolja – ЕСУМ II,107), господаръ (пpaсл. gospodь – ЕСУМ 1,575), митникъ (пpaсл. myto – ЕСУМ III,467), корчмитъ (пpaсл. k(ъ)rčьma – ЕСУМ III,46), купець (пpaсл. kupiti- ЕСУМ III,147–148), мѣрникъ (пpaсл. meriti – ЕСУМ III, 481–482), продавца (пpaсл. prodati < dati – ЕСУМ II, 15), торговець (пpaсл. tъrgъ – Ф. IV,82), боритель (пpaсл. borti – ЕСУМ 1,234), бранець (пpaсл. bъrati – ЕСУМ I,248), воякъ (пpaсл. voj – ЕСУМ 1,431), копѣйникъ (ст.сл. копиє – Ф. II, 320),

обожанинъ (прасл. oboz – Ф.III,104), пихотинець (прасл. рехъ< і.є. ped – Ф. III, 254), сотенець (прасл. sъto – Ф. III, 762) тощо.

У дериваційних процесах брали участь також твірні основи іншомовного походження. Найбільша їх кількість засвідчена при утворенні назв осіб, що займають певне суспільно-політичне становище, пов'язані з адміністративно-державним управлінням, дипломатичною діяльністю тощо. До іншомовних основ приєднувалися суфікси різного походження (праслов'янського та іншомовного), напр.: асаулець (асаулъ < чагат. тур. jasaul "розпорядник, виконавець" – Ф.II, 27-28), ватажокъ (ватагъ < vataγ, uotaγ, спорідненого з дтюрк. otaγ"намет, сім'я" – ЕСУМ 1,339), караульщикъ (караулъ < тур., крым.-тат., казах., тел. karaul – Ф.II, 194), кримець (Кримъ < тюрк., крим.-тат., балкар. Kyrym – Ф.II, 389), ординець (орда < тюрк., чагат., азер., казах. orda "палац, шатро султана, хана" – Ф.III.150), вартишъ (варта < нвн. Warte "сторожова башня, вежа" – ЕСУМ I, 333). гандлювникь (гандель < пол. handel, нвн Handel "торгівля" – ЕСУМ 1,494), индуктаръ (индукта < пол. indukta, лат. inductum – Булика 127) та ін.

У досліджуваній групі назв осіб засвідчені також лексичні запозичення з польської, німецької, грецької, латинської та тюркських мов, що проникали в українську мову як безпосереднім шляхом, так і опосередковано - через інші мови, зокрема польську і німецьку.

ЛСГ назв осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем досить активно розвивалася у XVI–XVIII ст. До неї входило понад 400 лексем, які представлені у шести семантичних підгрупах. Поповнення групи відбувалося за рахунок утворення нових слів шляхом суфіксації, а також за рахунок запозичення (полонізмів, германізмів, грецизмів, латинізмів, тюркізмів та ін.). Репрезентанти цієї ЛСГ найчастіше вступають у дистрибутивні зв'язки із членами ЛСГ назв осіб за родом діяльності і професією. У сучасній українській мові вона інтенсивно збагачується новими лексемами, хоч у її структурі зберігається деяка частина давніх назв осіб, що функціонально обмежені художнім стилем (боярин, коморник, шляхтич та ін.).

Назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом

Лексико-семантична група назв осіб за сімейними і родинними стосунками чи не найтісніше пов'язана з індоєвропейською та праслов'янською мовами. Вона утворює майже замкнену мікросистему з невеликою кількістю членів і є однією з найдавніших лексичних груп, що обслуговують буття людини.

У кожній мові аналізована лексична група проходить свій шлях розвитку, що визначається такими факторами: а) ступенем збереження у мові спільнослов'янського шару лексики; б) ступенем спрощеного вираження родинних стосунків; в) семантичними змінами в окремих назвах спорідненості; г) появою нових афіксів чи нових слів у цій групі; д) закріпленням у мові окремих запозичень.

В українській мові, як і в кожній слов'янській, засвідчені п'ять основних індоєвропейських термінів спорідненості: *pətér "батько", *matér "мати", bhatér "брат", *dhughəteŕ "дочка", *suesor "сестра". Єдиної думки щодо походження цих термінів досі немає (Трубачев, 1959, 79).

У спільнослов'янський період ця ЛСГ починає розвиватися і кількісно, і якісно. Насамперед утворюються похідні іменники на основі індоєвропейських коренів, пізніше виникають нові слова на позначення мачухи, вітчима, пасинка та ін., що було зумовлено формуванням батьківської сім'ї в умовах парного шлюбу.

В українському мовознавстві назви осіб за родинними стосунками, свояцтвом проаналізовані передусім із семантико-стилістичного погляду (Бурячок, 1961, 133). Відсутність історичного матеріалу, повного дослідження корпусу українських писемних пам'яток XI–XX ст., а також опрацьованого діалектного матеріалу з усієї української мовної території дозволяє стверджувати, що ця тема залишається актуальною ще й досі. Тому представлений тут матеріал з українських пам'яток XVI–XVIII ст. певною мірою доповнює деякі результати попередніх наукових досліджень.

Назви осіб за родинними і сімейними стосунками, свояцтвом фіксуються вже у писемних пам'ятках Київської Русі XI–XIII ст. Більшість цих назв прийшла в українську мову з попереднього

періоду, демонструючи таким чином мовну традицію у використанні лексичних одиниць. Пор.: братаничъ (СДЯ I,306), братеникъ (СДЯ I, 306), наслѣдьникъ (Ср. II, 333), наслѣдокъ (Ср. II,333), отьць (Ср. II, 828), племеньникъ (Ср. II, 959), сестричичъ, сестричь (Ср. III, 341–342), съчадокъ (Ср. III, 864), сыновець (Ср. III, 871).

У XIV–XV ст. ці назви засвідчені насамперед у пам'ятках ділового стилю, зокрема в деяких актах Литовської метрики, у грамотах, написаних у канцеляріях Молдавського князівства. У "Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст." засвідчено більше 20 назв осіб за родинними і сімейними стосунками, свояцтвом: батько (I, 88), братаникъ, братаничъ, братеникъ (I, 118-119), дядько, дядко, дядьковичъ (I, 341), наслѣдникъ, наслѣдокъ (II, 25–26), нащадокъ (II, 31), отець (II, 102), племенникъ (II, 152), послѣдокь (II, 203), потомокь (II, 213), предокъ (II, 226), родитель (II, 295), сестринецъ, сестричичъ (II, 341), стрийко (II, 394), същадокъ (II, 409), сыновець (II, 409), шуринъ (II, 566) та ін.

Необхідно зазначити, що "українці з давніх часів уважали шлюб, родину за святе діло, що твориться з волі Божої і з Дару Духа святого. Історики стверджують, що шлюбні відносини у XVI ст. відзначалися тривалістю, щирою прихильністю між чоловіком і жінкою і переважно добрим згідливим життям між ними" (Маянчанець, 1906, 32). Таке становище було зумовлене, очевидно, тодішньою роллю жінки; суспільний стан українки-шляхтанки був майже зовсім подібний до чоловічого. У матеріальному плані жінки були незалежними. Вони успадковували майно по матері (материзну) і при живих братах 1/4 частину батьківщини. Однак це майнове урізання було спричинене лише тим, що жінки не виконували військового обов'язку, а в тодішніх суспільних умовах володіння маєтками безпосередньо пов'язано із цим обов'язком. Необхідно підкреслити, що жінки у XVI–XVIII ст. були і войовничими, і енергійними, і активними у різних благодійних справах, що стосувалися школи, просвіти, церкви, культури тощо.

У XVI–XVIII ст. ЛСГ назв осіб за сімейними, родинними стосунками та свояцтвом поповнюється новими словами і нараховує, за нашими матеріалами, 32 назви.

Семантично назви осіб за родинними і сімейними стосунками, свояцтвом об'єднуються у такі підгрупи: а) назви осіб за <u>сімейними</u>

стосунками по прямій лінії: батько “батько” (1548 Тимч.61), отець “батько” (1600 ТУ 232), родитель “батько” (1618 Вѣзер.15), родители “батьки” (XVI УЄ літк.3);

б) назви осіб за родинними і сімейними стосунками по боковій лінії: братаничъ, братанокъ, братанецъ, братанъ, братеничъ, братенникъ “племінник, небіж” (1507 Cost. DB 98; 1593 Арх ЮЗР 1/ I, 360; XVI Тимч.133; XVII К.Т.; XVI К.Т.), браташъ “брат” (1649 РЗВ 379 зв.), дядько “дядько” (1579 ЛНБ 5, II 4044, 52 зв.), племенникъ “племінник” (1560 ДВВ I, 66), сестратичъ, сестринецъ, сестринокъ, сестричичъ, сестричъ “племінник, діал. сестринець” (1571 ЛНБ 5, II 4043, 83 зв.; 1544 AS IV, 389; Арх ЮЗР 8/III, 381; XVII К.Т.; 1501 BD II, 181; XVII К.Т.); синовецъ “племінник” (1649 Арх ЮЗР 3/IV, 375)[11]; в) назви осіб за свояцтвом: своякъ “свояк” (XVI К.Т.), шуринъ, шурьякъ “шурин” (XVI К.Т.; 1558 ККПС 78); г) загальні назви осіб за родинними і сімейними стосунками, свояцтвом: наслѣдникъ, наслѣдокъ “нащадок, потомок” (XVI УИ 1911/2, 14; XVI К.Т.), нащадокъ “нащадок” (XVI К.Т.), потомокъ “потомок, нащадок” (1607 Лѣк.123), предокъ “предок” (1537 AS IV, 84), родакъ, родитель[12] “родич” (1592 Паньк. I, 10; 1625 Злат.Н. 130 зв.), счадокъ “нащадок” (1506 AS I, 132) сьродникъ “родич” (1592 ЛСБ 399).

Семантичний аналіз цієї лексичної групи дозволяє зробити деякі узагальнення: більшість назв осіб однозначні; деякі з них функціонували у ролі власної назви (пор. Григорей Сестранъ, Яцко Братеникъ - Керста(2), 31) або входили до складу стійких словосполучень (напр. кресный батько).

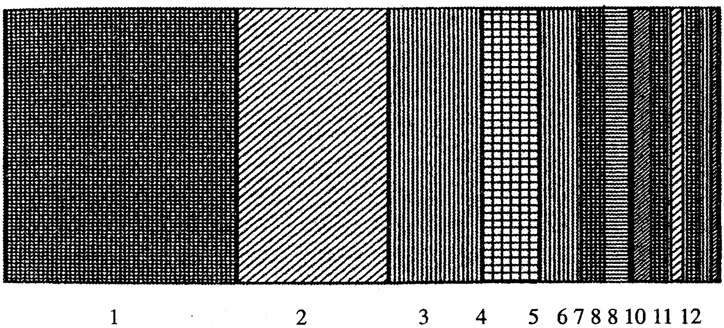
У деривації іменників на позначення особи за родинними стосунками та свояцтвом брали участь твірні основи іменникового, займенникового, прийменникового та дієслівного походження, а також цілий ряд суфіксів: -акъ (-якъ): родакъ, своякъ, шурьякъ; -анъ: братанъ; -ашъ: браташъ; -ецъ (-анец, -енец, -овец): братанецъ, сестренецъ, сестринецъ, синовецъ; -инъ: шуринъ; -ичъ (-аничъ, -ичичъ): братаничъ, братеничъ, сестричъ, сестричичъ, сестратичъ, родичъ[13]; -ко: батько, дядько; -окъ: братанокъ, наслѣдокъ, нащадокъ, предокъ, потомокъ, сестринокъ, счадокъ; -никъ: братеникъ, племенникъ, сьродникъ, наслѣдникъ; -тель: родитель.

Продуктивність словотвірних типів з цими суфіксами можна простежити на діаграмі № 4.

На першому місці – суфікс -окъ (7), на другому – -ичъ (6), на третьому – -ець, -никъ (по 4), далі – -акъ (3), -ко (2), -тель, -чикъ, -ень, -ань, -ашь, -инъ (по 1).

Діаграма № 4

Активність суфіксів при творенні назв осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом

У словотворенні найактивніше виступали три суфікси: -ичъ, -окъ, -ець, серед твірних основ – найпродуктивніші -брат-, сестр- і род-. Перші дві основи беруть участь у творенні диференційних назв, третя - у деривації загальних назв осіб.

Майже всі суфікси відзначаються синонімічністю і творять синоніміні ряди: -акъ //-ичъ //- тель: родакъ, родичъ, родитель; -инъ // -акъ: шуринъ, шуръякъ; -ичъ //-окъ //-ець // -никъ //-анъ // -ашъ: братаничъ, братанокь, братанець, братенникъ, братанъ, браташъ; -ичъ //-окъ //-ець: сестричъ//сестринокъ, сестринець, сестратичъ; -никъ//-окъ: наслѣдникъ, наслѣдокъ. Ця словотворча риса характерна також для інших слов'янських мов, зокрема південнослов'янських (Трубачев, 1959, 61-62, 67-68).

Наявність великої кількості диференційних назв можна трактувати як особливість розвитку цієї ЛСГ назв осіб в українській мові XVI-XVIII ст. і як вияв загальнослов'янської мовної закономірності (дет. див. Трубачев, 1959, 61-62).

Багатство використання репрезентантів досліджуваної групи засвідчують пам'ятки різних стилів:

а) ділового: на дворищи три братєники... тиє на робот8 ид, 8т; гдє каж8т (1558 AS VI, 38), в пятьницу пнъ Фєдо(р)... а сєстринє(ц) єго... по(д)даны(х) мои(х)... побили (1583 АЖМУ 55); б) художнього: Прилетѣла седмица тетерваковъ и три братанича єго (XVIII К.Т.); Іωанъ...кр(с)ти(л) братанича Миронова (бл. 1619 Аз.В. 13); просты(х), а нє богаты(х), ро(ди)тєлє(й) собѣ избирає(т) (1598 Виш.Кн.287 зв.); в) наукового: Анєпсій: Сыновєцъ, братано(к) бра(т) стрїє(ч)ны(и) або тютєчны(и), або сы(н) бра(т)нїй або сестри(н) (1627 ЛБ 176-177); г) епістолярного: Милий мой сєстрєнчє, пнє сотнику по(л)ковы(й) перея(с)лавский (1720 ПЛ 26); Вм(ст) всє(г)о добра зы(ч)ливы(й) дя(д)ко (1720 ПЛ 27); д) конфесійного: И будєтє зражєни ω(т) родитєлє(и) и ω(т) братій (1556-1561 ПЄ 314 зв.).

Таким чином, українські пам'ятки XVI–XVIII ст. дають цінний матеріал для глибшого дослідження однієї з найдавніших лексичних груп, яка тісно пов'язана з існуванням людей. У них виявляються певні особливості функціонування назв осіб за родинними, сімейними стосунками та свояцтвом.

Мовна традиція XVI–XVIII ст. засвідчує активне використання назв осіб, які відомі були ще в XI–XIII ст. Цей факт вказує на високий ступінь збереження спільнослов'янського лексичного шару в аналізованій групі. Велика кількість диференційних назв осіб може розглядатись і як загальнослов'янська мовна закономірність, і як тогочасна українська особливість.

У джерелах XVI–XVIII ст. виявлено багато словотвірних синонімів, що зумовлено активізацією власних словотворчих засобів (суфіксів та твірних основ). Фіксування назв осіб необмежене, хоча частота вживання у пам'ятках різна; високу частотність спостерігаємо, насамперед, у ділових документах та художніх творах. У цій ЛСГ назв осіб засвідчена також певна кількість лексичних синонімів, що спричинено використанням діалектних і літературних елементів.

Деякі назви осіб за родинними, сімейними стосунками та свояцтвом входять до складу двочленних антропонімів.

Більшість назв осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом продовжує функціонувати в сучасній літературній мові (батько, родич, свояк та ін.) і в діалектах, зокрема південно-західного наріччя: братанець, сестрінок, сестринець (Бурячок, 1961).

Назви осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями

У лексичній системі української мови цікаву групу становлять атрибутивні назви осіб, що протягом століть постійно поповнюються новими словами внаслідок взаємодії книжної мови з живим народнорозмовним мовленням. Функціонування цих nomina personalia у текстах різних стилів обмежене, оскільки кожна атрибутивна назва має емоційне (позитивне чи неґативне) забарвлення.

Атрибутивні назви неодноразово привертали до себе увагу дослідників. Їх вивчали, насамперед, зі структурного боку (І.Андреєва, А.Араєва, О.Лещинська, А.Нелюба та ін.), а також аналізували окремі лексичні підгрупи (Н.Купіна, М.Скорнякова, Л.Ляховицька та ін.).

На сьогодні, однак, не існує повного реєстру атрибутивних назв в українській мові, немає ґрунтовного дослідження цього лінгвістичного об'єкта.

Формування семантики атрибутивних іменників проходило завдяки наявності семантичного компонента "оцінка", "емоційність", "інтенсивність" та ін. у денотативній та коннотативній частинах семантичної структури слова. Семантичний компонент у денотаті виявляється передусім у внутрішній формі слова, а в коннотаті - у відповідних словотворчих морфемах, парадоксальній внутрішній формі слова, семантичній мотивованості під час метафоричних перенесень та ін. (див. дет. Лукьянова, 1985, 64–79). Таким чином, завдяки семантичним нашаруванням виникає слово з емоційно-оцінним забарвленням.

Перші атрибутивні назви з'явилися, очевидно, в дописемну епоху. Вони були пов'язані з індивідуальною характеристикою члена певного колективу чи групи людей. У праслов'янській мові

назви осіб чоловічого роду, які характеризували людину за її зовнішнім виглядом, поведінкою, рисами характеру, психічним складом тощо, творилися за допомогою таких словотворчих формантів: -ьсь (glumьсь), -uchъ (ležuchъ), -ікъ (gřešьnikъ, bludьnikъ), -akъ (edinakъ), -anъ (suchanъ, bujanъ), -oša (běloša) та ін.

У києворуських пам'ятках XI–XIII ст. засвідчені назви осіб за зовнішніми ознаками, які утворювалися переважно за допомогою суфікса -ьцъ, напр.: брадатьцъ, мертвець (СДЯ 1,302; СДЯ IV, 105), свѧтьцъ, слѣпьцъ, старѣцъ (Ср. III, 311, 442, 500).

У наступні століття (XIV–XV ст.) у цій функції починають активніше використовуватися форманти -акъ и -ко. Значно більше засвідчено атрибутивних назв осіб у пам'ятках XVI–XVIII ст. На основі зібраного матеріалу можна виділити дві основні семантичні підгрупи атрибутивних назв осіб (nomina qalitativa): 1) назви осіб за фізичним, фізіологічним станом та 2) назви осіб за внутрішніми властивостями.

У першій підгрупі виявлено такі ряди слів:

а) назви осіб за статтю та віком: выростокъ "підліток" (XVI–XVII Тимч.443), дѣтвакъ "дитина" (XVI НЄ 120), молодыкъ, молодецъ, млоденецъ "хлопецъ"[14] (1715 ДНРМ 97; II пол. XVIII Інт. 199), недоросликъ "недоліток, підліток" (1585 УЄ № 5, 6), ровесникъ "ровесник" (XVII К.Т.), старикъ, старунъ, старушокъ "людина похилого віку" (XVII Інт. 144; 1649 РЗВ 380 зв.; поч. XVII Проп.р. 64), хлопець, хлопакъ, хлопчакъ "хлопець" (1627 ЛБ 34; 1621 Коп.Пал. 929; XVII К.Т.), юнецъ, юнаша, юнакъ "юнак" (XVII К.Т., 1556-1561 ПЄ 196 зв.; XVI К.Т.);

б) назви осіб за станом здоров'я і буття: бѣлмачъ "той, хто має більмо на оці" (1607 ЛСБ 1946, 2), гнилякъ "хворий, в якого від хвороби гниє тіло " (XVIII Тимч. 534), люнатикъ "лунатик" (XVII Сл.Ж. 42), мертвецъ, мрецъ "мрець, покійник" (XVII–XVIII К.Т.), небожчикъ "небіжчик, покійник" (XVII Сл.Ж. 49), паралитикъ "паралітик" (бл.1619 Аз.В. 309), покойникъ "покійник" (1501 BD II, 181), свербитъ "прокажений" (XVII Сл.Ж. 81). Сюди ж зараховуємо групу іменників зі значенням "кастрат": каженикъ (XVII К.Т.), обрѣзанецъ (1605-1606 Перест. 49), рѣзанецъ (XVII К.Т.), требенецъ (XVII Сл.Ж. 83);

в) назви осіб за зовнішнім виглядом: бѣланъ "блондин" (XVIII Тимч. 129), босакъ "боса людина" (1649 РЗВ 7 зв.), власянникъ

"той, хто носить волосяницю" (1627 ЛБ 237), голякъ "гола людина" (XVII Тимч. 553), изящникъ "гарна людина" (XVII К.Т.), облупенецъ "чоловік з поголеною бородою" (XVII К.Т.), подголенецъ "підголена людина" (XVI К.Т.), потварецъ, потварникъ, потворникъ, потварца "потвора" (1621 Коп.Пал. 741; 1642 Жел.П. 4 зв.; 1608-1609 Виш.Зач. 225; 1627 ЛБ 32), сивецъ "сива людина" (кін. XVII Інт. 55), уродникъ "потвора" (XVII К.Т.), худакъ "худа людина" (1621 Коп.Пал.929).

Друга семантична підгрупа – "назви осіб за внутрішніми властивостями" – включає такі ряди слів:

а) назви осіб за рисами характеру, за темпераментом, психічним складом: безумецъ, безумникъ, "безумець, божевілець" (1556-1561 ПЄ 274 зв.; 1598-1599 Відп.ПО 1103), взгордѣтель, згордитель "зневажник, гордівник" (1646 Перло 202, 151 зв.), глупакъ, глупець "дурень" (XVII Тимч. 530; 1556–1561 ПЄ 53), гордливець "гордлива людина" (XVIII Тимч. 570), дивакъ "дивак" (1627 ЛБ 111), дуракъ, дуренъ, дурнякъ "нерозумна людина, дурень" (1642 ЛС 99; 1596 ЛЗ 93; XVI НЄ 161), злобникъ "недоброзичливець" (XVII-XVIII М.Т.), злосливца, злосникъ "той, хто сповнений зла, недоброзичливості" (1642 Час. Слово 272; XVII Сл.Ж. 33), зычливецъ "той, хто зичить комусь щось добре" (XVII–XVIII М.Т.), ласкавецъ "благодійник, ласкавець" (1570 АрхЮЗР I/1, 24), лѣнивецъ "лінивець, ледар" (1637 УЄ Кал. 296), лестецъ, лѣстецъ "підлесник, лестун" (XVII К.Т.), мелянхоликъ "меланхолік" (1642 ЛС 266), мудракъ, мудрокъ "той, хто багато роздумує" (XVII К..Т.), мудрець "мудрець" (XVII Сл.Ж. 45), небрежникъ "недбайливець" (1596 ЛЗ 59), нудитель "той, хто викликає почуття нудьги" (XVII К.Т.), одважникъ"сміливець" (XVIII К.Т.), правдивець, правдичъ "той, хто любить правду" (XVIII К.Т.; 1599 Ант. 667 зв.), скупецъ "скупар" (1599 Кл.Остр. 222), смѣлецъ, смѣлокъ "сміливець" (1630 Траг.п. 162; XVII К.Т.), стужитель "надокучлива людина" (XVII К.Т.), холерикъ "холерик" (XVII К.Т.), храборникъ "хоробра людина" (XVII К.Т.);

б) назви осіб за поведінкою, ставленням до інших людей, за певним вчинком: апостатъ, апостата "відступник" (XVI–XVII Тимч. 26–27), бабякъ "бабій" (XVII Тимч. 45), баламутень "баламут,

спокусник” (II пол. XVI КА 8), бартокъ “простак” (XVIII Тимч. 60), бездолникъ “нещасливець, бездолець” (1646 Перло 71 зв.), бездушникъ “безсердечна, бездушна людина” (XVIII Тимч.69), безецникъ “негідник; безсоромник, розпусник” (1565 AS VI, 285; 1605 Виш. Домн. 191), безженець “нежоната людина” (XVII Тимч.70), безрозумникъ “нерозумна людина” (1637 УЄ Кал.430), блазень “дурень” (XVI–XVIII Тимч.97), блудникъ “нечестивець; блудник, розпусник” (1582 Посл.до лат. 1126; 1586 ЛСБ 71), брехачъ, брехунець, брехунъ “брехун” (XVI–XVIII Тимч.139; 1649 РЗВ 75; XVIII Тимч.140), бурдунъ “пустун” (1640 РЗВ 147), вархолникъ “сварлива людина” (XVII Тимч. 190), вашинець “один із ваших” (1627 ЛБ 12), воздержникъ “стримана людина” (XVII Тимч. 287), возмутитель “баламут, бунтівник” (XVII К.Т.), волоцуга, волочай “волоцюга” (XVI–XVIII Тимч. 301; 1596 ЛЗ 101), вредитель, вредяй “шкідник” (1627 ЛБ 195), вшетечникъ “розпусник” (XVII Сл.Ж. 15), выкрутачь “крутій” (XVI Тимч. 406), вымовця “красномовець” (XVII К.Т.), выродокь “виродок, недолюдок” (1642 ЛС 155), галасникъ “крикун” (XVII Тимч. 502), гамѣшникъ “шахрай” (XVIII Тимч. 506), гвалтовникъ, ґвалтовникь “ґвалтівник; порушник закону” (XVII Тимч. 514; 1544 АЗР II, 396), гипокрита “лицемір” (XVII Тимч.523), грубиянъ “грубіян” (1598 Отп.КО 27), губитель “згубник” (XVII Тимч.624), гультяй “волоцюга, гульвіса” (1627 ЛБ 70), дерзостникъ “відчайдушник” (1598-1599 Апокр. 175), докучникъ “докучлива, набридлива людина” (XVII Тимч. 769), жарлокъ, жерлокъ “ненажерлива людина” (1627 ЛБ 69–70; XVIII Тимч. 920), жартовникъ, жартунъ “жартівник” (XVII–XVIII Тимч.907), желатель “доброзичливець” (XVII Тимч. 914), жминдакъ “скупа людина” (1627 ЛБ 146-147), забияка “забіяка” (1584 АЖМУ 57), заліотникъ “залицяльник” (XVII М.Т.), заушникъ “наклепник” (1627 ЛБ 158), збытечникъ “пустун” (XVII М.Т.), звадца “наклепник” (XVII Сл.Ж. 31), знаемѣць “знайомець” (XVIII Інт. 153), зневажачъ, зневажитель, зневажца “зневажник” (XVII М.Т.; 1621 Коп.Пал. 714), зрадца “зрадник” (XVI–XVIII М.Т.), зухвалець, зухвалца “зухвалець” (XVII К.Т.; XVII М.Т.), илгаръ, лгаръ “брехун” (XVII К.Т.; 1627 Тр. 557), капарникъ “зла людина”(1719 Інт. 115), клеветникъ “наклепник”

(XVII–XVIII К.Т.), корчемникъ “розпусник” (XVII К.Т.), крамолникъ “бунтівник, крамольник” (XVII К.Т.), кривдникъ “кривдник” (1637 УЄ Кал.27), крыкунъ “крикун” (XVII К.Т.), кукляръ “шахрай, лицемір” (поч.XVII Проп.р. 98), курциянъ “запроданець” (1599 Ант. 937), лакомца, лакомець “той, хто має особливу пристрасть до чогось” (XVII К.Т.; 1599 Кл.Остр.222), лакотникъ “ласун” (XVII К.Т.), ласкавець “благодійник” (1570 АрхЮЗР 1/І, 24), лежень, лежунъ, лежухъ “ледар, лежень” (XVII–XVIII К.Т.). лицемѣрникъ “лицемір” (XVII К.Т.), лукавець “лукавець” (XVII К.Т.), лѣнивець “ледар, лінивець” (1637 УЄ Кал. 296), любимець “улюбленець” (1642 ЛС 79), мантакъ, мантачъ “той, хто випрошує, виманює щось, діал. мантач” (XVII К.Т.), мечтанникъ “мрійник” (1642 ЛС 22), мошенникъ “шахрай, крутій” (1597 ЦНБ ДА/П-216, 45), наигравачъ “сварлива людина” (1627 ЛБ 110), нашинець “один із наших” (1627 ЛБ 72), невдячникъ “невдячник” (1646 Перло 151), наперстникъ “приятель” (XVII К.Т.), невоздержникъ “той, хто не вміє стримуватися, володіти собою” (XVII К.Т.), невстыдливець “безсоромник” (1621 Коп.Пал. 740), невѣстюкъ, невѣстюхъ “бабник” (XVII К.Т.; 1642 ЛС 252), недовѣрникъ, недовѣрокъ “недовірок” (І пол.XVII УЄ № 29515, 85; 1587 См.Кл. 17), негодникъ “негідник” (XVII К.Т.), незнаемець “незнайомець” (XVII К.Т.), немилостивникъ “немилосердна людина” (кін.XVI УЄ № 31, 209), нендзникъ “негідник” (XVII К.Т.), неохотникъ “той, хто не має бажання, охоти” (1625 Коп.Каз. 9), непослушникъ “неслухнянець” (1642 ЛС 238), нечтитель “той, хто не поважає когось” (XVII К.Т.), обжирца “ненажера” (XVII Сл.Ж. 253), обличачъ “наклепникъ” (XVII Син.Сл. 148), облудникъ “облудник” (1621 Коп.Пал. 602), обмовець, обмовца “обмовник” (XVI–XVII К.Т.), окрутникь “шахрай” (1578 ЖКК І, 129), отчаятель “хто втрачає надію на щось” (XVII К.Т.), отщепенець “відступник” (XVII Сл.Ж. 59), ошарпанець “обірванець” (XVII Сл.Ж. 60), ошукачъ “ошуканець” (XVII Сл.Ж. 60), пецухъ “лежень” (1616 АрхЮЗР 1/VII, 275), плутець “шахрай” (XVII К.Т.), пожирачъ “той, хто пожирає щось” (XVII К.Т.), позорищникъ “той, хто ганьбить, знеславлює когось” (п.1596 Виш.Кн. 105), полизатель, полизачъ “лизун” (XVIII К.Т.; XVII Син.Сл. 57), поругатель “той, хто

ганьбить когось" (1629 Діал.о см. 274), посмѣятель "насмішник" (п.1596 Виш. Кн. 247 зв.), потѣшитель "той, хто потішає когось" (XVI К.Т.), похлебца "підлесник, підлабузник" (XVII Сл.Ж. 70), прекословець, прекословникъ "той, хто перечить комусь" (XVIII К.Т.; XVII К.Т.), пренасищникъ "той, хто пересситився чимсь" (XVII К.Т.), приличникъ "достойна людина" (XVIII К.Т.), приятель "приятель" (XVII Сл.Ж. 74), розвратникъ "розпусник" (1588 ЛСБ 86), ропотникъ "обмовець" (XVIII К.Т.), розпустникъ "розпусник" (XVII К.Т.), своеволець, своевольникъ "свавільник" (XVII–XVIII К.Т.; 1642 ЛС 313), сикофантъ "наклепник" (XVIII К.Т.), скверняй "паскудник" (1627 ЛБ 145), скуситель, искуситель, куситель "спокусник" (XVII К.Т.), смеръдюхъ "смердюча людина" (кін. XVII– поч. XVIII Інт. 75), смущеникъ "баламут, блазень" (1596 ЛЗ 77), смѣшникъ "той, хто смішить когось чимсь" (п. 1596 Виш.Кн. 61), спросникъ "нечестивець" (XVII К.Т.), страдалець, страдалца, страдатель, страдникъ "страдалець" (XVII К.Т.), товаришъ "товариш" (I пол.XVIII Інт. 122), тулакъ "волоцюга" (XVII Сл.Ж. 92), турбаторъ "відступник" (XVII Сл.Ж. 92), тщеславъникъ "марнославець" (1599 Кл.Остр. 142),умудритель "хитрун" (1608-1609 Виш. Зач. 223), упорникъ "вперта людина" (XVII К.Т.), успокоитель "заспокоювач" (1642 ЛС 297), утещитель "той, хто втішає когось" (XVII К.Т.), фалширъ "обманник" (XVI УЄ № 29515, 19), фуріатъ "зла людина" (XVIII К.Т.), хвалець "хвалитель" (XVI-XVII К.Т.), хитванникъ "лицемір" (XVII К.Т.), хитрикъ "хитрун" (1642 ЛС 277), хульникъ "огудник" (к. XVI УЄ № 31, 129 зв.), шалвѣръ "шахрай" (XVIII К.Т.), шаленець "шаленець" (поч. XVII Проп.р. 93 зв.), шепотникъ "наклепник" (XVII К.Т.), шидаръ, шидерца "насмішник" (XVI–XVII К.Т.), шкодникъ, шкодца "шкідник" (XVI–XVIII К.Т.; XVII Сл.Ж. 102), шубравець "ошарпанець" (XVII Сл.Ж. 103), шутникъ "блазень" (1642 ЛС 125), щекунъ "брехун" (п.1596 Виш.Кн. 99), юдашъ, юдца "зрадник, запроданець" (XVI УЄ № 29515, 77 зв.; 1556-1561 ПЄ 234), ябедникъ "наклепник, ябедник" (XVII Сл.Ж. 104);

в) назви осіб за особливими ознаками: близнець, близнюкъ, близнякъ "близнюк" (XVII Тимч. 101; XVIII Тимч. 101; 1627 ЛБ 7), єдинакъ "одинак" (XVII Сл.Ж. 26); воєводичъ "син воєводи" (XVII

Тимч. 285), войтовичъ “син війта” (1507 АрхЮЗР 8/IV, 175), гетьманичъ “син гетьмана” (XVII Тимч. 520), докторовичъ “син доктора” (XVI М.Т.), каштеляничъ “син каштеляна” (XVII К.Т.), кролевичъ “син короля” (XVII К.Т.), маршалковичъ “син маршалка; неодружений молодий чоловік привілейованого стану” (1545 ТУ 70), паничъ “молодий неодружений син пана” (кін.XVII–поч.XVIII Інт.90), писаревичъ “син писаря” (XVIII К.Т.), подкоморичъ “син підкоморника” (1649 АрхЮЗР 3/IV, 261), поповичъ “син попа” (XVII К.Т.), старостичъ “син старости” (1645 ТУ 66), судіевичъ “син судді” (XVIII К.Т.), хоружичъ “син хорунжого” (1642 ДМВН 221), царевичъ “син царя” (XVII К.Т.).

Межі вищенаведених семантичних підгруп не завжди є чіткими, можливий перехід слова від однієї підгрупи до іншої або ж семантичне розгалуження однієї і тієї ж лексеми. Більшість атрибутивних назв осіб однозначні. Словотвірна будова цих іменників є різною. Дериваційну базу становлять твірні основи прикметникового, дієслівного, іменникового походження. Найбільше виявлено дериватів, що утворені від основ якісних прикметників.

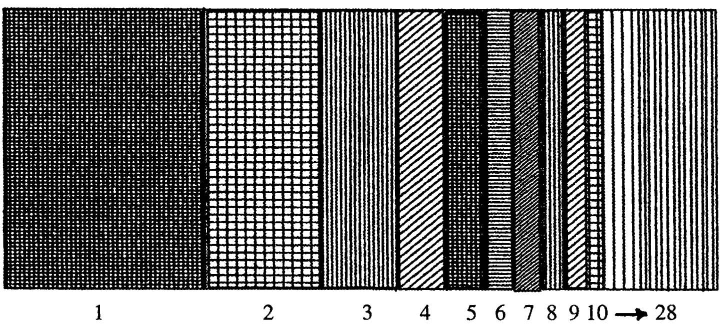
У словотвірній структурі похідних іменників виявлені такі суфікси: -ай (-тай): волоча́й, вредѧй, гультяй, скверняй; -ак-а: гуляка, забияка; -акъ: бабякъ, близнякъ, босакъ, глупакъ, гнилякъ, голякъ, дивакъ, дуракъ, дурнякъ, дѣтвакъ, мантакъ, мудракъ, хлопакъ, хлопчакъ, худакъ, юнакъ та ін.; -аль: носаль; -анъ: грубиянъ, куръциянъ; -аръ: кукляръ; -ачъ: смаркачъ; -ашъ: юдашъ; -ень: баламутень, блазень, велетень, дурень, лежень; -ець: безженець, безумець, близнець, брехунець, глупець, горливець, єдинець, знаемець, зухвалець, лакомець, ласкавець, лестець, лукавець, лѣнивець, любимець, мертвець, млоденець// молодець, мудрець, нашинець, невстыдливецъ, недбалець, незнаемець, нелѣтостивець, облюбленець, отщепенець, ошарпанець, плутець, плюгавець, поганець, потварець, скупець та ін.; -икъ: люнатикъ, мелянхоликъ, молодикъ, мужикъ, недоросликъ, паралитикъ, старикъ, холерикъ та ін.; -иръ: багатыръ, мордыръ, фалширъ, шалвиръ; -итъ: свербитъ; -ичъ: воєводичъ, войтовичъ, докторовичъ, дѣтичъ, королевичъ, маршалковичъ, паничъ, поповичъ та ін.; -ишъ: голышъ, товаришъ; -никъ: безбожникъ, бездолникъ,

бездумникъ, безмолвникъ, безумникъ, докучникъ, злобникъ, злосникъ, невѣрникъ, нехарникъ, ябедникъ та ін.; -окъ: выродокъ, выростокъ, мудрокъ, хлопокъ та ін.; -ош -а: святоша, скупоша, юноша; -тель: взгордителъ, вредитель, гордитель, досадитель та ін.; -уга: волоцюга; -ц-а: знакомъца, лакомца, недбалца, поганьца та ін.

Продуктивність цих словотвірних типів можна простежити на діаграмі № 5. На першому місці – -никъ (92), на другому – -ець (45), на третьому – -ца (35), далі – -акъ (24), -ичъ (21), -окъ (17), -икъ (12), -тель, -унъ (по 9).

Діаграма № 5

Активність суфіксів при творенні назв осіб за зовнішніми ознаками і внутрішніми властивостями

Інші словотвірні типи мають таку кількість похідних: -ень – по 5, -анъ, -иръ, -ухъ – по 4, -ай, -атъ, -оша, -укъ, -уга - по 3, -ака, -ачъ, -ишъ, чикъ - по 2, -аль, -антъ, -ашъ, -аръ, -инъ, -тай – по 1.

У дериваційних процесах бере участь 28 словотвірних типів. У цій лексико-семантичній групі найменше запозичень. Більшість назв осіб творилася за рахунок власних словотворчих ресурсів (твірних основ та суфіксальних формантів). Однак певна кількість запозичень у цій групі все-таки наявна, пор.: апостатъ (гр. αποστατυς – SWO 37), байструкъ (пол. bajstruk < свн. bastart – ЕСУМ І, 118), люнатикъ (< люнатизмъ < лат. luna – СІС 401), мелянхоликъ (гр. μελαγχολινος - СІС 422), новицїатъ (пол. nowicjat < франц. noviciat – Булика 218), паралитикъ (гр. παραλυσις –

CIC 500), сикофантъ (гр. συκοφαντης – CIC 611), фалширъ (пол. falszerz – Br.117), фуріатъ (пол. furiat < лат. Furiatus – Ф.IV, 211), холерикъ (лат. cholerius, гр. χολερικος – CIC 712), хоружичъ (пол. chorąży – Ф. IV, 269), шалвиръ (пол. szalbierz – Br.540) та ін.

Як сказано вище, атрибутивні назви можуть виникати внаслідок дії інтерлінгвальних чинників (до уваги береться значення твірного слова чи значення суфікса), а також завдяки дії екстралінгвальних факторів (зокрема певний вид мовленнєвої ситуації, соціальна оцінка того, про кого йде мова, або ж певний вид комунікативно-коннотативного завдання, яке вирішує той, хто говорить). Ці чинники формують семантику атрибутивної назви, сприяють появі нових означальних назв осіб на словотвірному і на лексичному рівнях.

У пам'ятках української мови досліджуваного періоду виявлені такі словотвірні синоніми: шкодца - шкодникъ, близнець - близнюкъ - близнякъ, єдинець - єдинакъ - єдинокъ, старикъ - старець, зневажачъ - зневажитель - зневажца, брехунъ - брехачъ, недбалца - недбалець, хвалца - хвалець, потварца - потварець - потварникъ, страдалца - страдалець - страдатель та ін., а також лексичні синоніми: турбаторъ - отщепенецъ - апостатъ, мрецъ - покойникъ - небожчикъ, требенець - каженець - обрѣзанецъ, дуракъ - глупакъ - простакъ, бабякъ - невѣстюкъ, лежухъ - пецухъ, докучникъ - нудитель - стужитель, брехачъ - лгаръ, приятель - товаришъ, храборникъ - смѣлокъ, леженъ - лѣнивецъ, поганецъ - плюгавецъ, зухвалецъ - лакомецъ, кукляръ - шалвѣръ - мошенникъ тощо.

Атрибутивні назви зафіксовані у пам'ятках різних стилів. За нашими спостереженнями, найчастіше вони вживаються у тогочасних лексикографічних працях, у творах художньої літератури тощо. Пор.: <u>у ділових документах</u>: а други(и) хлопє(ц), москвитинокъ, которого не ѡбачили... на м(є)сто утєкъ (1585 АЖМУ 51): Ино я тоє Хлопотино ис...присєлки за тꙋюж сꙋмꙋ спꙋстил а продал воєводичꙋ Троцкомꙋ (1537 AS IV, 76); того то исака Долмацкого яко кгвалтовника церкви Божое и взрушителя покою Посполитого, поимали й тамъ же въ той церкви замкнули (1601 АЮЗР II,11): Хулникъ, врєдѧй и сквєрнѧй инагѡ славꙋ блюзнѣрца (1627 ЛБ 145); шепотникъ: ѡбмовца, щєкаръ, заꙋшникъ (1627 ЛБ 158); <u>у конфесійній літературі</u>; нижє пріємла принѡсы въ

бжій жєртовникъ ω(т) нєвѣрныхъ ω(т) єрєтикъ, ω(т) бл8дникъ, ω(т) прелюдѣй... ω(т) корчємника лжа послуха волхва потварника игрца, и злобника (1642 Жел.П.4 зв.); Лаза(р) товаришъ нашъ добрїй оуспє и барзо мало из(г)оди(в)ши повторє мови(т). лаза(р) оумрє (кін.XVI УЄ № 31, 38); у творах художньої літератури: Але и тые самые дѣролазцѣ, наемници, злодѣи, разбойницы, волцы, драпѣжницы, пси, волхвы... игрцы скоморохи альбо машкарники, всяк вид злобы мирское прошедшие и естество обезчестившие (1605 Виш.Домн. 191); у творах епістолярного стилю: вѣрнозичливи(й) приятель и покорнѣйши(и) слуга (1744 ПЛ 108); нѣкогда нє сподѣвалємса, жєби вм добродѣй и єи милость добродѣйка панѣ цятуся моя... такое попєчєние о мнѣ мѣли якоє мѣти устнє тижѣ єго милость панъ Михаилъ, войтовичъ полтавски(й), потвєрдилъ (1723 ПЛ 33).

Таким чином, атрибутивні назви осіб у пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. утворюють шість семантичних підгруп, які кількісно між собою різняться. Найбільше виявлено назв осіб за поведінкою, ставленням до інших людей.

У дериваційних процесах бере участь велика кількість суфіксів – 28. Найбільше засвідчено похідних із суфіксом -никъ (92 слова). Деякі суфіксальні форманти наявні лише у структурі коннотативних іменників. Це, зокрема, -ака, -оша, -ухъ, -уга. Інші суфікси є поліфункціональними.

Серед назв осіб за фізичним і фізіологічним станом, за внутрішніми ознаками можуть траплятися лексичні і словотвірні синоніми, які урізноманітнюють і збагачують мовний контекст.

Атрибутивні назви осіб фіксуються у пам'ятках усіх жанрів і стилів, однак найширше представлені вони в тогочасних лексикографічних працях і художніх творах.

Значна частина атрибутивних назв осіб виступає у пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. у ролі антропонімів (напр., носаль, смарко, кудлачь, сухай, хворакъ (Керста(1), 15–30). У наступні століття ця семантична група поповнювалася новими лексемами, однак велика кількість давніх атрибутивних назв продовжує функціонувати і в сучасному українському мовленні, напр.: підбурювач, багач, брехач, послухач, шмаркач, волоцюга, хвалько (див. ІСУМ 582, 583, 533, 9, 511).

[1] Класифікацію ЛСГ подано на схемі № 2.

[2] При екземпліфікації вказана одна з фіксацій слова (точна або приблизна) в пам'ятках. Умовні скорочення див. у кінці монографії.

[3] У лексиконі XVI–XVIII ст. відображено строкатий склад населення України, його міжетнічні контакти. Адже, крім українців, що становили основну масу населення, "у містах проживали також росіяни, білоруси, молдавани, литовці, поляки, вірмени, євреї, угорці, греки" (Історія..., 1979, 171-172).

[4] При виникненні антропонімів часто мотивуюча ознака "назва території, міста, країни" опосередковано входила у їх семантичну структуру; про це дет. див.: Керста (2), 33-36.

[5] Важливу роль у цей період відігравала також церква. За часів Великого князівства Литовського церква перебувала під опікою держави і займалася виключно церковними справами, однак у часи Речі Посполитої вона починає все активніше втручатися у різні світські справи і по суті перетворюється на національну інституцію, що захищає інтереси свого народу (Крип'якевич, 1990, 133).

[6] Виділення семантичних підгруп, звичайно, умовне і детерміноване специфікою цієї ЛСГ, оскільки всі підгрупи тісно переплітаються між собою, члени однієї з них можуть вільно переходити в іншу через зміну зовнішніх та внутрішніх чинників.

[7] Інші назви вищих військових чинів, звань розглядаються у шостій семантичній підгрупі.

[8] У XVIII ст. в Україні існували два важливі юридичні документи, за якими здійснювалося судочинство: "Права, по которым судится малороссийский народ" (1743) і "Суд й розправа..." (1750). На той час суди не були відокремлені від адміністративних урядів, не було визначено кількості апеляційних інстанцій тощо.

[9] У ранніх українських перекладах Святого письма, церковного Номоканону та інших церковних книг засвідчено велику кількість церковнослов'янізмів, переважно кальок з грецької мови. Інколи у текстах паралельно вживалися кілька слов'янських відповідників до однієї грецької назви. Така варіативність поступово почала зникати у XIV-XV ст., коли в Україні запроваджувалися свої церковні устави. "Характеристичне при тому, що для термінологізмів вужчого вжитку (назви літургійного утвару, ієрархії, чернецтва тощо) прийнялися грецизми, а термінологізми ширшого призначення (назви свят, співів, обрядів тощо), вживані певно й при катехізації, за походженням - слов'янські (себто здебільша кальки з грецького)" (Горбач, 1988, 102). З кінця XVI ст. в тодішню церковну лексику потрапляє велика кількість полонізмів. Із зміною політичної ситуації на Лівобережжі (з XVIII ст.) і на Правобережжі (з кінця XVII ст.) релігійні тексти внаслідок русифікації православної церкви в Україні наповнюються русизмами.

[10] Подібні приклади демонструють семантичну розгалуженість деяких назв осіб, що пов'язані з військовою справою. Зрештою, самі обставини життя змушували людей поєднувати функції оборонця та виробника. У II пол. XVII ст. у багатьох містах Брацлавщини і Подніпров'я значний відсоток населення

становили міські козаки, які займалися торгівлею, промислами, навіть ремеслами. У Чигирині проживало 90,9 відсотка козаків, у Каневі - 89,3 відсотка, у Переяславі - 70 відсотків (див. дет. описи замків XVI ст.).

[11] Етимологічний аналіз твірних основ зробив О.Трубачов (див. Трубачев, 1959, 14, 48, 58-60, 64-66, 139, 151). Майже всі ці утворення мають загальнослов'янський характер.

[12] Слово *родитель* вживалося також при шанобливому звертанні до світської або духовної особи (1507 Cost.DB 98).

[13] Часто суфікси -ичъ, -окъ, -ецъ, -никъ ускладнюються іншими звукосполученнями (-ан, -єн, -ин, -ат, -ич) за рахунок нарощення твірної кореневої морфеми.

[14] Про семантичні видозміни у цих словах дет. див.: Німчук, 1992, 296–308.

СЛОВОТВІРНА КЛАСИФІКАЦІЯ НАЗВ ОСІБ

У словотвірній системі української мови важливе місце займає категорія nomia personalia. Її розвиток проходив у тісному зв'язку з функціонуванням словотвірних типів та словотвірних моделей, які в різні періоди розвитку мови виявляли неоднакову активність, регулярність та продуктивність у межах аналізованої категорії.

Словотвірний тип із суфіксом -ай (-яй).

У пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. засвідчено сім іменників чоловічого роду з суфіксом -ай.

Перші похідні слова з цим форматом з'явилися у праслов'янський період (Wojtyła–Swierzowska, 1974, 51). У писемних джерелах пізнішого часу – XI–XIII ст. за його допомогою творилися особові і неособові віддієслівні іменники, напр., зватай (Ср.1,962), промишляй "промисел" (Ср.11,1548), пригожай "бажання, воля" (Ср.II, 1393), пристай (Ср.II,1461), угожай "угіддя" (Ср.III,1138), умышляй "замисел" (Ср.III,1218) та ін.

У матеріалах "Словника староукраїнської мови XIV-XV ст." утворень із цим суфіксом не засвідчено.

Словотвірний тип із суфіксом -ай у досліджуваному матеріалі представлений трьома словотвірними моделями:

1) ДТО* + -ай: волочай < волочитися, вредяй < вредити, провожай < провожати, прозряй < прозрѣти, увожай < увозити;

2) ПТО + -ай: скверняй < скверный;

3) ІТО + -ай: воропай < воропъ.

У дериваційному процесі беруть участь переважно твірні дієслівні основи недоконаного виду (напр., волочай < волочитися (недок.), вредяй < вредити (недок.), увожай < увозити (недок.).

Деривати із суфіксом -ай мають такі словотвірні значення:

1) "особа – виконавець дії": волочай, воропай, провожай, прозряй, увожай;

2) "особа – носій певної атрибутивної ознаки": вредяй, скверняй.

Утворення цього словотвірного типу представлені також у тогочасному ономастичному матеріалі: бурляй, бѣляй, забирай, колупай, коняй (Туп.127, 134. 210, 247, 249), кудляй, погуляй, сухай, черевай (Керста(1), 211, 206) та ін.

У сучасній українській літературній мові словотвірний тип із суфіксом -ай належить до непродуктивних (Словотвір, 1979, 114; Горпинич, 1998, 22), малопоширений він є і в діалектному словотворі: горшчай, лапай, погинчай (Закревська 104).

Словотвірний тип із суфіксом -ак-а (-як-а).

Словотвірний тип із суфіксом -ак-а протягом усього історичного розвитку належить до малопродуктивних в українській мові.

Суфікс -ак-а праслов'янського походження (Wojtyła–Swierzowska, 1974, 74), що бере участь у творенні стилістично забарвлених похідних слів. Такі утворення найпоширеніші в діалектах української та російської мов.

За нашими матеріалами, вперше іменники з суфіксом -ак-а (-як-а) фіксуються у пам'ятках української мови XVI ст. Це гуляка та забияка, що утворені за однією словотвірною моделлю:

ДТО + -ак-а: гуляка < гуляти, забияка < забити.

---

* Тут і далі: ДТО – дієслівна твірна основа, ПТО – прикметникова твірна основа, ІТО – іменникова твірна основа, ДпТО – дієприкметникова твірна основа, ЗТО – займенникова твірна основа, ЧТО – числівникова твірна основа, ПрТО – прийменникова твірна основа.

Твірні дієслівні основи закінчуються на тематичні голосні -а, -и. Суфікс -ак-а приєднується до усічених твірних основ.

Похідні іменники із суфіксом -ак-а виступають із загальним словотвірним значенням "особа – носій процесуальної ознаки".

У сучасній українській літературній мові утворення цього словотвірного типу (пор., задавака, забіяка, рубака) належать до малопродуктивних і входять у розряд аґентивних іменників спільного роду (Словотвір, 1979, 63). Спорадично вони представлені також у діалектному матеріалі: сіпака (Лисенко 19), потурмака (Паламарчук 30), задавака (Варченко 75) та ін.

Словотвірний тип із суфіксом -акъ (-якъ).

У пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. засвідчена порівняно велика кількість похідних утворень із суфіксом -акъ (-якъ) (усього 44 слова). Вони функціонують у пам'ятках різного характеру і, як правило, позначають особу за певним родом діяльності, за характерними внутрішніми чи зовнішніми ознаками.

У мовознавчій літературі існують різні думки щодо походження цього суфікса. Проф. І.Ковалик вважає, що суфікс -акъ дуже давнього слов'янського походження. Він утворився шляхом сполучення елемента -к з кінцевим -а основ іменників із абстрактним значенням (Ковалик(1), 1958, 56). Польська дослідниця М.Войтила-Свєжовска припускає, що формант -ак утворився у праслов'янську добу шляхом приєднання елемента -к до дієслівних структур на -а (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 65). Отже, суфікс -ак належить до давніх словотворчих формантів, беручи активну участь у творенні назв осіб майже у всіх слов'янських мовах (Горпинич, 1998, 34). При аналізі деяких особливостей української дериваційної системи крізь призму дуалістичного розподілу слов'янських мов О. Царук розглядає суфікс -акъ як типовий для антської мовної підгрупи (українська + західнослов'янські мови) (дет. див. Царук, 1998, 231).

У пам'ятках XI–XIII ст. за "Материалами..." І.Срезневського зафіксовано 4 іменники з цим суфіксом: єдинакъ (Ср. І, 310), новакъ, признакъ (Ср. II, 457, 1470), юнакъ (Ср. III, 1626). У староукраїнській грамоті XIV ст. засвідчена тільки одна назва юнакъ (ССМ II, 574).

У досліджуваний період деривати із суфіксом -акъ утворюються за такими словотвірними моделями:

1) ІТО + -акъ: бабякь < баба, бурсакь < бурса, горчакъ < горе, дворакъ < дворъ, домакъ < домъ, дудакъ < дуда, землякъ < земля, литвякъ < Литва, родакъ < родъ, русакъ < Русь, руснакъ < Русь, рыбакъ < рыба, симоніакъ < симонія, хлопакъ < хлопъ, хлопчакъ < хлопъ, дѣтвакъ < дитина, папѣстакъ < папѣстъ;

2) ПТО + -акъ: близнякъ < близький, босакъ < босый, глупакъ < глупый, голякъ < голый, дивакъ < дивный, дуракъ < дурный, дурнякъ < дурный, меръляк < мерлый, мудракъ < мудрый, препростакъ < препростый, простакъ < простый, худакъ < худый, юнакъ < юный;

3) ДТО + -акъ: валчакъ < валчити, воякъ < воювати, выпіякъ < выпити, гнилякъ < гнити, гудакъ < гудѣти, забіякъ < забити, мантакъ < мантачити, оплякъ < опитися, прошакъ < просити, спевакъ < спевати, спякъ < спати, тулакъ < тулитися;

4) ЗТО + -акъ: своякъ < свой;

5) ЧТО + -акъ: єдинакь < єдинъ.

Приєднуючись до твірних основ, суфікс -акъ не викликає особливих морфонологічних змін, крім усічення кінцевих голосних, чергування приголосних у дієслівних основах (прошакъ < просити). Унаслідок дериваційних процесів виникають нові похідні суфікси: -вакъ, -лякъ, -накъ (-някъ), -чакъ.

Похідні іменники із суфіксом -акъ мають такі загальні слоовотвірні значення:

1) "особа – носій предметної ознаки": бурсакъ, гнилякъ, горчакъ, дворакъ, домакъ, землякъ, литвякъ, папѣстакъ, родакъ, своякъ, симоніакъ, русакъ, руснакъ, хлопакъ, хлопчакъ, шурякъ, юнакъ;

2) "особа – носій певної атрибутивної ознаки": бабякъ,

близнякъ, голякъ, дѣтвакъ, єдинакъ, забіякъ, мантакъ, меръляк, мудракъ, оплякъ, препростакъ, тулакъ, худакъ;

3) "особа – виконавець певної дії": валчакъ, воякъ, выпіякъ, гудакъ, дудакъ, лѣтеракъ, прошакъ, рыбакъ, спевакъ, ступакъ.

Велику кількість утворень із суфіксом -акъ подає ономастичний матеріал досліджуваного періоду, напр., пришлякъ, худзякъ, шепелякъ (Керста (2), 32, 15).

У сучасній українській літературній мові словотвірний тип із суфіксом -ак належить до малопродуктивних (Словотвір, 1979, 278, 78, 110). Формант -ак зараховують до розряду підсилювально-мутаційних суфіксів (Карпіловська, 1999, 105). Утворення цього словотвірного типу відомі також українським діалектам (напр., ватрак, скрипак, гудак (Закревська 104), їдинак (Лисенко 13), маняк (Паламарчук 28), гудак, розвідняк, ходак (Дзендзелівський 50, 53), сеяк // сівак // севбак (Никончук 171).

Словотвірний тип із суфіксом -аль.

В історії української мови словотвірний тип із суфіксом -аль належить до непродуктивних. "Суфікс -аль сягає старовинного суфікса -ль, ускладненого дієслівним суфіксом -а" (Бевзенко (1), 1960, 114). Його виникнення відбулося ще у праслов`янську добу (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 107–108). Перші утворення з цим формантом відомі вже в пам'ятках києворуського періоду, напр., коваль (Ср, II. 1241). У наступний період розвитку мови цей СТ поповнюється мінімально, зокрема, за нашими матеріалами, він представлений лише такими похідними іменниками: коваль, носаль.

В українській мові XVI–XVIII ст. відбувається розширення дериваційної бази для похідних цього словотвірного типу. У словотворенні беруть участь також іменникові твірні основи, таким чином формуються дві словотвірні моделі:

1) ДТО + -аль: коваль < ковати;

2) ІТО + -аль: носаль < носъ.

Приєднання суфікса -аль до твірних основ не викликає змін у морфологічній структурі назв осіб.

Похідні іменники виступають із такими загальними словотвірними значеннями:

1) "особа – носій атрибутивної ознаки": носаль;

2) "особа – виконавець певної дії": коваль.

У сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом -аль належить до непродуктивних (Словотвір, 1979, 63). До речі, О. Царук вважає, що утворення цього словотвірного типу є характерними передовсім для антської мовної підгрупи (див. дет. Царук, 1998, 232).

Словотвірний тип із суфіксом -анъ (-янъ).

У пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. словотвірний тип із суфіксом -анъ(-янъ) представлений невеликою кількістю утворень (10 слів). За походженням суфікс -анъ праслов'янський (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 125). Він належить до групи балто-слов'янських іновацій (Мартынов, 1973, 46). У пам'ятках XI–XIII ст. засвідчено ряд утворень з цим суфіксом – іменників із особовим та предметним значеннями, напр., братанъ (Ср. І, 167; СДЯ І, 306), крестианъ (Ср. І, 1344), гаитанъ (Ср. І, 508), пристанъ (Ср. II, 1461), боканъ (Ср. І, 143) та ін.

У наступний період – XIV–XV ст. – українські джерела фіксують нові іншомовні слова, у морфемній структурі яких є омонімічний суфікс -анъ латинського походження: капланъ (ССМ I, 470), плебанъ (ССМ I, 476), мунтянъ (ССМ I, 620).

Словотвірний тип із суфіксом -анъ представлений трьома моделями:

1) ІТО + -анъ: братанъ < братъ, венецѣянъ < Венецѣя, галилеанъ < Галилея, папѣстанъ < папѣстъ, постриганъ < постригъ, самаританъ < самаритъ;

2) ПТО + -анъ: грубиянъ < грубый;

3) ДТО + -анъ: забиянъ < забити, смиянъ < смиятися.

Похідні іменники з суфіксом -анъ виступають із такими загальними словотвірними значеннями: 1) "особа – носій предметної ознаки": братанъ, венецѣянъ, галилеанъ, доминиканъ, папѣстанъ, постриганъ, самаританъ;

2) "особа – носій процесуальної ознаки": забиянъ, смиянъ;

3) "особа – носій певної атрибутивної ознаки": грубиянъ.

Дослідники історичної ономастики підкреслюють, що атрибутивні назви осіб у складі особових іменувань "дають підставу твердити, що лексика на означення особистих властивостей людини сягає в глиб віків і була надзвичайно багатою у семантичному і словотворчому відношеннях, наприклад, молчанъ, сестранъ, сиванъ та ін." (Керста (2), 30, 31).

У дериваційній системі сучасної української літературної мови словотвірний тип з суфіксом -ан непродуктивний.

Словотвірний тип із суфіксом -аръ (-яръ).

Словотвірний тип із суфіксом -аръ є одним з найдавніших у системі слов'янського словотворення. "Суфікс -аръ (< аръ < arius) являє собою запозичення, що проникло разом із запозиченими основами до мови найдавніших слов'ян, мабуть, через посередництво германських мов із латинської (лат. -arius) ще в спільнослов'янську епоху. Уже в найдавніші часи цей суфікс вживається не лише в запозичених словах..., а й у власне слов'янських утвореннях: винаръ (виноградаръ) та ін." (Бевзенко (1), 1960, 108). Необхідно зазначити, що, на думку деяких дослідників словотвору, цей суфікс утворився внаслідок "перехрещення двох генетично різних суфіксальних елементів: праслов'янського і запозиченого" (Ковалик (1), 1958, 50; Царук, 1998, 230–231). Похідні структури із цим формантом домінують в антській мовній підгрупі (Царук, 1998, 231).

Іменники із суфіксом -аръ зафіксовані вже у пам'ятках Київської Русі. У "Материалах..." І.Срезневського засвідчено близько 50 похідних іменників, серед яких трапляються і слов'янські утворення, і запозичення з латинської та грецької мов, пор., букаръ (Ср. І, 192), винаръ (Ср. І, 259), вѣжаръ (Ср. І, 483), житаръ (Ср. І, 875), лѣсаръ (Ср. ІІ, 74), митаръ (Ср. ІІ, 218), ниваръ (Ср. ІІ, 446) та ін.

У пам'ятках української мови XIV–XV ст. цей словотвірний тип був продуктивним і творив дві моделі – віддієслівну та відіменникову (Гумецька, 1958, 82). Напр., владаръ (ССМ І, 178), вощинаръ (ССМ І, 198), глинаръ (ССМ І, 243), господаръ (ССМ І, 251-255) та ін.

Значно більше іменників із суфіксом -аръ зафіксовано в українських писемних джерелах XVI–XVIII ст. – 145 слів.

Деривати із суфіксом -аръ складають дві словотвірні моделі:

1) ІТО + -аръ: аптекаръ < аптека, арендаръ < аренда, библіотекаръ < библіотека, бичкаръ < бичокъ, боднаръ < бодня, болничаръ < болница, брагаръ < брага, бударъ < буда, вивчаръ < вивца, винаръ < вино, виноградаръ < виноградъ, волняръ < волна, воротаръ < ворота, гонтаръ < гонтъ, градаръ < градъ, грунтаръ < грунтъ, дегтяръ < деготъ, димаръ < димъ, дударъ < дуда, звѣздаръ < звѣзда, золотаръ < золото, игляръ < игла, индуктаръ < индукта,

корчмаръ < корчма, кафаръ < кафа, ключаръ < ключъ, кобзаръ < кобза, кожаръ < кожа, козяръ < коза, компромисаръ < компромисъ, котляръ < котелъ, кройникаръ < кройника, лихваръ < лихва, митаръ < мито, млинаръ < млинъ, моцаръ < моцъ, ниваръ < нива, новинаръ < новина, овчаръ < овца, панщаръ < панщина, печатаръ < печатъ, плугатаръ < плугъ, почтаръ < почта, псяръ < песъ, пударъ < пудъ, пушкаръ < пушка, пчоляръ < пчола, рибаръ < риба, свинаръ < свиня, свѣчкаръ < свѣчка, седляръ < седло, сектаръ < секта, ситаръ < сито, скляръ < скло, скотаръ < скотъ, смоляръ < смола, собакаръ < собака, студняръ < студня, сѣчкаръ < сѣчка, трапезаръ < трапеза, угляръ < уголь, усмаръ < усма, хлѣбаръ < хлѣбъ, цикляръ < цикля, чоботаръ < чоботъ, часаръ < часъ, чижмаръ < чижма, школяръ < школа, шкляръ < шкло;

2) ДТО + -аръ: боркаръ < боркати, владаръ < владѣти, владаторъ < владѣти, гартаръ < гартовати, дояръ < доити, илгаръ < илгати, искаръ<искати, косаръ < косити, лгаръ < лгати, липяръ < липити, лупяръ < лупити, пахаръ < пахати, пекаръ < пекти, писаръ < писати, питаръ < питати, тисаръ < тисати.

Іменникові твірні основи вказують на об'єкт дії, місце, знаряддя, продукт діяльності, тобто вони безпосередньо пов'язані з виробничою діяльністю людини, її професією чи родом занять. Наприклад, на місце діяльності вказують такі твірні основи: аптека > аптекаръ, болница > болничаръ, буда > бударъ, млинъ > млинаръ та ін.; на об'єкт діяльності: вивця > вивчаръ, козяръ > коза та ін.; на продукт праці: бодня > боднаръ, вино > винаръ, игла > игляръ,студня > студняръ, сѣчка > сѣчкаръ та ін.

У другій словотвірній моделі твірними наявні дієслівні основи з усіченими тематичними -а, -и: дояръ < доити, илгаръ < илгати, косаръ < косити, лупяръ < лупити та ін.

У деяких похідних іменниках відбулося нарощення твірних основ звукосполученням -ат-, пор.: владатаръ < владѣти, плугатаръ < плугъ.

Незначна частина іменників виявляє подвійну мотивацію: наприклад, назви осіб лѣкаръ, звонаръ мотивуються дієсловами та іменниками. Однак, таких прикладів мало. Більшість похідних слів мають чіткий мотиваційний напрям: дієслівний або іменниковий.

Окремо виділяємо ряд лексичних запозичень, які у своїй словотвірній структурі мають суфікс -аръ: адверсаръ, бакаларъ, блян-

каръ, гайдаръ, гисаръ, дигнитаръ, драґаръ, жеґляръ, жиляръ, келаръ, кесаръ, комендаръ, комисаръ, конвисаръ, лицаръ, людвисаръ, моцаръ, паламаръ, райтаръ, рейментаръ, референдаръ, рицаръ, секретаръ, сніцаръ, спатаръ, токаръ, форитаръ, цесаръ, цыкляръ, цѣрмаръ, шафаръ, шидаръ, шинкаръ, шницаръ.

Похідні слова з суфіксом -арь виступають з такими загальними словотвірними значеннями: 1) "особа – виконавець певної дії": боркаръ, владаръ, владатаръ, гарбаръ, гартаръ, гафтаръ, гисаръ, гончаръ, грабаръ, гусаръ, диґнитаръ, дояръ, илгаръ //лгарь, искаръ, косаръ, кухаръ, липяръ, лѣкаръ, маляръ, милотаръ, муляръ, пахаръ, пекаръ, писаръ, питаръ, пономаръ, райтаръ, рейментаръ, референдаръ, римаръ, рицаръ, секретаръ, слесаръ, сницаръ, столяръ, тисаръ, токаръ та ін.; 2) "особа – носій процесуальної ознаки": аптекаръ, библіотекаръ, бичкаръ, боднаръ, болничаръ, брагаръ, бударъ, вивчаръ, винаръ, виноградаръ, волнаръ, воротаръ, гонтаръ, градаръ, ґрунтаръ, дегтяръ, димаръ, драгаръ, дударъ, звѣздаръ, золотаръ, игляръ, индуктаръ, кафаръ, ключаръ, кобзаръ, кожаръ, козяръ, компромисаръ, корчмаръ, котляръ, кройникаръ, лихваръ, митаръ, млинаръ, моцаръ, ниваръ, новинаръ, овчаръ, панщаръ, печатаръ, плугатаръ, почтаръ, практикаръ, псяръ, пударъ, пушкаръ, пчоляръ, рибаръ, свинаръ, свѣчкаръ, седляръ, сектаръ, ситаръ, скляръ, скотаръ, смоляръ, собакаръ, студняръ, сударъ, сѣчкаръ, трапезаръ, угляръ, усмаръ, хлѣбаръ, цегляръ, цѣрмаръ, часаръ, чижмаръ, чоботаръ, шинкаръ, шкляръ, школяръ; 3) "особа – носій предметної ознаки": комендаръ, портаръ, спатаръ, шафаръ, яничаръ; 4) "особа – носій певної атрибутивної ознаки": кукларъ, щекаръ та ін.

Деяка частина цих слів засвідчена також у ролі антропонімних назв: бондаръ, лихваръ, хмеляръ, шкляръ (Керста (1), 146), кучмар, олеяр (Красовський 95, 114), чубаръ (Керста (2), 208).

У сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом -ар належить до малопродуктивних (Словотвір, 1979, 62, 77; Горпинич, 1998, 21; Олійник, 1970, 59–68). У діалектах часто помічаємо конкуренцію між утвореннями із суфіксом -ар і суфіксом -ник, при цьому похідні із суфіксом -ар мають свої особливості щодо функціонування. Так, більшість іменників із цим суфіксом ширше представлена у говорах карпатського ареалу (Закревська, 1976, 61),

ніж в інших діалектах, пор., бланар, неводар, склепар (Дзендзелівський 148, 47, 121), вітінар (Приймак 8) та ін.

Словотвірний тип із суфіксом -ачъ (-ячъ).

У досліджуваних пам'ятках активно функціонують назви осіб чоловічого роду з суфіксом -ачъ. Їх виявлено понад 80. За походженням суфікс -ачъ праслов'янський, що виник у результаті приєднання елемента k+іь(-іо) шляхом абсорбції кінцевого -а в дієслівних основах (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 66; Горпинич, 1998, 34). Перші назви з цим суфіксом фіксуються у праслов'янський період (пор. *dьračь, *jьgračь, *kopačь, *oračь та ін.). В українській мові ранньої та середньої доби її розвитку суфікс -ачъ не виявляв особливої активності. Це зумовлене, на нашу думку, тим, що для творення назв осіб активно вживалися інші суфікси: -арь, -тель.

У пам'ятках української мови XIV–XV ст. іменники з суфіксом -ачъ засвідчені в обмеженій кількості. "Словник староукраїнської мови XIV–XV ст." фіксує всього три іменники з цим суфіксом: клепачъ (ССМ I, 476), копачъ (ССМ I, 496) і толъмачъ (ССМ II, 436). Проф. Л. Гумецька вважає, що цей суфікс був непродуктивним у словотвірній системі XIV–XV ст. (Гумецька, 1958, 109).

У наступний період розвитку української мови суфікс -ачъ розширює свої дистрибутивні можливості. Він приєднується до дієслівних, прикметникових та іменникових основ. Однак найчастіше твірними є дієслівні (безпрефіксні і префіксальні) основи.

Деривати з суфіксом -ачъ творять три словотвірні моделі:

1) ДТО + -ачъ: брехачъ < брехати, бѣгачъ < бѣгати, выбадывачъ < выбадывати, выглядачъ < выглядати, выдирачъ < выдирати, выконывачъ < выконывати, вымыслячъ < вымыслити, вымѣтачъ < вымѣтати, грачъ < грати, диспутачъ < диспутовати, єдначъ < єднати, жвачъ < жувати, заклиначъ < заклинати, засѣдачъ < засѣдати, заховывачъ < заховывати, змышлячъ < змышляти, зневажачъ < зневажати, колисачъ < колисати, копачъ < копати, наглядачъ < наглядати, найгравачъ < найгравати, облыгачъ < облыгати, оповѣдачъ < оповѣдати, орачъ < орати, отмѣнячъ < отмѣняти, отпихачъ < отпихати, ошукачъ < ошукати, перекладачъ < перекладати, плывачъ < плывати, побивачъ < побивати, побренкачъ < побренкати, побѣлячъ < побѣлити, поведачъ < поведати,

подсевачъ < подсевати, подчувачъ < подчувати, поедначъ < поеднати, пожирачъ < пожирати, позивачъ < позивати, поливачъ < поливати, полизачъ < полизати, помагачъ < помагати, пополнячъ < пополняти, поривачъ < поривати, послухачъ < послухати, постригачъ < постригати, потрубачъ < потрубити, поцѣловачь < поцѣловати, преглядачъ < переглядати, приганячъ < приганяти, проповедачъ < проповедати, пытачъ < пытати, розсѣвачъ < розсѣвати, рубачъ < рубати, складачъ < складати, скидачъ < скидати, слухачъ < слухати, сѣвачь < сѣяти, ткачъ < ткати, товмачъ < товмачити, узнавачъ < узнавати, утѣкачъ < утѣкати, читачъ < читати;

2) ІТО + -ачъ: послугачъ < послуга, сурмачъ < сурма, трубачъ < труба;

3) ПТО + -ачъ: богачъ < богатый, смаркачъ < смаркатый.

Переважають дієслівні твірні основи, серед них – триморфемні (префікс+корінь+суфікс). Дієслівні твірні основи можуть бути доконаного або недоконаного видів, напр.: поливачъ < поливати (недок.), полизачъ < полизати (док.), послухачъ < послухати (док.), пытачъ < пытати (недок.), рубачъ < рубати (недок.) та ін.; перехідні або неперехідні, пор.: бѣгачъ < бѣгати (неперех.), выдирачъ < выдирати (перех.), вымыслячъ < вымысляти (перех.), повѣдачъ < повѣдати (перех.)

За семантикою переважають твірні дієслівні основи зі значенням дії та процесу: отпихачъ < отпихати (дія), утѣкачъ < утѣкати (дія), складачъ < складати (дія), слухачъ < слухати (процес), поедначъ < поеднати (процес) та ін.

У пам'ятках української мови досліджуваного періоду засвідчена також значна кількість іменників зі суфіксом -ачъ, запозичених з польської мови, напр.: бадачъ (пол. badacz), викладачъ (пол. wykladacz), выкрутачъ (пол. wykrętacz), длубачъ (пол. dłubacz), мантачъ (пол. mantacz), напоминачъ (пол. napominacz), партачъ (пол. partacz), подхвитачъ (пол. podchwytacz), трембачъ (пол. trębacz), шарпачъ (пол. szarpacz) та ін.

За характером семантичних зв'зків між твірними і похідними словами можна виділити дві групи дериватів із суфіксом -ачъ:

1) похідні слова, семантика яких тотожна з семантикою твірних основ: оповедачъ < оповедати, орачъ < орати, рубачъ < рубати, ткачъ < ткати та ін.

2) похідні слова, утворені від полісемантичного твірного слова на основі одного із його значень: єдначъ, поєдначъ < єднати, поєднати (той, хто займається примиренням двох чи більше ворогуючих сторін; полюбовний суддя; (и)грачъ < (и)грати "той, хто грає на музичному інструменті" та ін.

Похідні іменники мають такі загальні словотвірні значення: 1) "особа – носій процесуальної ознаки": бадачъ, брехачъ, бѣгачъ, выбадачъ, выбадывачъ, выглядачъ, выдирачъ, выкладачъ, выконивачъ, выкрутачъ, вымыслячъ, вымѣтачъ, грачъ, диспутачъ, длубачъ, єдначъ, жвачъ, заклиначъ, засѣдачъ, заховывачъ, змышлячъ, зневажачъ, ковачъ, колисачъ, копачъ, мантачъ, матачъ, миркачъ, наглядачъ, найгравачъ, напоминачъ, облыгачъ, оповѣдачъ, орачъ, отмѣнячъ, отпихачъ, ошукачъ, партачъ, перекладачъ, плывачъ, побивачъ, побренкачъ, побѣлячъ, повѣдачъ, подсевачъ, подущувачъ, подхвитачъ, подчувачъ, поедначъ, пожрачъ, позивачъ, поливачъ, полизачъ, помагачъ, пополнячъ, поривачъ, послугачъ, послухачъ, постригачъ, потрубачъ, поцѣловачъ, преглядачъ, приганячъ, проповедачъ, пытачъ, розсѣвачъ, рубачъ, секачъ, скидачъ, складачъ, слухачъ, смаркачъ, сурмачъ, сѣвачъ, ткачъ, тлумачъ, товмачъ, трачъ, трембачъ, трубачъ, узнавачъ, утѣкачъ, шарпачъ, шемрачъ; 2) "особа – носій певних атрибутивних властивостей": богачъ, бѣлмачъ.

Утворення цього словотвірного типу беруть активну участь при утворенні власних назв: бѣлячъ, головачъ (Керста (1), 210, 209), гадачъ, плескачъ, секачъ, трачъ (Керста(3), 146), носачъ, сукачъ, усачъ, щербачъ (Туп. 397, 466, 510) та ін. Протягом наступного періоду відбувається звуження функціональних можливостей суфікса -ачъ. Він поступово переходить у словотвірне поле речі, лише частково залишаючись у словотвірному полі особи. В сучасній українській мові цей словотвірний тип малопродуктивний у віддієслівному словотворі (Словотвір, 1979, 58–59; Горпинич, 1998, 21; Олійник, 1975, 33–44); непродуктивний при відприкметниковій та відіменниковій деривації (Словотвір, 1979, 80, 112).

Утворення зі суфіксом -ач відомі також українським діалектам: всипач, кідач, накидач, огребач, перекопач, плугач (Никончук 157, 194, 199, 200), драч, картач, плугач, (Сл.б.г. 32, 342, 82, 205), клапач, клепач, лукач, оленяч, рогач, клепач, трембач (Красовський 80, 81, 100, 113,

131, 148, 150), віслач, грабач, дозирач, заготовач, ковач, сокотач (Закревська 103)[1].

Словотвірний тип із суфіксом -ашъ.

У пам'ятках XVI–XVIII ст. спорадично вживаються похідні іменники з суфіксом -ашъ, який виник у надрах праслов'янської мови (Wojtyła-Swerzowska, 1974, 119) і продовжує своє функціонування в сучасних слов'янських мовах. Як справедливо зауважує проф. Я.Закревська, вживання його в агентивній функції зумовлено впливом угорської мови, у якій, як відомо, суфікс -аш/ -ош належить до найбільш поширених і продуктивних формантів (Закревська, 1976, 57).

У пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. засвідчено лише п'ять назв осіб із цим суфіксом: армашъ, браташъ, месіяшъ, трумбеташъ, юдашъ. У творенні іменників беруть участь дієслівні та іменникові твірні основи, таким чином цей словотвірний тип представлений двома словотвірними моделями:

1) ІТО + -ашъ: армашъ < армата, браташъ < братъ, месіяшъ < месія, юдашъ < Юда;

2) ДТО + -ашъ: трумбеташъ < трумбетати.

Під час дериваційних процесів відбуваються деякі морфологічні зміни: усічення кінцевих звукосполучень (армашъ < армата) або накладання суфіксального елемента -а- на кінцеве -а- у твірних основах (трумбеташъ < трумбетати).

Похідні іменники виступають з такими загальними словотвірними значеннями: 1) "особа – носій певної ознаки": армашъ, браташъ, месіяшъ, юдашъ; 2) "особа – виконавець дії : трумбеташъ.

Аналізований СТ у словотвірній системі сучасної української літературної мови належить до непродуктивних, виявляючи деяку активність в усному мовленні та в українських говірках закарпатського реґіону (пор., варташ (Лизанець, 1969, 45), в'язаш, копаш, сіяш (Закревська, 1976, 56). Значно більш активний цей суфікс при творенні власних особових імен, напр., Білаш, Войташ, Григораш, Лукаш, Петраш, Худаш та ін.

Словотвірний тип із суфіксом -ень.

У пам'ятках XVI–XVIII ст. засвідчена невелика кількість похідних іменників із суфіксом -ень (усього 11), який є праслов'янського походження (ьn'ь < *-in-io-) (Мартынов, 1973, 37;

S. I, 138). У слов'янських мовах продуктивність цього суфікса різна. Найбільшу словотворчу активність він виявляє у польській мові, у словотвірних системах українських та російських діалектів (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 127).

У "Материалах..." І. Срезневського із суфіксом -ень засвідчені такі іменники: братьнь (Ср. І, 173), закладьнь (Ср. І, 918–919), лежьнь (Ср. ІІІ, 153), събродьнь (Ср. ІІІ, 653), съвязьнь (Ср. ІІІ, 686), приходьнь (Ср. ІІ, 1489). "Словник староукраїнської мови XIV–XV ст." утворень із цим суфіксом не подає.

Дериваційною базою для словотвірного типу із суфіксом -ень найчастіше є основи дієслів на -а-, -и- та основи іменників і прикметників на приголосний.

У словотвірному типі із суфіксом -ень виділяються три словотвірні моделі: 1) ДТО + -ень: вязень < вязати, звязень < звязати, лежень < лежати, перекупень < перекупити, приходень < приходити, учень < учити; 2) ІТО + -ень: баламутень < баламуть, велетень < велетъ; 3) ПТО + -ень: верховень < верховний, дурень < дурний.

Приєднання суфікса -ень до твірних основ не викликає особливих фонетичних змін, окрім усічення кінцевих голосних та приголосних.

Похідні іменники, які входять до цього словотвірного типу, мають такі загальні словотвірні значення: 1) "особа – виконавець певної дії": перекупень, приходень, учень; 2) "особа – носій певної ознаки, властивості": баламутень, блазень, велетень, верховень, вязень, дурень, звязень, лежень.

Слова із суфіксом -ень найчастіше функціонують у пам'ятках з великою кількістю народнорозмовних елементів. Незначна кількість похідних представлена у тогочасному ономастичному матеріалі, пор.: буленъ, смоленъ (Красовський 38, 141) та ін. Деривати із суфіксом -ень мають стилістично-негативне забарвлення і функціонують активно у говорах української мови, пор., дурень, лежень (Варченко 73). У сучасній українській літературній мові словотвірний тип із суфіксом -ень належить до непродуктивних (Словотвір, 1979, 64, 112–114).

Словотвірний тип із суфіксом -ець (-єць).

До цікавих словотвірних типів належать утворення з суфіксом -ець. За своїм походженням суфікс -ець є праслов'янським

(Wojtyła-Swierzowska, 1974, 81; Горпинич, 1998, 32–33). Його утворення відбулося за такою схемою: -ik + o → ьс-ь → -ьц -ь → -ець (Самійленко, 1964, 24). Дослідники вважають, що цей формант був найтиповішим при творенні аґентивних іменників ще у праслов'янській мові (S. I, 99–101).

У староросійській мові, як стверджує Ю.Азарх, за його допомогою творилися віддієслівні, відіменникові та відприкметникові похідні іменники чоловічого роду (Азарх, 1984, 101–104). У пам'ятках XI–XIII ст. засвідчено близько 270 назв із цим формантом, напр.: борьць (Ср. I, 157), брадатьць (СДЯ I, 302), бѣглець (Ср. I, 213), бѣльць (СДЯ I, 364), вдовьць (СДЯ II, 265), видьць (СДЯ II, 416), гоудьць (СДЯ II, 404), давьць (Ср. I, 623), доумьць (СДЯ III, 99), женатьць (СДЯ III, 245), жьрьць (СДЯ III, 275), кузньць (Ср. I, 1359), коупьць (СДЯ IV, 338), ловьць (СДЯ IV, 423), льстьць (СДЯ IV, 451–452), мертвець (Ср. II, 233), младеньць (СДЯ IV, 549), младьць (СДЯ IV, 551), отъщепеньць (Ср. II, 824) та ін.

В історії української мови словотворчий формант -ець мав неоднаковий ступінь активності. Л.Гумецька зараховує цей суфікс до продуктивних у словотворенні іменників у XIV–XV ст.: він приєднувався до дієслівних, іменникових, прикметникових твірних основ, а також до однієї з частин певного словосполучення і творив аґентивні та атрибутивні назви осіб (Гумецька, 1959, 80). Тогочасні джерела української мови зафіксували такі іменники з цим суфіксом: бѣглець (ССМ I, 147), грабовци (ССМ I, 259), зрадець (ССМ I, 408), игрецъ (ССМ I, 422), крижеванци (ССМ I, 514), кузнецъ (ССМ I, 527), купецъ (ССМ I, 528), ловецъ (ССМ I, 553), львовци (ССМ I, 561), ошеменци (ССМ II, 119), певецъ (ССМ II, 131), перерубецъ (ССМ II, 139), писецъ (ССМ II, 148), пожьглець (ССМ II, 173), сестренецъ (ССМ II, 341), старецъ (ССМ II, 380), стрѣлець (ССМ II, 395), соудець (ССМ II, 398), сътяжець (ССМ II, 409), сыновець (ССМ II, 438), тубылець (ССМ II, 448), чернець (ССМ II, 537).

У пам'ятках досліджуваного періоду нараховується 263 назв осіб із суфіксом -ець. Серед іменників із суфіксом -ець можна виділити такі словотвірні моделі:

1) ДТО + -ець: борець < боротися, видець < видити, владелець < владети, вызнавець < вызнавати, выкотець < выкотити, вынал ѣзець

< выналѣзти, вырванець < вырвати, гонець < гонити, гребець < гребти, гудець < гудѣти, гудинецъ < гудѣти, давець < давати, державець < держати, дмець < дмѣти, дознавець < дознавати, дѣлець < дѣлати, єздецъ < єздѣти, жертвецъ < жертвовати, жнець < жати, заказець < заказовати, закланець < заклати, игрецъ < играти, косецъ < косити, купецъ < купити, ловець < ловити, любець < любити, мішанець < мішати, мрець < мерти, наслѣдовецъ < наслѣдовати, обмовецъ < обмовити, опилецъ < опитися, осталець < остати, оступець < оступити, перекупецъ < перекупити, плавецъ < плавати, писецъ < писати, подавецъ < подавати, пойманецъ < поймати, посторонецъ < посторонитися, преимецъ < преимати, прекословецъ < прекословити, прекупець < прекупити, прилѣпецъ < прилѣпити, преслѣдовецъ < преслѣдовати, провидецъ < провидѣти, радецъ < радити, створець < створити, сторожецъ < сторожити, творецъ < творити, торговець < торговати;

2) ПТО + -ець: безумецъ < безумный, близнецъ < близкий, бѣлецъ < бѣлый, виноватецъ < виноватый, воловецъ < воловый, глупець < глупый, зухвалецъ < зухвалый, зычливецъ < зычливый, лакомецъ < лакомый, ласкавець < ласкавый, лукавець < лукавый, лѣнивецъ < лѣнивый, мазепинецъ < мазепинъ, мертвецъ < мертвый, невстыдливецъ < невстыдливый, незнаємецъ < незнаємый, нелѣтосливецъ < нелѣтосливый, ошарпанецъ < ошарпаный, ошуканецъ < ошуканый, питомецъ < питомый, плюгавецъ < плюгавый, поганецъ < поганый, подступецъ < подступный, правдивецъ < правдивый, прозорливецъ < прозорливый, святецъ < святый, сивецъ < сивый, скоупецъ < скоупый, слѣпецъ < слѣпый, смѣлецъ < смѣлый, старецъ < старый, хитрецъ < хитрый, чернецъ < черный;

3) ІТО + -ець: антіохіецъ < Антіохія, асаулецъ < асаулъ, багмутецъ < Багмутъ, банкетовецъ < банкетъ, барышовецъ < Барышовъ, батуринецъ < Батуринъ, белотинецъ < Белотинъ, бережанець < Бережаны, богуславецъ < Богуславъ, браславецъ < Браславль, брехунецъ < брехунъ, буромецъ < Буромль, быковецъ < Быковъ, бышовецъ < Бышовъ, виленець < Вильно, волинецъ < Волинь, гишпанець < Гишпания, глибовецъ < Глибовъ, гуслець < гусли, донець < Донъ, ерусалимецъ < Ерусалимъ, завадець < завада, запорожецъ < Запорожие, знесенецъ < Знесение, канивецъ < Ка-

нивъ, кафинецъ < Кафа, коломыецъ < Коломыя, компанѣецъ < компания, корсунецъ < Корсунъ, крымецъ < Крымъ, латинецъ < латина, лестецъ < лесть, лупѣжецъ < лупѣжъ, любомець < Любомль, могилевецъ < Могилевъ, мстиславецъ < Мстиславль, нагаецъ < нагаи, олександриецъ < Олександрия, ордынецъ < орда, пекарецъ < пекаръ, пихотинецъ < пихота, плутецъ < плутъ, рогатинецъ < Рогатинъ, русинецъ < русинъ, своеволецъ < своеволя, сестренецъ < сестра, синовецъ < синъ, сотенецъ < сотня, справецъ < справа, стрелець < стрела, туровецъ < Туровъ, хлопецъ < хлопъ, челядинецъ < челядь, черкасецъ < Черкасы, чернобылецъ < Чернобыль, черъниговець < Черъниговъ;

4) ДпТО + -ець[2]: беглецъ < беглый, безженецъ < безженный, бранецъ < бранный, выбранецъ < выбранный, выволанецъ < выволаный, выгнанецъ < выгнаный, выхованецъ < выхованый, годованецъ < годованый, жылець < жилый, запамяталець < запамяталый, засланецъ < засланый, зосталецъ < зосталый, любимецъ < любимый, насланецъ < насланый, недбалецъ < недбалый, облюбленецъ < облюбленый, обрîзанець < обрîзаный, пересланецъ < пересланый, пойманецъ < пойманый, помазанецъ < помазаный, посланецъ < посланый, постриженецъ < постриженый, прироженецъ < прироженый, пришлецъ < пришлый, пробѣглецъ < пробѣглый, родимецъ < родимый, рѣзанецъ < рѣзаный, служалецъ < служалый, стоялецъ < стоялый;

5) ЧТО + -ецъ (-енець): єдинець < єдинъ, одинецъ < одинъ, первенецъ < первый.

6) ЗТО + -ець (-инець): вашинець < вашъ, нашинець < нашъ.

Дериваційну базу творять безпрефіксні та префіксальні основи дієслівного, прикметникового, дієприкметникового, числівникового, займенникового, іменникового походження, напр.: гудецъ < гудѣти, радецъ < радити, сторожецъ < сторожити та ін.: дознавецъ < дознавати, вынаḷѣзецъ < вынаḷѣзти та ін. Аналіз твірних основ показує, що вони мають різну морфологічну структуру. Найчастіше твірні дієслівні основи мають такі префікси: вы-, за-, от-, пере- // пре-, по-, про-. Віддієслівна словотвірна модель належить до давніх українських моделей, засвідчених іще в старокиївську добу. При творенні похідних іменників суфіксальні голосні усікаються.

До другої словотвірної моделі зараховуємо похідні іменники, що утворилися шляхом приєднання суфікса -ець до твірних прикметникового походження. Дериваційною базою є переважно твірні основи відносних прикметників. Якісні прикметники таку ж роль виконують значно рідше. У цій моделі не відбувається жодних морфологічних змін у похідних утвореннях.

До третьої словотвірної моделі належать відіменникові деривати[3]. Її основу в пам'ятках української мови досліджуваного періоду становлять назви осіб за місцем проживання, національною ознакою, тому більшість твірних іменників є топонімічними назвами (напр.: антіохіецъ < Антіохія, белотинецъ < Белотинъ, рогатинець < Рогатинь та ін.).

Під час деривації відбуваються фонетичні зміни різного характеру: усічення кінцевих голосних, нарощення додаткових звукосполучень (напр.: ординецъ < орда; сестренецъ // сестринецъ < сестра; сотенецъ < сотня та ін.). Твірні основи іменникового походження закінчуються або на приголосний (їх більшість), або на голосний. Унаслідок фонетичних процесів виникають вторинні складені суфікси: -инець, -нець, -вець, -овець, -анець та ін.

Невелика частина дериватів із суфіксом -ецъ співвідносна з пасивними дієприкметниками минулого часу, що закінчуються на -ний (напр., вихованецъ < вихованый, обложенецъ < обложеный, выбранецъ < выбраный та ін.). До дієприкметникових основ минулого часу на -л також приєднується суфікс -ець, який з часом сприймається як похідний -л + -ець = -лець (Ковалик(І), 1958, 49). Напр.: зосталець < зосталый, пробѣглець < пробѣглый, стоялець < стоялый та ін.

Похідні іменники з суфіксом -ець мають такі загальні словотвірні значення: 1) "особа – виконавець певної дії": борець, видець, владелець, вызнанець, выкотець, вынал̂ѣзець, гонець, гребець, гудець, гудинець, гуслець, давець, державець, дмець, дознавець, дѣлець, єздець, жертвець, жнець, завадець, заказець, заступець, игрець, косець, купець, любець, ловець, мішанець, насл̂ѣдовецъ, осталець, пекарець, перекупець, писець, пихотинець, плавець, пловець, подавець, посторонець, преимець, прекупець, пресл̂ѣдовець, провидець, радець, служалець, сотенець, справець, створець, сторожець, стрелець, творець, торговець;

2) “особа – носій певних атрибутивних властивостей, ознак”: беглецъ, безженець, безумецъ, близнецъ, брехунець, выбранець, выволанець, выгнанець, вынуватецъ, вырванець, выхованецъ, глупець, годованець, горливець, єдинець, запамяталець, засланець, знаемецъ, зосталець, зухвалецъ, зычливець, лакомець, ласкавець, лестець, лѣнивець, мертвецъ, мрець, мешканець, насланець, невстыдливець, недбалець, незнаемецъ, нелѣтосливецъ, облюбленець, обмовець, обрізанець, одинець, отступець, ошарпанець, ошуканецъ, первенець, пересланець, пойманець, плюгавець, поганець, подступецъ, помазанець, посланець, постриженець, правдивець, прекословець, прилѣпець, прироженець, пришлець, пробѣглець, прозорливець, родимець, рѣзанець, своеволець, святець, сивець, скоупець, слєпець, смѣлецъ, старецъ, стоялець, страдалець, хитрецъ, чернецъ;

3) “особа – носій певної предметної ознаки”: антіохієць, багмутець, банкетовець, барышовець, батуринець, белотинецъ, бережанець, богданець, браиловець, браславець, братанець, буромець, быховець, бышовець, бѣлець, вдовець, виленець, вильневець, волинець, воловець, гишпанець, глибовець, донець, дунець, єрусалимець, жилець, запорожець, знесенець, канивець, кафинецъ, коломыець, компанѣець, корсунець, крымець, латинець, любомець, мазепинець, могилевець, мстиславець, нагаець, олександриець, ординець, питомець, рогатинець, русинець, сестринець, синовець, туровець, хлопець, челядинець, черкасець, чернобилець, черъниговець.

Структури із суфіксом -ець засвідчені також і при творенні власних назв: гаркавець, донець, залѣсець, коломыєць, котовець, миринець, новгородець, пахолець, побиванець, суботовець, хановець (Туп. 158, 188, 212, 246, 307, 258, 336, 353, 363, 464, 469), кривець, кудрявець, малець (Керста(1), 203, 208), каневець, рогатинець, синовець, черниговець (Керста(2), 35), куринець, мисливець (Красовський 94, 107) та ін.

У сучасній українській мові суфікс -ець приєднується до дієслівних, прикметникових та іменникових основ. Він належить до продуктивних словотворчих формантів (Ковалик(2), 1958, 141–145; Горпинич, 1998, 21; Демешко, 1995, 53–54; Демешко 1998,

78–86; Олійник, 1985, 34–38). Похідні іменники можуть позначати і особу, і предмет. Суфікс -ець має також численні варіанти: -лець, -овець, -івець, -анець, -іанець, -инець, -інець, -янець[4]. Однак цієї думки дотримуються не всі дослідники. А. Дементьєв вважає, що при словотворенні назв осіб за місцем проживання чи національною ознакою використовується суфікс -ець, а не складені суфікси -анець, -инець, -енець та ін. У таких утвореннях є лише перерозклад основ (Дементьев, 1957, 134–139). Деривати цього словотвірного типу засвідчені також у діалектному матеріалі, напр., гребець, заступець, косець, порядець (Закревська 104)[5].

Словотвірний тип із суфіксом -ик-а.

У писемних пам'ятках XI–XVIII ст. засвідчена лише одна назва особи чоловічого роду з суфіксом -ик-а: владика (СДЯ I, 439–440), владика (ССМ I, 180), владика (1514 AS III, 106).

На думку мовознавців, суфікс -ик-а праслов'янського походження (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 91). Він утворився шляхом приєднання до тематичного голосного -у- двох -k- і -а- у праслов'янський період (S. I, 60, 95).

Словотвірний тип із суфіксом -ик-а представлений однією моделлю: ДТО + -ик-а: владика < владети.

Іменник владика має загальне словотвірне значення: "особа – носій процесуальної ознаки". Протягом наступного періоду розвитку мови цей словотвірний тип не виявив особливої активності у творенні загальних назв осіб чоловічого роду. Значно більші дериваційні можливості цього форманта виявлені при творенні давніх власних назв (пор.: Козика (ССМ I, 485), Ходика (ССМ II, 510) та ін.

Словотвірний тип із суфіксом -икъ.

Похідні іменники з суфіксом -икъ уперше фіксуються в пам'ятках Київської Русі. У "Материалах..." І.Срезневського їх виявлено 10: апостоликъ (Ср. I, 25), бабикъ (Ср. I, 37), ближикъ (Ср. I, 113), ендикъ (Ср. III, 102), клирикъ // криликъ (Ср. I, 1323), козмикъ (Ср. III доп., 141), любимикъ (Ср. II, 82), мужикъ (Ср. III, доп., 165), трагикъ (Ср. III, 986), ужикъ (Ср. III, доп., 1166).

Суфікс -икъ за своїм походженням праслов'янський (Горпинич, 1998, 32). Однак ранні слов'янські пам'ятки засвідчують

лише поодинокі структури, в яких виступає суфікс -икъ у чистому вигляді: старик, златик (Бевзенко(1), 1960, 110). На думку О.Царука, суфікс -икъ характерний для антської мовної підгрупи (див. Царук, 1998, 237).

Усього три іменники з цим суфіксом реєструє "Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.": граматикъ (ССМ І, 260), еретикъ (ССМ І, 349), клирикъ (ССМ І, 477)[6].

У наступні століття кількість слів з суфіксом -икъ значно зростає, що зумовлено активністю словотвірного типу на українському ґрунті, а також великою кількістю лексичних запозичень з інших мов, у яких з часом виділяється суфікс -ик.

Писемні пам'ятки досліджуваного періоду фіксують більше 100 іменників із цим суфіксом: англикъ, арифметикъ, безбожникъ, безбѣдникъ, бездолникъ, бездомникъ, бездушникъ, безмолвникъ, безправникъ, безрозумникъ, безумникъ, безфебникъ, безчинникъ, блудникъ, бѣдникъ, валечникъ, военникъ, возовикъ, воловикъ, гнѣвникъ, гнюсникъ, городикъ, грамматикъ, дерзостникъ, докучникъ, домашникъ, духовникъ, дѣвственникъ, євангеликъ, єретикъ, жалобникъ, жалосникъ, завидникъ, захистникъ, заздросникъ, збытечникъ, злобникъ, злосникъ, историкъ, канонникъ, католикъ, клирикъ, лаикъ, люнатикъ, математикъ, медикъ, мелянхоликъ, милосникъ, молодикъ, москаликъ, мужикъ, мятежникъ, напастникъ, наступникъ, невдячникъ, невоздержникъ, негодникъ, недорosликъ, незбожникъ, некромантикъ, немилостивникъ, ненависникъ, нендзникъ, неправедникъ, несловникъ, неугодникъ, новикъ, облюбленникъ, овчарикъ, одважникъ, окаянникъ, окрутникъ, пагубникъ, пакостникъ, паралитикъ, паскудникъ, плюгавинникъ, подступникъ, поетикъ, помазанникъ, посполитовникъ, поспѣшникъ, потайникъ, потворникъ, праведникъ, православникъ, практикъ, прекословникъ, прелестникъ, приличникъ, роговникъ, согласникъ, спросникъ, старикъ, стоикъ, схизматикъ, схолястикъ, тъщеславникъ, упорникъ, ученикъ, хитрикъ, храборникъ, хульникъ, царикъ, цируликъ, южникъ, языятикъ.

Похідні іменники з суфіксом -икъ творять такі словотвірні моделі:

1) ІТО + -икъ: городикъ < городъ, москаликъ < москаль, мужикъ < мужъ, овчарикъ < овчаръ, царикъ < царъ, языятикъ < языятъ;

2) ПТО + -икъ: безбожникъ < безбожный, безбѣдникъ < безбѣдный, бездолникъ < бездолный, бездомникъ < бездомный, бездушникъ < бездушный, безмолвникъ < безмолвный, безправникъ < безправный, безрозумникъ < безрозумный, безумникъ < безумный, безфебникъ < безфебный, безчинникъ < безчинный, блудникъ < блудный, бѣдникъ < бѣдный, валечникъ < валечный, воєнникъ < воєнный, возовикъ < возовый, воловикъ < воловый, гнѣвникъ < гнѣвный, гнюсникъ < гнюсный, дерзостникъ < дерзостный, докучникъ < докучный, домашникъ < домашный, дѣвственникъ < дѣвственный, духовникъ < духовный, жалобникъ < жалобный, жалосникъ < жалосный, завидникъ < завидный, завистникъ < завистный, заздросникъ < заздросный, збытечникъ < збытечный, злобникъ < злобный, злосникъ < злосный, милосникъ < милосный, молодикъ < молодый, мятежникъ < мятежный, напастникъ < напастный, наступникъ < наступный, невдячникъ < невдячный, невоздержникъ < невоздержный, негодникъ < негодный, недорosликъ < недорослый, незбожникъ < незбожный, немилостивникъ < немилостивный, ненависникъ < ненависный, нендзникъ < нендзный, неправедникъ < неправедный, несловникъ < несловный, неугодникъ < неугодный, новикъ < новый, облюбленникъ < облюбленный, одважникъ < одважный, окаянникъ < окаянный, окрутникъ < окрутный, пагубникъ < пагубный, пакостникъ < пакосный, паскудникъ < паскудный, плюгавинникъ < плюгавинный, подступникъ < подступный, помазанникъ < помазанный, посполитовникъ < посполитовный, поспѣшникъ < поспѣшный, потайникъ < потайный, потворникъ < потворный, праведникъ < праведный, православникъ < православный, прекословникъ < прекословный, прелестникъ < прелестный, приличникъ < приличный, роговникъ < роговный, согласникъ < согласный, спросникъ < спросный, старикъ < старый, сѣчовикъ < сѣчовый, тъщеславникъ < тъщеславный, упорникъ < упорный, хитрикъ < хитрый, храборникъ < храборный, хульникъ < хульный, южникъ < южный.

Аналіз словотвірних моделей показує, що при деривації назв осіб у ролі твірних виступають іменники всіх трьох родів, назви істот та неістот (пор., городикъ < городъ, москаликъ < москаль

та ін.). Крім цього, у словотворчих процесах беруть активну участь основи якісних прикметників (пор., молодикъ < молодый, новикъ < новый, старикъ < старый), основи відносних прикметників (пор., духовникъ < духовный, напастникъ < напастный, праведникъ < праведный та ін.).

При творенні похідних слів із суфіксом -икъ відбуваються деякі морфологічні зміни: усікаються голосні у твірних основах, а самі твірні основи нарощуються за рахунок звукосполучення -ов- (пор.: возовикъ < возити). Якщо твірна основа закінчується на приголосний, то суфікс -икъ не викликає фонетичних змін.

Похідні іменники із суфіксом -икъ мають такі загальні словотвірні значення: 1) "особа – носій предметної ознаки": городикъ, грамматикъ, євангеликъ, історикъ, клирикъ, математикъ, москаликъ, мужикъ, некромантикъ, поетикъ, православникъ, стоикъ, схизматикъ, царикъ, южникъ, языятикъ та ін. 2) "особа – носій процесуальної ознаки": возовикъ, воловикъ, медикъ, овчарикъ, практикъ, роговникъ, цируликъ; 3) "особа – носій певної атрибутивної якості, властивості": безбожникъ, бездолникъ, бездомникъ, бездушникъ, безмолвникъ, безправникъ, безрозумникъ, безумникъ, безфебникъ, безчинникъ, блудникъ, бѣдникъ, валечникъ, воєнникъ, гнѣвникъ, гнюсникъ, дерзостникъ, докучникъ, домашникъ, духовникъ, дѣвственникъ, жалобникъ, жалосникъ, завидникъ, завистникъ, заздросникъ, збытечникъ, злобникъ, злосникъ, милосникъ, молодикъ, мятежникъ, напастникъ, наступникъ, невдячникъ, невоздержникъ, негодникъ, недоросликъ, незбожникъ, немилостивникъ, ненависникъ, нендзникъ, неправедникъ, несловникъ, неугодникъ, новикъ, облюбленникъ, одважникъ, окаянникъ, окрутникъ, пагубникъ, пакостникъ, паскудникъ, плюгавинникъ, подступникъ, помазанникъ, посполитовникъ, потайникъ, потворникъ, праведникъ, прекословникъ, прелестникъ, приличникъ, согласникъ, спросникъ, старикъ, сѣчовикъ, тъщеславникъ, упорникъ, хитрикъ, храборникъ, хульникъ.

Утворення цього словотвірного типу представлені також в ономастичному матеріалі: антоник, арматик, балик, баулик, бісик, бобик, богачик, боднарик (Красовський 28, 30, 31, 34, 35, 36), лозовикъ, черникъ (туп. 286, 481), худикъ (Керста(1), 205) та ін.

У сучасній українській мові суфікс -ик розглядається як варіант суфікса -ник при іменниковому словотворенні (Словотвір, 1979, 82) і як окремий словотвірний тип з омонімічним суфіксом -ик греко-латинського походження (пор.: політик, технік, містик та ін.). Сучасні дериватологи зараховують суфікс -ик до найактивніших серед іменникових формантів щодо сполучення з різними додатковими компонентами (див. Карпіловська, 1999, 64). Деякі іменники з суфіксом -ик функціонують також у діалектному мовленні: сподовник, степовик (Дзендзелівський 51, 52), халамиднік (Паламарчук 33) та ін.

Словотвірний тип із суфіксом -инъ.

Іменники чоловічого роду з суфіксом -инъ належать до давніх слов'янських утворень. За походженням суфікс -инъ є індоєвропейський: первісно він брав участь у деривації назв людей за їх територіальною, етнічною та соціальною ознаками (Мартынов, 1973, 38). Дослідники історії української мови вважають його продуктивним у системі іменникового словотворення (Самійленко, 1964, 23). Часто аналізований суфікс ускладнювався іншими суфіксальними елементами -ан-,-чан- і невдовзі перетворився на складений формант -анинъ, -чанинъ (Горпинич, 1998, 32–33). На думку Л. Булаховського, похідні іменники з цим суфіксом відбивали, очевидно, на відміну від звичайного відношення одиниці до множинності, сприймання певного колективу як поняття первинного, а індивіда – як вторинного до нього (Булаховский, 1952, 115). Сингулятивна функція суфікса продовжує й нині виділятися як окрема у назвах чоловічого роду (nomina nationalia). У цьому виявляється особливість функціонування суфікса -ин протягом усього періоду свого розвитку.

У писемних джерелах Київської Русі засвідчена невелика кількість іменників із цим формантом, напр.: бояринъ (СДЯ I, 300), властелинъ (СДЯ I, 442–443), воинъ (СДЯ I, 463–464), господинъ (СДЯ II, 366–367), гражданинъ (Ср. I, 577), жителинъ (СДЯ III, 263), крилошанинъ (СДЯ IV, 298), ловчанинъ (Ср. II, 40), людинъ (СДЯ IV, 484), побережанинъ (Ср. II, 984), сельчанинъ (Ср. III, 331), слобожанинъ (Ср. III, 416), торжанинъ (Ср. III, 1055) та ін.

У XIV–XV ст. словотвірний тип із суфіксом -инъ був продуктивним. Як слушно зауважує проф. Л. Гумецька, суфікс -инъ (-анинъ) приєднувався лише до іменникових основ і брав участь у творенні назв осіб за місцем проживання, за певним суспільним становищем тощо (Гумецька, 1958, 80). У "Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст." засвідчені такі іменники з суфіксом -инъ (-анинъ, -чанинъ): блъгаринъ (ССМ I, 101), бояринъ (ССМ I, 116–117), волковянинъ (ССМ I, 189–190), волошинъ (ССМ I, 193), волянинъ (ССМ I, 196), господинъ (ССМ I, 255), дворянинъ (ССМ I, 290), жїдовинъ (ССМ I, 362), землянинъ (ССМ I, 398), крилошанинъ (ССМ I, 514), озерчане (ССМ II, 77), селянинъ (ССМ II, 336), тополчанє (ССМ I, 437), торговчанинъ (ССМ II, 439) та ін. У той період суфікс -инъ (-анинъ, -чанинъ) розширює свої семантичні зв'язки з твірною основою, беручи участь не лише у творенні назв осіб за місцем або способом проживання, але й у деривації назв членів суспільних та релігійних груп чи організацій. У цій же функції він засвідчений у дериватах, утворених у пізніший час.

Похідні іменники із суфіксом -инъ утворені за двома словотвірними моделями:

1) ІТО + -инъ (-анинъ, -чанинъ): агарянинъ < Агарий, аравинъ < Аравия, аріянинъ < Арий, арменинъ < Арменія, базилѣянинъ < Базилий, белоцерквяны < Белая Церковъ, берестяне < Берестя, бернардинъ < Бернардъ, болгаринъ < Болгария, бояринъ < бояре, браславлянинъ < Браславль, вавилонянинъ < Вавилонъ, ватажанинъ < ватага, веничанинъ < Веница, віатчанинъ < Віатка, воинъ < вой, войнянынъ < Войня, волинянинъ < Волинъ, волянинъ < воля, волошинъ < Волохия, волосчанинъ < волость, гадаряни < Гадара, гадичани < Гадий, Гадячъ, галатяне < Галатия, галилеянинъ < Галилея, галичанинъ < Галичъ, гермиянинъ < Гермий, гермоніанинъ < Гермоній, головчанинъ < Головці, гомориянинъ < Гомора, городняне < Городно, городчанинъ < Городокъ, городянинъ < городъ, горожанинъ < городъ, горѣнчанинъ < Горѣнка, господинъ < господа, гречинъ < Греция, громажанинъ < громада, гусаринъ < гусаръ, ґданщанинъ < Гданскъ, дворянинъ < дворъ, дієцезіянинъ < дієцезія, доминиканинъ < Доминикий,

дулебіане < дулебы, ефесянинъ < Ефесъ, ефиоплянинъ < Ефиопия, жидовинъ < жидъ, забужанинъ < Забужие, займищанинъ < займище, євреянинъ < еврей, євтихианинъ < Євтихий, єгиптянинъ < Єгиптъ, єзуитаны < єзуитъ, єзусїянинъ < Єзусь, землянинъ < земля, знесѣнчанинъ < Знесѣние, игнатианинъ < Игнатий, иєрусалимьлянинъ < Иєрусалимъ, измаилтинъ < Измаилъ, израилтинъ < Израилъ, израилтянинъ < Израилъ, индиянинъ < Индия, иродиянинъ < Иродъ, италѣанинъ < Италия, иудеянинъ < Иудея, каменчанинъ < Каменецъ, кафинчанинъ < Кафа, кияне < Киевъ, коласянинъ < Колоссы, коринфянинъ < Коринфъ, кремянчанинъ < Кремянецъ, крилошанинъ < крилосъ, кролевчанинъ < кролевство, латинянинъ < латина, литвинъ < Литва, лучане < Луцкъ, львовянинъ < Львовъ, любомлянынъ < Любомль, людянинъ < людъ, лютеранинъ < Лютеръ, ляховитинъ < ляхи, мавританинъ < Мавритания, македоненинъ < Македония, маневичани < Маневичи, махометанинъ < Махометъ, мелитани < Мелита, месчанинъ < место, микуличанинъ < Микуличи, милославчани < Милославци, мирянинъ < миръ, мозыряне < Мозыръ, монофилитянинъ < монофилия, москвитинъ < Москва, мултянинъ < Мултянеи, наватіанинъ < наватеи, назаранинъ < Назаретъ, наподзамчанинъ < на Подзамче, нестеріанинъ < Нестеръ, новоселянинъ < новоселя, нѣмчинъ < нѣмци, обожанинъ < обозъ, орменинъ < Ормения, парафианинъ < парафия, осличїнъ < оселъ, парижанинъ < Парижъ, передмещанинъ < передместиє, персенинъ < Персия, песочане < Песочне, пиняне < Пинскъ, побережанинъ < побережие, подводяне < подвода, подворчанинъ < подворие, подзамчанинъ < Подзамчие, подлещанинъ < Подлеще, подляшенинъ < Подляша, поднѣстрянинъ < по Днѣстру, подолянинъ < Подолъ, полочанинъ < Полоцькъ, полчанинъ < полкъ, радимчанинъ < Радимъ, райтаринъ < райтаръ, ремезовичанинъ < Ремезовичи, римлянинъ < Римъ, роменчанинъ < Ромни, росіянинъ < Росія, русинъ < Русь, савеліанинъ < Савелий, самарянинъ < Самария, свинушанинъ < Свинухи, селевкіанинъ < Селевкія, селянинъ < село, сельчанинъ < село, семянинъ < семя, сербинъ < Сербия, симоніанинъ < симония, сириянинъ < Сирия, сіонянинъ < Сіонъ, слободнянинъ < слобода, слободчанинъ < слобода,

слуговинъ < слуга, случанинъ < Слуцькъ, содомлянинъ < Содома, солунянинъ < Солунь, сотнянинъ < сотня, сѣверанинъ < сѣверъ, сѣверинъ < сѣверъ, татаринъ < татары, турчинъ < турки, угринъ < угри, фотіанинъ < Фотий, францишканинъ < Францискъ, футорянинъ < футоръ, хазяинъ < хазяй, хоразынянинъ < Хоразынъ, хрестиянинъ < хрестиянство, царигорожанинъ < Царигородъ, циганинъ < циганы, челядинъ < челядь, черкашенинъ < Черкаси, янъчаринъ < янъчары;

2) ДТО + -инъ: купчинъ < купити, рибалчинъ < рибалити, поборянинъ < побороти, поселянинъ < поселитися.

Дериваційну базу для аналізованого словотвірного типу становлять твірні основи іменників всіх трьох родів, серед яких є загальні і власні назви (антропоніми, етноніми, топоніми). Деякі твірні основи виявляють високу словотворчу активність, будучи одночасно базою для кількох похідних іменників, пор.: город- (городчанинъ, городянинъ, горожанинъ), слобод- (слободчанинъ, слободнянинъ, слобожанинъ) та ін. Особливістю цього словотвірного типу є також те, що у деривації назв представників певних національностей (народів) беруть участь твірні основи іншомовного походження. Напр.: вавилонянинъ < Вавилонъ (< гр. βαβυλϖν – Ф. I, 263), волошенинъ < Волохи (гот. Walhs, двн. walah... < кельт. volcae, гр. Ουολχαι – Ф. I, 345), гомориянинъ < Гомора (гр. Ноμоρρα – Ф. I, 436), индиянинъ < Индия (свн. Indien, пол. Indja, англ. India < лат. India – Ф. II, 132), италѣанинъ < Италия (іт. Italia – Ф. II, 145) та ін.

Деривати із суфіксом -инъ (-анинъ, -чанинъ) мають такі загальні словотвірні значення: 1) "особа – носій предметної ознаки": агарянинъ, андриевлянинъ, арабинъ // арапинъ, арианинъ, арменинъ // орменинъ // ормянинъ, базилѣянинъ, бернардинъ, берестяне, бесурманинъ, болгаринъ, бояринъ, браславлянинъ, вавилонянинъ, варваринъ, варишанинъ, ватажанинъ, веничанинъ, віатчанинъ, властелинъ, воинъ, войнянинъ, волошенинъ // волошинъ // волосинъ, волосчанинъ, волинянинъ, волянинъ, гадарянинъ, гадитанинъ, гадичанинъ, галатянинъ, галилеянинъ, галичанинъ, гермиянинъ, ґермоніанинъ, головчанинъ, гоморянинъ, городнянинъ, городчанинъ, городянинъ, горожанинъ, горѣн-

чанинъ, господинъ, гражданинъ, громажанинъ, гречинъ, гусаринъ, гданщанинъ, дворанинъ, деревъчанинъ, дієцезіянинъ, доминиканинъ, дорогичанинъ, дулебіанинъ, євреанинъ, євтихианинъ, єгипенинъ // єгиптянинъ, єзуитанинъ, єзусіанинъ, єллинъ, ефесянинъ, ефиопиянинъ, жидовинъ, забужанинъ, займыщанинъ, землѣнинъ, знесѣнчанинъ, игнатїанинъ, иерусалимлянинъ, измаилтянинъ, израилтинъ, израилтянинъ, индиянинъ, іудинъ, иродиянинъ, италѣанинъ, иудеянинъ, каменчанинъ, кафинчанинъ, киянинъ, колосянинъ, копеянинъ, коринфчанинъ, кремянчанинъ, крилошанинъ, кролевчанинъ, латинянинъ // латининъ, литвинъ, ляховитинъ, леопольдянинъ, лучанинъ, львовянинъ, любомлянинъ, людянинъ, людинъ, лютеранинъ, мавританинъ, македонинъ, македонїянинъ, маневичанинъ, махометанинъ, медноляниннъ, мелитянинъ, месчанинъ // мещанинъ, милославчанинъ, мирянинъ, мозыранинъ, монофилитянинъ, москвитинъ, мултянинъ, муринъ, наватіанинъ, назаранинъ, наподзамчанинъ, нестеріанинъ, новоселянинъ, нѣмчинъ, обожанинъ, осличїнъ, панщанинъ, парафианинъ, парижанинъ, пепоузїянинъ, передмещанинъ, персіанинъ // персенинъ, песочнянинъ, пинянинъ, побережанинъ, поганинъ, подворчанинъ, подводянинъ, подзамчанинъ, подлещанинъ, подляшенинъ, поднѣстранинъ, подолянинъ, полеңищанинъ, полонянинъ, полочанинъ, полчанинъ, прочанинъ, рабинъ, радимчанинъ, райтаринъ, ремезовичанинъ, речичанинъ, римлянинъ, роменчанинъ, росіянинъ, савеліанинъ, саманянинъ, самаранинъ, самаританинъ, сараценинъ, свинушанинъ, сербинъ, селевкїанинъ, селунянинъ, солунянинъ, селянинъ, сельчанинъ, семянинъ, симоніанинъ, сиріанинъ, ситничанинъ, сіонянинъ, слободнянинъ // слободчанинъ, слобожанинъ, словянинъ, слоуговинъ, случанинъ, содомлянинъ, сотнянинъ, спасчанинъ, схолощанинъ, сѣверанинъ // сѣверинъ, татаринъ, тесалонинъ, трочанинъ, турчинъ, угринъ, турчинъ, урменинъ // урмянинъ, филистинъ, фотіянинъ, францишканинъ, футорянинъ, хазяїнъ, ханансянинъ, хоразынянинъ, хрестіанинъ, хуторянинъ, царигорожанинъ, циганинъ, челядинъ, черкашенинъ, шепелянинъ, янъчаринъ; 2) "особа – виконавець процесуальної дії": купчинъ, рибалчинъ, поборянинъ, поселянинъ.

Цей словотвірний тип властивий не лише східнослов'янським мовам, але й південнослов'янським (Ковалик(1), 1958, 152).

Певна кількість утворень із суфіксом -инъ (-анинъ, -чанинъ) засвідчена також в ономастичному матеріалі досліджуваного періоду: борчинъ, кудринъ (Красовський 27, 37, 92), бобруянинъ, болгаринъ, волошинъ, литвинъ, подолянинъ, турчинъ (Керста(2), 33, 35), глубочанинъ, залѣшанинъ, калужанинъ, молодажанинъ (Туп. 162, 212, 228, 310) та ін.

У сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом -ин (-анин, -чанин) належить до малопродуктивних (Словотвір, 1979, 79). Проф. І. Ковалик трактує даний тип утворень як особливість українського словотвору, причому суфікс -ин спеціалізується лише у деривації назв представників національностей (дет. див. Ковалик(2), 1958).

На думку О.Горпинича, у словотвірній структурі іменників-назв осіб за місцем проживання аналізований суфікс виступає як продуктивний (Горпинич, 1998, 21).

Словотвірний тип із суфіксом -иръ.

У пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. засвідчене лише одне слово із суфіксом -иръ: поводиръ. Його зараховують до давніх слов'янських утворень. Суфікс -иръ праслов'янського походження (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 133). У слов'янських мовах він не виявляє особливої активності.

Похідний іменник поводиръ утворв за такою словотвірною моделлю: ДТО + -иръ: поводиръ < поводити.

Цей іменник має таке загальне словотвірне значення – "особа – виконавець певної дії". У сучасній українській мові СТ із суфіксом -иръ належить до непродуктивних (Словотвір, 1979, 82; Горпинич, 1998, 22).

Словотвірний тип із суфіксом -истъ (-ист-а).

Пам'ятки досліджуваного періоду засвідчують невелику кількість утворень із суфіксом -истъ (-иста). Цей суфікс був запозичений слов'янськими мовами разом з термінами через латинське посередництво з грецької мови. У писемних джерелах Київської Русі зафіксовані такі слова з суфіксом -истъ: евангелистъ (Ср. І, 806; СДЯ III, 176), павлианистъ (Ср. II, 854) та ін. У матеріалах "Словника староукраїнської мови XIV–XV ст." виявлено лише одне слово з цим суфіксом – євангелистъ (ССМ І, 343).

У XVI–XVIII ст. кількість іменників з суфіксом -истъ (-иста) зростає за рахунок проникнення нових запозичень. Українські

пам'ятки засвідчують 46 назв осіб із цим суфіксом. Характерним для цього словотвірного типу є те, що він функціонує лише у межах іменникового словотворення назв осіб.

Похідні іменники з суфіксом -исть (-иста) творяться за однією словотвірною моделлю:

ГТО + -исть (-иста)[7]: анатомиста < анатомия, аполинаристь < Аполинарий, арфисть < арфа, бандористь < бандора, басисть < басъ, бубениста < бубенъ, волторнисть < волторна, геодезисть < геодезія, гимниста < гимнъ, гобоисть < гобои, гуслість < гусли, діяріушисть < діяріушъ, донатисть < Донатий, євангелість < євангеліє, инъструмениста < инъструменть, калвинисть < Калвинъ, канонисть < канонъ, канцеляриста < канцелярия, консисториста < консистория, копѣисть < копѣя, корнетиста < корнеть, лютниста < лютня, натуристь < натура, органиста < органы, офіціалиста <офіціаль, протоколиста < протоколъ, псалмиста < псалмъ, рекгалиста < рекгалы, талмутисть < талмуть, трыбуналисть < трыбуналъ, хориста < хоръ, цитаріста < цитара, цитриста < цитра, цымбалисть < цымбалы, шториста < шторть.

У дериваційних процесах беруть участь твірні іменникові основи жіночого та чоловічого родів. Більшість твірних основ іншомовного походження, пор.: анатомиста < анатомия (лат. anatomia, гр. ανατομη – Ф. I, 77), канцеляриста < канцелярия (пол. kancelaria, лат. cancellaria – ЕСУМ II, 367); канонисть < канонъ (цсл. канонъ, гр. κανον – ЕСУМ II, 365), хориста < хоръ (гр. χοροσ – Ф. IV, 262), талмутиста < талмуть (д. євр. – СІС 651) та ін.

Окремо виділяємо також ряд запозичень, у словотвірній структурі яких є формант -исть (-иста): дышканцѣста, екзорциста, катедралисть, коллеисть, матеріалиста, пасионисть, симболѣста, софиста, юриста.

У більшості похідних словах не відбувається особливих фонетичних змін у структурі. У твірних основах усікаються кінцеві звуки і додається суфікс -исть (-ист-а).

Однофункціональність цього суфікса зумовлює наявність лише однієї словотвірної моделі з одним загальним словотвірним значенням: "особа – носій предметної ознаки".

У сучасній українській літературній мові словотвірний тип із суфіксом -ист належить до продуктивних (Бевзенко(1), 1960, 119) і утворює дві словотвірні моделі – відіменникову та відприкмет-

никову. Суфіксальні деривати найчастіше трапляються в науковій, спортивній, суспільній та мистецькій термінології (Словотвір, 1979, 112).

Похідні іменники із суфіксом -ист (-иста) активні у діалектному мовленні: пор.: цімбаліст // цімбаліста, басіст // басіста (Закревська, 1976, 58). Зокрема, у діалектах південно-західного наріччя побутують похідні іменники з такими суфіксальними варіантами: -істий, -истий, пор.: бубністий, бойаністий, машиністий (Закревська, 1976, 40–41).

Словотвірний тип із суфіксом -итъ (-ит-а).

У пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. виявлено 23 іменники з суфіксом -итъ (-ит-а). Суфікс -итъ (-ит-а) праслов'янського походження (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 91; S. I, 56; Kiss, 1956, 365–371).

Суфікс -итъ запозичений із грецької мови; він виділяється переважно в іншомовних словах, які прийшли в українську мову у різний час.

Іменники із суфіксом -итъ вживаються у писемних пам'ятках старокиївської доби, пор.: ворожбитъ (СДЯ I, 475), должбитъ (Ср. I, 758), корчмитъ (Ср. I, 1413, СДЯ IV, 373), наймитъ (Ср. II, 287), рибитъ (Ср. III, 209), тяжбитъ (Ср. III, 1103) та ін. Переважають назви осіб з професійною і предметною ознакою (Азарх, 1984, 93).

В українських джерелах XIV–XV ст. зафіксовано лише два іменники з цим формантом: корчмитъ (ССМ I, 501), митрополитъ // митрополита (ССМ I, 597). У наступні століття кількість іменників з суфіксом -итъ (-ит-а) зростає за рахунок словотворення на українському мовному ґрунті, а також завдяки лексичним запозиченням, передусім з грецької (акколитъ, амалекитъ, анахоритъ, антропоморфитъ та ін.).

Похідні іменники-назви осіб з суфіксом -итъ (-ит-а) належать до двох словотвірних моделей:

1) ІТО + -итъ (-ит-а): ворожбитъ < ворожба, гаваонитъ < Гаваонъ, гусситъ < Гуссъ, израелитъ < Израель, ієрусалимита < Ієрусалимъ, корчмитъ < корчма;

2) ДТО + -итъ (-ит-а): свербитъ < свербѣти, тяжбитъ < тяжатися.

У дериваційних процесах беруть участь іменникові основи жіночого та чоловічого родів, а також загальні та власні назви.

У дериватах із суфіксом -итъ (-ит-а) виділяються такі загальні словотвірні значення: 1) "особа – носій процесуальної ознаки": банѣтъ, вандалитъ, ворожбитъ, тяжбитъ; 2) "особа – носій предметної ознаки": акколитъ, амалекитъ, анахорытъ, антропоморфитъ, гаваонитъ, гипокрита, гусситъ, должмитъ, єзуитъ, израелитъ, кармелитъ, корчмитъ, медіанитъ, митрополита, монофелитъ, наймитъ, неофитъ, свербитъ, фацелитъ.

Репрезентанти цього словотвірного типу не беруть активної участі у творенні тогочасних антропонімів.

У сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом -ит належить до непродуктивних (Бевзенко (1), 1960, 114). Похідні іменники з цим суфіксальним формантом функціонують переважно у текстах наукового стилю.

Словотвірний тип із суфіксом -ихъ.

З XI ст. у мові функціонує лише один іменник чоловічого роду з суфіксом -ихъ: женихъ (СДЯ III, 247). У пам'ятках досліджуваного періоду він фіксується у текстах світського і церковно-релігійного характеру. Суфікс -ихъ праслав'янського походження (S. I, 73), що приєднується до твірних дієслівних основ.

Словотвірний тип із суфіксом -ихъ представлений однією моделлю: ДТО + -ихъ: женихъ < женити.

Дериват із цим суфіксом уживається із загальним словотвірним значенням "особа – носій процесуальної ознаки".

У сучасній українській літературній мові словотвірний тип із суфіксом -их непродуктивний.

Словотвірний тип із суфіксом -иц-а.

У досліджуваному матеріалі виявлено три слова з суфіксом -иц-а: возница, пияница, простяница. Суфікс -иц-а праслов'янського походження, що утворився шляхом поширення суфіксального елемента -і- за допомогою структурного форманта -ka (S. I, 99).

З XI століття відоме слово пияница (Ср. III, 945).

Деривати утворювалися за однією словотвірною моделлю:

ПТО + -иц-а: возница < возный, пияница < пияный, простяница < простый (простяный).

Похідні іменники з -иц-а мають такі загальні словотвірні значення:

1) "особа – носій атрибутивної ознаки": пияница, простяница;

2) "особа – носій процесуальної ознаки": возница.

У сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом -ица непродуктивний.

Словотвірний тип із суфіксом -ичъ.

У словотвірній системі української мови протягом тривалого часу функціонує продуктивний словотвірний тип із суфіксом -ичъ.

Суфікс -ичъ праслов'янського походження (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 95), що брав участь насамперед при творенні патрономічних назв осіб, які формально мали зв'язок з присвійними прикметниками, пор., братеничъ, дядьковичъ та ін. (Азарх, 1984, 95). Інше значення – nomina personalia – з'являється у похідних іменниках з суфіксом -ичъ дещо пізніше, наприкінці києворуського періоду: братитичъ (СДЯ I, 307), дѣдичъ (СДЯ III, 150–151), дѣтичъ (СДЯ III, 166), господичичъ (СДЯ I, 367).

Словотвірний тип із суфіксом -ичъ у XIV–XV ст. належить до малопродуктивних (Гумецька, 1958, 81–82). Він входить до структури похідних іменників, які називають нащадка, спадкоємця, активного діяча або вказують на приналежність до певного колективу. Напр.: братаничъ (ССМ I, 119), воєводичъ (ССМ I, 185), дѣдичъ (ССМ I, 336), комановичи (ССМ I, 491), королевичъ (ССМ I, 498), москвѣчъ (ССМ I, 614), мѣстичъ (ССМ I, 627), отчичъ (ССМ II, 113), поповичъ (ССМ II, 195), сестричъ (ССМ II, 341), соудѣчъ (ССМ II, 401), царевичъ (ССМ II, 523), шляхтичъ (ССМ II, 561). Більшість цих слів продовжує функціонувати в українській мові наступних століть.

У пам'ятках XVI–XVIII ст. виявлено 34 похідних слів з суфіксом -ичъ (-евичъ, -овичъ).

Іменники з суфіксом -ичъ входять до складу трьох словотвірних моделей:

1) ІТО + -ичъ: братаничъ < братанъ, воєводичъ < воєвода, войтовичъ < войтъ, гетманичъ < гетманъ, дедовичъ < дедъ, докторовичъ < докторъ, дѣдичъ < дѣдъ, дѣтичъ < дѣтина, каштеляничъ < каштелянъ, королевичъ < король, маршалковичъ < маршалокъ, мосъквичъ < Мосъква, мѣстичъ < мѣсто, отчичъ < отець, паничъ < панъ, писаревичъ < писаръ, подкоморичъ < подкоморий, поповичъ < попъ, правдичъ < правда, родичъ < родъ,

русичъ < Русь, сестратичъ < сестра, сестричъ < сестра, сестричичъ < сестричъ, слободичъ < слобода, старостичъ < староста, старушичъ < старухъ, судієвичъ < судіа, хоружичъ < хоружий, шляхтичъ < шляхта.

2) ДТО + -ичъ: подпасичъ < пасти, погоничъ < погонити.

3) ПТО + -ичъ: любимичъ < любимий.

Дериваційною базою для цього словотвірного типу є основи іменників трьох родів, пор.: братаничъ < братанъ (чол.), мѣстичъ < мѣсто (середн.), писаревичъ < писаръ (чол.), правдичъ < правда (жін.), сестричъ < сестра (жін.) та ін.

У досліджуваному періоді зростає кількість словотвірних структур за рахунок розширення дистрибутивних можливостей суфікса -ичъ, який почав приєднуватися також до дієслівних та прикметникових основ. Унаслідок морфологічних змін виникли похідні суфікси -евичъ, -овичъ.

Деякі деривати із суфіксом -ичъ виявляють подвійну мотивацію: вони мотивуються як іменником, так і присвійним прикметником:

войтовичъ → войтъ
→ войтовъ
дедовичъ → дедъ
→ дедовъ
докторовичъ → докторъ
→ докторовъ
королевичъ → король
→ королевъ
писаревичъ → писаръ
→ писаревъ

Категорія істот / неістот не служить обмежувальним чинником при словотворенні іменників із суфіксом -ичъ (-евичъ, -овичъ). У дериваційних процесах у ролі твірних виступають загальні і власні назви, напр.: воєводичъ < воєвода, каштеляничъ < каштелянъ, слободичъ < слобода, мосъквичъ < Мосъква, русичъ < Русь та ін.

Похідні іменники з суфіксом -ичъ (-евичъ, -овичъ) мають такі загальні словотвірні значення: 1) "особа – носій предметної ознаки": братаничъ, воєводичъ, войтовичъ, гетманичъ, дедовичъ, докторовичъ, дѣдичъ, дѣтичъ, каштеляничъ, королевичъ, маршалковичъ, мѣстичъ,

отчичъ, паничъ, писаревичъ, подкоморичъ, поповичъ, родичъ, русичъ, сестратичъ, сестричичъ, сестричъ, судієвичъ, слободичъ, старостичъ, старушичъ, хоружичъ, царевичъ, шляхтичъ; 2) "особа – носій процесуальної ознаки": погоничъ, подпасичъ; 3) "особа – носій певної атрибутивної властивості": любимичъ, правдичъ.

Велику кількість утворень з цим суфіксом засвідчено в українській антропонімічній системі, напр.: волошинович, дудич, караимович, ковалевич, ксенич (Красовськый 69, 92), маличъ (Туп. 298), мельниковичъ, пастуховичъ, плотниковичъ, русиновичъ, сербиновичъ, сытниковичъ, унучковичъ (Керста 19) та ін.

У сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом -ич (-ович, -евич) належить до непродуктивних. Похідні іменники вживаються у мові із загальним модифікаційним значенням недорослості "син особи, названої мотивуючим словом, назви батька за професією, званням, титулом тощо": гетьманич, княжич, короле-вич та ін. (Словотвір, 1979, 100). На сучасному етапі деякі дериватологи зараховують цей суфікс до розряду архаїчних (Горпинич, 1998, 62–63).

Словотвірний тип із суфіксом -ишъ.

У пам'ятках української мови, починаючи з XVI ст., вживаються суфіксальні іменники з формантом -ишъ.

Суфікс -ишъ за походженням праслов'янський і відомий багатьом слов'янським мовам (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 119; S. I, 77). Формант бере участь при деривації назв осіб – аґентивних та експресивних, виявляючи більшу активність у східнослов'янських мовах (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 120).

У писемних джерелах досліджуваного періоду виявлено шість іменників із цим суфіксом.

Аналізований словотвірний тип об'єднує дві словотвірні моделі:

1) ДТО + -ишъ: варишъ < варити, вартишъ < вартовати, кормишъ < кормити;

2) ПТО + -ишъ: голишъ < голий.

Умовно до цього словотвірного типу зараховуємо запозичені слова довбишъ, товаришъ.

Під час деривації у дієслівних твірних основах усікаються тематичні голосні -а-, -и- та суфікс -ова-. Морфологічна структура слів не змінюється.

Похідні утворення із суфіксом -ишъ виступають із загальними словотвірними значеннями: 1) "особа – виконавець дії": варишъ, вартишъ, довбишъ, кормишъ; 2) "особа – носій певної атрибутивної властивості": голишъ, товаришъ.

Історичний ономастичний матеріал кількісно незначний: гладишъ, слабишъ (Керста(3), 206; 1, 30), добишъ, дробишъ, чернишъ (Туп. 184, 190, 482). У сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом -иш непродуктивний. З вищеназваних слів у сучасній мові функціонують лише голиш, довбиш і товариш (ІСУМ 585).

Словотвірний тип із суфіксом -к-а

У писемних пам'ятках української мови досліджуваного періоду зафіксоване одне слово із суфіксом -к-а: рибалка. Цей словотвірний тип в українській мові XVI–XVIII ст. був непродуктивний. Він представлений єдиною словотвірною моделлю:

ДТО + -к-а: рибалка < рибалити.

Похідне слово рибалка має загальне словотвірне значення "особа – виконавець дії". У сучасній українській літературній мові словотвірний тип з суфіксом -к-а саме у цій функції належить до непродуктивних.

Словотвірний тип із суфіксом -к-о.

Похідні утворення із суфіксом -к-о не виявляли особливої активності в історії української мови. Перші іменники з цим афіксом з'явилися у праслов'янський період, оскільки тоді ж виник і суфікс -к-о (пор. -ъkъ < *-y-k-os) (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 64). Іншу думку про походження цього форманта висловлює С. Самійленко. Він уважає, що цей суфікс виник на українському мовному ґрунті і є специфічно українським (Самійленко, 1964, 112). Ширше аналізуючи деякі тенденції українського словотвору, О. Царук зараховує формант -к-о до типових для антської мовної підгрупи (дет. див. Царук, 1998, 231).

У пам'ятках XI–XIII ст. засвідчені лише два іменники чоловічого роду з цим суфіксом: батько (СДЯ І, 107), дядько (СДЯ III, 173–174). У "Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст." зафіксовано три слова з суфіксом -к-о: дядько (ССМ І, 344), маршалко // моршалко (пор.: стч. maršalek, стп. marzałek) (ССМ І, 578–579) і стрийко (ССМ II, 394). Малопродуктивністю відзначається цей словотвірний тип і

в пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. У нашому матеріалі виявлено такі назви осіб чоловічого роду: батько, ватажъко, дядько (дедко), які утворені за однією словотвірною моделлю:

ІТО + -к-о: батько < батя, ватажко < ватагъ, дядько < дядя.

Загальне словотвірне значення іменників із суфіксом -к-о "особа – носій предметної ознаки", конкретизується кожною твірною основою.

Ономастичний матеріал досліджуваного періоду багатий на похідні утворення із суфіксом -к-о: андрейко, андрушко, антошко, бартко, березко (Красовський 27, 28, 31, 33), воронко, коротко, малко, малишко, розумѣйко, рудко смарко, хорошко, целуйко, шевко та ін (Керста(2), 30; 3, 146).

У сучасній українській мові словотвірний тип відіменникових назв осіб із суфіксом -к-о належить до непродуктивних (Словотвір, 1979, 80) і представлений переважно іменниками, які називають особу за родинними, сімейними стосунками, пор. братко, вуйко, стрийко, татко (ІСУМ 508–509).

Словотвірний тип із суфіксом -никъ.

У словотвірній категорії назв осіб найпродуктивнішим є словотвірний тип із суфіксом -никъ. Уже з праслов'янського періоду утворення цього типу починають бути активними і займають панівне місце серед аґентивних назв.

Суфікс -никъ праслов'янського походження, який утворився на базі суфікса -икъ шляхом перерозкладу прикметникових і дієприкметникових основ на -н- (Гумецька, 1958, 79; S. I, 90–91), у зв'язку з цим він став приєднуватися до іменникових і дієслівних основ. І як наслідок – розширення дериваційної бази цього типу. Як зазначають дослідники, словотвірний тип із суфіксом -никъ виявляє свою продуктивність вже у XI–XIII ст.: баньникъ (СДЯ I, 104), блаженьникъ (СДЯ I, 224), блоудьникъ (СДЯ I, 236), братеникъ (СДЯ I, 306), бръньникъ (СДЯ I, 321), бѣдьникъ (СДЯ I, 358), властельникъ (СДЯ I, 443), грядьникъ (СДЯ I, 432), вратьникъ (СДЯ I, 484), вретищъникъ (СДЯ I, 489), въздьржальникъ (СДЯ II, 49), въздьржьникъ (СДЯ II, 52), въмивъникъ // въмивьникъ (СДЯ II, 166), въружьникъ (СДЯ II, 202), въсельникъ (СДЯ II, 219), вѣньчьникъ (СДЯ II, 298), вѣрховникъ (СДЯ IV, 269), вѣстникъ

(СДЯ II, 305), глагольникъ (СДЯ II, 325), городникъ (СДЯ II, 359), гостиньникъ (СДЯ II, 371), даровъникъ (СДЯ II, 430), десятьникъ (СДЯ II, 486), заводъникъ (СДЯ II, 288), завѣтьникъ (СДЯ III, 291), зазорьникъ (СДЯ III, 303), закладьникъ (СДЯ III, 308), пакостьникъ (Ср. II, 865), пращьникъ (Ср. II, 1375), проводьникъ (Ср. II, 1514), таинникъ (Ср. III, 913), тисящьникъ (Ср. III, 1076), художьникъ (Ср. III, 1415) та ін. Більшість дериватів творилася від іменникових основ і вживалася із загальним словотвірним значенням "особа – носій предметної ознаки".

В українській актовій мові XIV–XV ст. словотвірний тип із суфіксом -никъ не втрачає своєї продуктивності. Професор Л. Гумецька зараховує його до типів з високим ступенем продуктивності (Гумецька, 1958, 109). У тогочасних джерелах засвідчені такі деривати з суфіксом -никъ: бобровникъ (ССМ I, 102), бортникъ (ССМ I, 113), братаникъ (ССМ I, 118), братеникъ (ССМ I, 119), виноградникъ (ССМ I, 175), вистиярникъ (ССМ I, 176), воспрыемникъ (ССМ I, 198), глобникъ (ССМ I, 243), голдовникъ (ССМ I, 248), гоуменникъ (ССМ I, 269), данникъ (ССМ I, 279), дворникъ (ССМ I, 288), десятникъ (ССМ I, 298), длъжникъ (ССМ I, 301), духовникъ (ССМ I, 332), єсачникъ (ССМ I, 349), заказникъ (ССМ I, 376), застолникъ (ССМ I, 387), ишкодникъ (ССМ I, 455), кановникъ (ССМ I, 469), ключникъ (ССМ I, 477–478), коморникъ (ССМ I, 492), крижевники (ССМ I, 514), куничникъ (ССМ I, 528), лихотникъ (ССМ I, 551) та ін.

У наступні століття активність словотвірного типу з суфіксом -никъ збільшується за рахунок розширення його словотвірної бази, зокрема збільшення кількості іменникових твірних основ.

У пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. зафіксовано понад 600 дериватів із суфіксом -никъ.

Похідні іменники з суфіксом -никъ входять до складу двох словотвірних моделей:

1) ІТО + -никъ: алабартникъ < алабарта, апокалипсичникъ < апокалипсисъ, банникъ < баня, барышникъ < барышъ, бачмажникъ < бачмаги, бердникъ < бердо, бесникъ < бесъ, бесѣдникъ < бесѣда, бортникъ < бортъ, бражникъ < брага, броварникъ < броваръ, бронникъ < броня, бубенникъ < бубенъ, будникъ < буда, бурсникъ

< бурса, вакацѣйникъ < вакацѣи, вапенникъ < вапно, ватажникъ < ватага, вечерникъ < вечеръ, винникъ < вино, винорадникъ < виноградъ, вирникъ < вира, водникъ < вода, войникъ < война, волочъникъ < волока, воротникъ < ворота, восточникъ < востокъ, врадникъ < врадъ, герстникъ < герстъ, господаръникъ < господаръ, граммотникъ < граммота, граничникъ < граница, гребенникъ < гребень, грубникъ < груба, гуменникъ < гумно, гуслникъ < гусли, гусятникъ < гусята, гутникъ < гута, данникъ < дань, дворникъ < дворъ, дзвонникъ < дзвонъ, долникъ < доля, дубасникъ < дубасъ, дудникъ < дуда, єресникъ < єресь, железникъ < железо, жерновникъ < жернова, заграничникъ < заграница, замшникъ < замша, заставникъ < застава, згибельникъ < згибель, золотникъ < золото, идольникъ < идолъ, иконникъ < икона, іменинникъ < іменини, каменникъ < камень, канунникъ < канунъ, картникъ < карты, кладяжникъ < кладязь, кобилникъ < кобила, коверникъ < коверъ, кожушникъ < кожухъ, колачникъ < колачъ, колесникъ < колесо, колодникъ < колода, колясъникъ < коляса, коморникъ < комора, комѣнникъ < комѣнь, комяжникъ < комяга, конникъ < конь, копникъ < копа, копѣйникъ < копѣе, корабликъ < корабль, коритникъ < корито, коробейникъ < коробъ, корчемникъ < корчма, крайникъ < край, крамникъ < крамъ, куколникъ < кукла, кулбачникъ < кулбака, куничникъ < куниця, лавникъ < лава, латинникъ < латина, лесникъ < лесъ, ложечникъ < ложка, лучникъ < лукъ, машкаръникъ < машкара, медведникъ < медведъ, месникъ < месо, местникъ < месть, мечникъ < мечъ, мытникъ < мыто, млечникъ < млеко, могильникъ < могила, могоричникъ < могоричъ, мосяжникъ < мосяжъ, мылникъ < мыло, наметникъ < наметъ, неволникъ < неволя, нужникъ < нужда, облудникъ < облуда, оболонникъ < оболонь, овощникъ < овощъ, огородникъ < огородъ, оградникъ < ограда, олѣйникъ < олѣя, осадникъ < осада, охотникъ < охота, палатникъ < палата, паличникъ < палиця, папѣрникъ < папѣръ, пасѣчникъ < пасѣка, патриаршникъ < патриархъ, пекелникъ < пекло, пирожникъ < пирогъ, писменникъ < письмо, племенникъ < племя, плинфникъ < плинфа, плотникъ < плотъ, пляшечникъ < пляшка, поветникъ < поветъ, поворозникъ < поворозъ, подводникъ < подвода, подворникъ < подворие,

подобникъ < подоба, поєзникъ < поєздъ, позорищникъ < позорище, половинникъ < половина, помостникъ < помостъ, попелникъ < попелъ, порадникъ < порада, пороховникъ < порохъ, постельникъ < постель, поташникъ < поташъ, потужникъ < потуга, проповѣдательникъ < проповѣдатель, проскурникъ < проскура, просхорникъ < просхора, псаломникъ < псаломъ, пташникъ < птахъ, пустелникъ < пустеля, пустинникъ < пустиня, пывникъ < пыво, рагулникъ < рагулъ, радовникъ < рада, раздорникъ < раздоръ, решетникъ < решето, ровенникъ < ровъ, ролникъ < роля, ропотникъ < ропотъ, роспустникъ < роспуста, раскошникъ < раскошъ, рудникъ < руда, рѣчникъ < рѣка, сагайдачникъ < сагайдакъ, садовникъ < садъ, сажавникъ < сажавка, сапожникъ < сапогъ, свободникъ < свобода, седелникъ < седло, селникъ < село, селѣтраникъ < селѣтра, силникъ < сила, ситникъ < сито, скарбникъ < скарбъ, скрыпникъ < скрыпка, смолникъ < смола, содомникъ < содомъ, соколникъ < соколъ, соляникъ // солеником < соль, сопѣлникъ < сопѣлка, стадникъ < стадо, стирникъ < стирно, стрѣлникъ < стрела, суботникъ < субота, суконникъ < сукно, сѣятельникъ < сѣятель, табачникъ < табакъ, таємникъ < таємница, телятникъ < теля, тисячникъ < тисяча, тризникъ < тризна, трубникъ < труба, трудникъ < трудъ, тютюнникъ < тютюнъ, тяжателникъ < тяжатель, урядникъ < урядъ, уставникъ < уставъ, уходникъ < уходъ, участникъ < участь, учителникъ < учитель, фрюярникъ < фрюяра, хлѣбныкъ < хлѣбъ, церковникъ < церква, чабанникъ < чабанъ, чаровъникъ < чары, чародѣйникъ < чародѣй, часовникъ < часы, чатовникъ < чаты, чашникъ < чаша, челядникъ < челядь, чередникъ < череда, шабелникъ < шабля, шаламайникъ < шаламай, шапникъ < шапка, шатерникъ < шатро, шибеничникъ < шибеникъ, шкодникъ < шкода, школярникъ < школяръ;

2) ДТО + -никъ: боронникъ < боронити, бритникъ < брити, будѣлникъ < будѣти, бунтовникъ < бунтовати, бѣлильникъ < бѣлити, важникъ < важити, варникъ < варити, вказникъ < вказовати, воевникъ < воевати, вздержникъ < вздерживати, возникъ < возити, вымыслникъ < вымыслити, вымѣрникъ < вымѣрити, выступникъ < выступати, выховалникъ < выховати, гвалтовникъ < гвалтовати, годовальникъ < годовати, гнѣвникъ < гнѣватися,

воспріемникъ < воспріяти, входникъ < входити, грабовникъ < грабовати, даровникъ < даровати, жалосникъ < жаловати, завидникъ < завидовати, завозникъ < завозити, заженнікъ < заганяти, заказникъ < заказовати, закладникъ < закладати, заложникъ < заложити, заробникъ < заробити, зводникъ < зводити, зженникъ < зженити, змѣнникъ < змѣнити, змолотникъ < змолотити, зпротивникъ < зпротивити, зъдѣлникъ < зъдѣлати, игральникъ < играти, изволникъ < изволити, имелникъ < имети, капарникъ < капарити, кидалникъ < кидати, колотникъ < колотити, колядникъ < колядовати, крашенникъ < красити, кривдникъ < кривдити, любовникъ < любити, мазалникъ < мазати, мельникъ < молоти, меновникъ < меновати, мечтанникъ < мечтати, молотилникъ < молотити, молотникъ < молотити, наєзъдникъ < наєздити, намазникъ < намазати, направникъ < направити, насилникъ // насиловникъ < насиловати, наслѣдовникъ < наслѣдовати, научникъ < научити, недовѣрникъ < недовѣрити, обдырникъ < обдырати, обещникъ < обещати, обмовникъ < обмовити, обручникъ < обручати, одкидникъ < одкидати, осмолникъ < осмолити, осудникъ < осудити, осужденникъ < осудити, отглаголникъ < отглаголити, отметникъ < отметити, отравникъ < отравити, отступникъ < отступити, офѣровникъ < офѣровати, переводникъ < переводити, перевозникъ < перевозити, перекупникъ < перекупити, переступникъ < переступити, печатникъ < печатати, плясалникъ < плясати, поборникъ < побороти, подпашникъ < подпасати, пожичалникъ // пожичальникъ < пожичати, показалникъ < показати, покусникъ < покусити, померникъ < померити, пособникъ < пособити, потаковникъ < потаковати, преводникъ < преводити, прегудникъ < прегудити, пренасищникъ < пренаситити, преслушникъ < преслушати, преслѣдовникъ < преслѣдовати, преставникъ < преставити, приселникъ < приселати, приступникъ < приступити, присяжникъ < присягати, пробовникъ < пробовати, прядовникъ < прясти, путешественникъ < путешествовати, рабовникъ < рабовати, работникъ < работати, развратникъ < развратити, резникъ < резати, свѣтилникъ < светити, скупникъ < скупити, смущеникъ < смущати, сховникъ < сховати, смажникъ < смажити, смѣшникъ < смѣшити,

согвалтовникъ < согвалтовати, сотаинникъ < сотаити, споведникъ < споведати, спортникъ < спортити, справникъ < справити, ставленикъ, ставникъ < ставити, страдникъ < страдати, събесѣдникъ < събесѣдовати, съблазникъ < съблазнити, сходникъ < сходити, толковникъ < толковати, торговникъ < горговати, торжникъ < торговати, трудникъ < трудитися, удичникъ < удити, утратникъ < утратити, фарбейникъ < фарбовати, чинникъ < чинити, численикъ < числити, шацовникъ < шацовати, шепотникъ < шепотати та ін.

Серед словотвірних моделей найчисленнішою є перша. Твірні іменникові основи називають об'єкт, місце, продукт чи результат діяльності, тобто переважають іменники із конкретним значенням. На об'єкт вказують такі твірні основи: (борть) бортникъ, (вода) водникъ, (война) войникъ, (карти) картникъ, (копа) копникъ та ін.; на місце: (баня) банникъ, (броваръ) броварникъ, (буда) будникъ, (домъ) домовникъ, (комора) коморникъ, (лесъ) лесникъ, (огородъ) огородникъ та ін.; на продукт: (брага) бражникъ, (бубель) бубленникъ, (вапно) вапенникъ та ін.

Взаємодія твірної і похідної основ у першій словотвірній моделі характеризується нейтральністю та індиферентністю категоріальних значень: у твірної основи категоріальне значення речі, предмета, у похідної – категоріальне значення особи.

Деяка кількість дериватів із суфіксом -никъ може виявляти подвійну (чи навіть потрійну) мотивацію. Наприклад:

стрѣльникъ → стрѣла
→ стрѣльный
→ стрѣляти

оружникъ → оружие
→ оружный

При творенні іменників із суфіксом -никъ можливі також морфологічні зміни: чергування голосних і приголосних у фіналях твірних, усічення кінцевих голосних та ін. Подібні зміни відбуваються і на сучасному етапі розвитку української мови.

У досліджуваний період у похідних іменниках виділяються нові вторинні суфікси: -альникъ, -атникъ, -евникъ, -енникъ, -ильникъ, -овникъ. Суфікси -альникъ, -енникъ, -ильникъ

приєднуються переважно до твірних дієслівних основ, -атникъ – до іменникових, -евникъ, -овникъ – до іменникових та дієслівних твірних основ.

У другій словотвірній моделі виявляється категоріальна несумісність твірного і похідного слів, оскільки основне категоріальне значення твірного слова (дієслова) – процесуальність, а похідного – особа.

Окремо виділяється певна кількість запозичень з інших мов, зокрема з польської, напр., безецникъ (пол. bezecnik), гандлювникъ (пол. handlownik), папѣжникъ (пол. papieżnik)* та ін.

Іменники із суфіксом -никъ мають такі загальні словотвірні значення:

1) "особа – носій предметної ознаки": алабартникъ, банникъ, барышникъ, бердникъ, бортникъ, братеникъ, бубенникъ, будникъ, воротникъ, граммотникъ, грубникъ, данникъ, дворникъ, долникъ, дубасникъ, дудникъ, замшникъ, заставникъ, золотникъ, иконникъ, картникъ, кобилникъ, кожушникъ, колачникъ, колесникъ, колясъникъ, конникъ, копникъ, коритникъ, котельникъ, купникъ, лавникъ, латинникъ, ложечникъ, лучникъ, машкаръникъ, лѣсникъ, мечникъ, милникъ, мытникъ, могоричникъ, молебникъ, мраморникъ, надворникъ, наметникъ, овощникъ, огородникъ, олѣйникъ, охотникъ, палатникъ, папѣжникъ, пирожникъ, платенникъ, поворозникъ, подводникъ, помостникъ, попелникъ, постелникъ, потужникъ, псаломникъ, рурникъ, сагайдачникъ, садовникъ, сажавникъ та ін.; 2) "особа – виконавець певної дії": боронникъ, бритникъ, будовникъ, будѣлникъ, бунтовникъ, бѣлильникъ, важникъ, варникъ, вказникъ, воевникъ, вздержникъ, возникъ, вымыслникъ, вымѣрникъ, выховалникъ, гандлювникъ, заказникъ, зводникъ, змолотникъ, игральникъ, кидалникъ, колотникъ, колядникъ, мазальникъ, мельникъ, местникъ, молотильникъ, насилникъ, научникъ, обмовникъ, переступникъ, плясалникъ, подпашникъ, пожичальникъ, показальникъ, превозникъ, прегудникъ, присежникъ, приселникъ, резникъ, рудникъ, споведникъ, торговникъ та ін.

---

* Дет. див. матеріали Słownika języka polskiego, Warszawa, 1900–1927, T. 1–8.

Словотвірний тип з суфіксом -никъ представлений також у тогочасному ономастичному матеріалі, напр.: базарник, желізник, зільник, костельник (Красовський 29, 31, 71, 74, 87), домашникъ, осочникъ, солникъ, плотникъ, розумникъ (Керста(3), 146; Керста(1), 207, 212), берладникъ, нагорникъ, плѣшникъ, стрижникъ, чапникъ (Туп. 103, 189, 196, 279, 321, 363, 430, 477) та ін.

У сучасній українській літературній мові словотвірний тип із суфіксом -ник належить до найпродуктивніших (Словотвір, 1979, 57–58, 76–77). Він представлений двома моделями, у яких твірними основами виступають дієслівні та іменникові. Основну дериваційну базу становлять іменники, які називають об'єкт, знаряддя, продукт, місце діяльності тощо.

Цей словотвірний тип активний також у діалектному словотворенні української мови, де часто трапляються похідні утворення із вторинними кількаелементними конструйованими суфіксами – (див. дет. Карпіловська, 1999, 55–57) та їх аломорфами (напр., -льник, -альник, -ільник, -івник, -анник, -інник, -инник). У південно-західних говорах української мови суфікс -ник переважає в аґентивних назвах, що засвідчені у говірках середньої і північної смуги. Паралельне існування утворень із суфіксами -ник і -ар спостерігається, зокрема, у бойківських, наддністрянських і буковинських говорах: бердник, бжолільник, вибиральник, в'язальник, кожушник, криничник (Закревська, 1976, 61, 100).

Словотвірний тип із суфіксом -окъ.

У писемних джерелах XVI–XVIII ст. засвідчена невелика кількість дериватів із суфіксом -окъ.

Суфікс -окъ праслов'янський за походженням (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 76). Протягом свого розвитку цей суфікс не виявляв особливої активності і використовувався переважно для творення демінутивів.

Словотвірний тип із суфіксом -окъ представлений уже у пам'ятках XI–XIII ст. У "Материалах..." І. Срезневського засвідчені такі слова з суфіксом -окъ: видокъ (Ср. I, 255), моршалокъ (Ср. II, 175), наслѣдокъ (Ср. II, 333), отрокъ (Ср. II, 764–765), послѣдокъ (Ср. II, 1245), съвѣдокъ (Ср. III, 674) та ін. Усього – 14 слів. У наступні століття кількість дериватів з суфіксом

-окъ коливається. Так, у пам'ятках української мови XIV–XV ст. засвідчено 6 слів із цим формантом, напр.: намѣстокъ (ССМ I, 20), наслѣдокъ (ССМ I, 26), подсудокъ (ССМ II, 169), послѣдокъ (ССМ II, 203), природокъ (ССМ II, 244). У пам'ятках XVI–XVIII ст. нараховується 47 суфіксальних іменників.

Дериваційна база цього словотвірного типу розширює функціональні можливості суфікса -окъ, який бере участь не лише у творенні агентивних назв, але й демінутивів і атрибутивів.

У XVI–XVIII ст. аналізований словотвірний тип поповнюється новими дериватами і новою словотвірною моделлю. Крім того, продовжують функціонувати слова, що виникли раніше (пор.: видокъ, наслѣдокъ, потомокъ, съвѣдокъ, ѣздокъ та ін.); деякі з них втратили мотиваційні зв'язки із твірними основами (напр.: потомокъ).

Похідні іменники з суфіксом -окъ входять до таких словотвірних моделей:

1) ДТО + -окъ: видокъ < видѣти, виродокъ < виродити, висилокъ < висилати, выпоротокъ < выпороти, выростокъ < выростити, выхованокъ < выховати, вѣщокъ < вѣщати, гудокъ < гудѣти, делокъ < делати, єздокъ < єздити, коханокъ < кохати, наслѣдокъ < наслѣдовати, недовѣрокъ < недовѣрити, недоносокъ < недоносити, подъписокъ < подъписати, присудокъ < присудити, рибалокъ < рибалити, свѣдокъ < свѣдчити, сидокъ < сидѣти;

2) ІТО + -окъ: братанокъ < братанъ, ватажокъ < ватагъ, драгунокъ < драгунъ, москвитинокъ < москвитинъ, намѣсничокъ < намѣсникъ, паробокъ < па+робъ, пасынокъ < па+сынъ, сподарокъ < сподаръ, старушокъ < старухъ, стрилокъ < стрила, счадокъ < чадо, хлопокъ < хлопъ;

3) ПТО + -окъ: бездомокъ < бездомный, мудрокъ < мудрый, смѣлокъ < смѣлый;

4) ДпТО + -окъ: недобитокъ < недобитый.

Окремо виділяємо також запозичення, у структурі яких є суфікс -окъ: земокъ, маршалокъ, нурокъ, первостокъ, подножокъ, продокъ, розтрымокъ та ін.

Розглянемо детальніше особливості твірних основ, які словотворчо активні у межах цього типу. Серед дієслівних твірних основ – переважають префіксальні та безпрефіксні дієслова недо-

конаного виду (пор.: висилокъ < висилати (недок.), выпоротокъ < выпороти (док.), вѣщокъ < вѣщати (недок.), гудокъ < гудѣти (недок.). Категорія перехідності/неперехідності у дієсловах не обмежує процес словотворення, пор.: видокъ < видѣти (перех.), выхованокъ < выховати (перех.), сидокъ < сидѣти (неперех.) та ін.

У ролі твірних основ часто виступають іменники чоловічого роду, які мають у своїй структурі вже один суфікс (пор.: братанъ < братанокъ, намѣсникъ < намѣсничокъ, старухъ < старушокъ та ін.).

У творенні дериватів з суфіксом -окъ беруть участь також твірні основи відносних та якісних прикметників, пор.: єдинокъ < єдиный (відн.), мудрокъ < мудрый (якісн.), смѣлокъ < смѣлый (якісн.). Під час деривації відбувається усічення кінцевих приголосних, а також у деяких словах спостерігається перехід х→ш, к→ч.

Похідні іменники із суфіксом -окъ вживаються з такими загальними словотвірними значеннями: 1) "особа – виконавець певної дії": вѣщокъ, гудокъ, єздокъ, рибалокъ, скрипокъ, стрилокъ; 2) "особа – носій процесуальної ознаки": ватажокъ, видокъ, висилокъ, выпоротокъ, делокъ, подъписокъ, присудокъ, свидокъ, сидокъ; 3) "особа – носій певної ознаки, властивості": бартокъ, виродокъ, выростокъ, выхованокъ, єдинокъ, коханокъ, мудрокъ, недовѣрокъ, недоносокъ, отродокъ, первостокъ, подножокъ, розтримокъ, смѣлокъ, старушокъ; 4) "особа – носій предметної ознаки": бездомокъ, братанокъ, драґунокъ, земокъ, маршалокъ, москвитинокъ, намѣсничокъ, наслѣдокъ, нащадокъ, нурокъ, пасинокъ, паробокъ, пахолокъ, потомокъ, продокъ, сподарокъ, счадокъ, турокъ, хлопокъ.

У сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом -ок належить до малопродуктивних (Словотвір, 1979, 62; Горпинич, 1998, 21; Токар, 1958, 1–15; Демешко, 1998, 78–86). Відомий він також українським діалектам, пор., оскомелокъ, шморчокъ (Паламарчук 29, 43), придурок (Варченко 73).

Словотвірний тип із суфіксом -ош-а.

У пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. словотвірний тип із суфіксом -ош -а представлений лише одним словом – юноша.

Суфікс -ош-а за походженням праслов'янський (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 119; S. 1, 78). Похідні слова із цим формантом

трапляються у всіх слов'янських мовах (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 112), хоча протягом історичного розвитку суфікс -ош-а не виявляє особливої активності.

Словотвірний тип із суфіксом -ош-а представлений однією словотвірною моделлю: ПТО + -ош -а: юноша < юный.

Дериват із цим суфіксом вживається в пам'ятках із таким загальним словотвірним значенням: "особа – носій певної атрибутивної ознаки".

У словотвірній системі сучасної української мови аналізований словотвірний тип не функціонує (Словотвір, 1979).

Словотвірний тип із суфіксом -тай (-тяй).

В аналізованих пам'ятках української мови засвідчено 9 іменників із суфіксом -тай. Суфікс -тай походить з часів балто-слов'янської спільності (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 51; S. I, 53–54). У балтійських мовах він належить до розряду продуктивних словотвірних типів.

У пам'ятках XI–XIII ст. зафіксовані такі іменники з цим суфіксом: возатай (Ср. I, 282), ратай (Ср. III, 104) та ін. У писемних джерелах XIV–XV ст. виявлено лише одне слово гольтяй (ССМ I, 250).

Словотвірний тип із суфіксом -тай представлений двома словотвірними моделями:

1) ДТО + -тай: возатай < возити, гултяй < гуляти, перепечатай < перепечи, провожатай < провожати, ратай < орати, сходатай < сходити, съглядатай < съглядати, ходатай < ходити;

2) ПТО + -тай: гольтяй < голый.

У словотворенні беруть участь твірні дієслівні основи переважно недоконаного виду, напр., гултяй < гуляти (недок.), провожатай < провожати (недок.), сходатай < сходити (док.) та ін. Унаслідок перерозкладу твірних основ виникає новий складений суфікс -атай.

Похідні іменники із суфіксом -тай мають такі загальні словотвірні значення: 1) "особа – виконавець дії": возатай, перепечатай, провожатай, ратай, сходатай, съглядатай, ходатай; 2) "особа – носій певної атрибутивної ознаки": гольтяй, гултяй.

У сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом -тай є непродуктивним, хоча певна кількість утворень з цим суфік-

сом наявна і в літературній мові, і в українських діалектах: лінтяй (Варченко 73), оратай // горатай // аратай (Никончук 137) та ін.

Словотвірний тип із суфіксом -тель.

Словотвірний тип із суфіксом -тель належить до найдавніших. Іменники з суфіксом -тель засвідчені в індоєвропейській та хетській мовах (дет. див. Бенвенист, 1955). Праслов'янська мова успадкувала від індоєвропейської аґентиви з суфіксом -tel, який ускладнився за допомогою -jь: -tel+ -jь → -telь. (Самійленко, 1964, 25)[8].

У писемних джерелах києворуського періоду, за лексикографічними матеріалами, засвідчено близько 400 похідних слів із суфіксом -тель: блюститель (Ср. I, 121), зиждітель (Ср. I, 977), искуситель (Ср. I. 1121), кормитель (Ср. I, 1405), податель (Ср. II. 1030) та ін. Л.Гумецька зараховує цей суфікс до малопродуктивних (див. Гумецька, 1958, 76; 109). У памятках XIV-XV ст. зафіксовано лише 7 іменників із суфіксом -тель: вседержитель (ССМ I, 201), креститель (ССМ I, 512), настоятель (ССМ II, 27), неприятель (ССМ II, 42), предатель (ССМ II, 252), приятель (ССМ II, 252), родитель (ССМ II, 295).

У пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. словотвірний тип із суфіксом -тель належить до продуктивних. Виявлено 285 слів із цим формантом.

Основну дериваційну базу для творення похідних іменників – назв осіб становлять дієслівні твірні основи, які семантично об'ємніші, ніж іменникові. Вони також регулярніше відтворюють семантику у похідних словах.

Словотвірний тип із суфіксом -тель представлений двома словотвірними моделями:

1) ДТО+ -тель: блазнитель < блазнити, блюзнитель < блюзнити, блюститель < блюстити, боритель < боротися, боронитель < боронити, буритель < бурити, бѣгатель < бѣгати, важитель < важити, ваятель < ваяти, вершитель < вершити, взгордѣтель < взгордѣти, взрушитель < взрушити, владатель < владати, воздатель < воздати, возставитель < возставити, вседержатель < вседержати, вредитель < вредити, вчитель < вчити, вщинатель < вщинати, възбранитель < възбранити, вънушитель < вънушити, выбавитель < выбавити, выдкупитель < выдкупити,

выконатель < выконати, выкоренитель < выкоренити, вымыслитель < вымыслити, вынайдитель < вынайдити, вынайдователь < вынайдовати, выполнитель < выполнити, выпущатель < выпущати, вышпотитель < вышпотити, вѣщатель < вѣщати, гадатель < гадати, гордитель < гордити, грабитель < грабити, губитель < губити, датель < дати, делатель < делати, держатель < держати, держитель < держити, доитель < доити, докончитель < докончити, досадитель < досадити, жатель < жати, желатель < желати, житель < жити, забронитель < забронити, завидитель < завидѣти, заклатель < заклати, заклинатель < заклинати, захователь < заховати, збавитель < збавити, збуритель < збурити, зводитель < зводити, звѣститель < звѣстити, згордитель < згордити, згоршитель < згоршити, згромадитель < згромадити, здатель < здати, зиждітель < зиждити, змоцнитель < змоцнити, знаменатель < знаменати, знатель < знати, зневажитель < зневажити, зритель < зрити, зрушитель < зрушити, избавитель < избавити, изводитель < изводити, изложитель < изложити, изобритатель < изобритати, имѣтель < имѣти, искуситель < искусити, испитатель < испитати, исполнитель < исполнити, исправитель < исправити, истязатель < истязати, іглатель < іграти, казатель < казати, казнитель < казнити, копатель < копати, кориґователь < кориґовати, кормитель < кормити, краситель < красити, креститель < крестити, куситель < кусити, ласкатель < ласкати, лаятель < лаяти, лгатель <лгати, лобзатель < лобзати, ловитель < ловити, лепитель < лепити, любитель < любити, маятель < маятися, мнитель < мнити, мучитель < мучити, мѣритель < мѣрити, навѣдитель < навѣдовати. наганитель < наганити, назиратель < назирати, найматель < наймати, наказатель < наказати, направитель < направити, нарушитель < нарушити, насадитель < насадити, начинатель < начинати, наупоминатель < наупоминати, научитель < научити, негодователь < негодовати, ненавѣститель < ненавѣстити, непщеватель < непщевати, нечтитель < нечтити, носитель < носити, нудитель < нудити, обалгатель < обалгати, оберегатель < оберегати, обиватель < обивати, обладатель < обладати, обитатель < обитати, обрѣтатель < обрѣтати, обухатель < обухати, объявитель < объявити, оживитель < оживити, оказатель < оказати, опатритель < опатрити,

описатель < описати, освѣтитель < освѣтити, оскаржатель < оскаржати, осязатель < осязати, откупитель < откупити, отмститель < отмстити, отпущатель < отпущати, отчаятель < отчаятися, ощущатель < ощущати, пестритель < пестрити, писатель < писати, плаватель < плавати, победитель < победити, поборитель < поборити, побудитель < побудити, повелитель < повелити, погордитель < погордити, погоршитель < погоршити, погубитель < погубити, податель < подати, подбуритель < подбурити, подпоможитель < подпомогати, подражатель < подражати, пожигатель < пожигати, позволитель < позволити, показатель < показати, покровитель < покровити, покуситель < покусити, полизатель < полизати, помазатель < помазати, помножитель < помножити, помститель < помстити, поощритель < поощряти, поправитель < поправити, поругатель < поругати, порыватель < порывати, посетитель < посетити, послѣдователь < послѣдовати, посмѣятель < посмѣятися, пособитель < пособити, поспешитель < поспешити, постерѣгатель < постерѣгати, пострикатель < пострикати, потѣшитель < потѣшити, правитель < правити, предатель < предати, предъводитель < предъводити, предстатель < предстати, представитель < представити, председатель < председати, презиратель < презирати, препинатель < препинати, примиритель < примирити, прескакатель < прескакати, преслушатель < преслушати, притворитель < притворити, призиватель < призивати, призритель < призрити, приказатель < приказати, примиритель < примирити, приобщитель < приобщити, проводитель < проводити, провождатель < провождати, продатель < продати, производитель < производити, прознаменатель < прознаменовати, прокопатель < прокопати, промыслитель < промыслити, проповѣдатель < проповѣдати, просвѣтитель < просвѣтити, проситель < просити, прочитатель < прочитати, пустошитель < пустошити, разбуритель < разбурити, разделитель < разделити, раздражатель < раздражати, раздрѣшитель < раздрѣшити, разоритель < разорити, разрешитель < разрешити, ревнитель < ревновати, розвязатель < развязати, розмножитель < розмножити, розмѣритель < розмѣрити, розрядитель < розрядити, розъширитель < розъширити, роспрошитель < роспросити,

росчинатель < росчинати, росъсѣватель < росъсѣвати, ругатель < ругати, рядитель < рядити, садитель < садити, светитель < светити, свидитель < свидѣти, свидчити, свободитель < свободити, сказатель < сказати, скревнитель < скревнити, скуситель < скусити, служатель < служити, служитель < служити, смотритель < смотрѣти, собиратель < собирати, соблазнитель < соблазнити, совершитель < совершити, совѣщатель < совѣщати, содѣтель < содѣяти, сождитель < сождати, создатель < создати, сослужитель < сослужити, сотворитель < сототворити, спасатель < спасати, списатель < списати, справитель < справити, створитель < створити, страдатель < страдати, строитель < строити, стрѣтатель < стрѣтати, стужитель < стужити, стяжатель < стяжати, съвръшатель < съвръшати, съоружитель < съоружити, сѣятель < сѣяти, творитель < творити, трубитель < трубити, труждатель < труждати, тщатель < тщати, тяжатель < тяжати, увѣритель < увѣрити, увѣщаватель < увѣщавати, укажитель < укажити, указатель < указати, укоритель < укорити, оукраситель < оукрасити, умножитель < умножити, упередитель < упередити, упоминатель < упоминати, управитель < управити, упразнитель < упразнити, успокоѣтель < успокоѣти, утвердитель < утвердити, утѣшитель < утѣшити, учинитель < учинити, хвалитель < хвалити, хранитель < хранити, чиститель < чистити, читатель < читати, явитель < явити.

2) ІТО + -тель: виноградатель < виноградъ, солитель < соль.

Кінцеві голосні (-и, -а, -ѣ) розглядаємо як кінцеві компоненти твірних основ, хоча в результаті перерозкладу могли утворитися варіанти суфікса -тель (-итель, –атель, -ѣтель). На сучасному рівні суфікс -итель розглядають як кількаелементний конструйований формант (Карпіловська, 1999, 55). В українській мові XVI–XVIII ст. дієслова із тематичним суфіксом -и (-ы) були досить поширеними і відзначались певною словотвірною активністю. Цим можна пояснити велику кількість похідних утворень, у структурі яких наявний елемент -и. Твірними основами виступали дієслова доконаного, і недоконаного видів, пор., парні утворення: оскаржатель // оскаржитель, презиратель // презритель, совершитель // совершатель та ін.

Дієслівна категорія перехідності/неперехідності не обмежує деривацію. Суфікс -тель приєднується до основ перехідних і

неперехідних дієслів: блазнитель < блазнити (перех.), боронитель < боронити (перех.), возитель < возити (перех.), житель < жити (неперех.), отмститель < отмстити (неперех.), поспешитель < поспешити (неперех.), правитель < правити (неперех.), розмножитель < розмножити (перех.), страдатель < страдати (неперех.) та ін. Домінують твірні основи перехідних дієслів.

Аналіз твірних основ показує також, що окремі дієслівні корені структурно входять до кількох похідних: каз- (6): казатель, наказатель, показатель, приказатель, сказатель, указатель; да- (6): воздатель, датель, податель, продатель, предатель, создатель; прав- (6): исправитель, направитель, поправитель, правитель, справитель, управитель; бур- (4): буритель,збуритель, подбуритель, разбуритель; горд- (3): гордитель, взгордитель, погордитель; множ- (3): помножитель, розмножитель, умножитель та ін.

Дистрибуція суфікса -тель на семантичному рівні простежується у тому, що твірними основами є, як правило, дієслова із значенням дії (102), процесу (62), рідше стану (31), наприклад: блазнити > блазнитель, бурити > буритель, важити > важитель, взбранить > взбранитель, выполнити > выполнитель, дати > датель, зрити > зритель, наймати > найматель та ін. У поданих словотвірних парах твірне слово означає дію як здійснення чого-небудь.

Процес як основна семантична ознака виявляється у таких дієсловах: блюстити > блюститель, боротися > боритель, ваяти > ваятель, вчити > вчитель, жити > житель, мучити > мучитель, оживити > оживитель, подбурити > подбуритель, святити > святитель, оучинити > оучинитель, хранити > хранитель та ін. Невелику групу становлять дієслова, що виражають стан: внушити > внушитель, возмутити > возмутитель, желати > желатель, изводити > изводитель, любити > любитель, рачити > рачитель та ін.

Семантика віддієслівних похідних слів формується під безпосереднім впливом значення твірних, тому можна сказати, що деривати з суфіксом -тель в основному співвідносні із семантичною структурою дієслів. Особливо це виражається в аналогії дієслівного та іменникового керування: при прямоперехідних дієсловах (їх більшість) знахідний відмінок прямого об'єкта відповідає родовому відмінкові об'єкта при іменниках на -тель: возити (кого, що?),

возитель (кого, чого?), имѣти (кого, що?), имѣтель (кого, чого?), заборонити (кого, що?), заборонитель (кого, чого?).

Аналізуючи семантичні зв'язки між твірними дієсловами і похідними іменниками на -тель, що утворились на українському ґрунті, можна виділити дві групи найменувань осіб: 1) похідні слова, семантика яких тотожна значенню моносемних твірних: вершитель < вершити, вредитель < вредити, выдкупитель < выдкупити, заклатель < заклати, полизатель < полизати, пособитель < пособити, презиратель < презирати, прескакатель < прескакати, примиритель < примирити, прочитатель < прочитати, раздражатель < раздражати, стужитель < стужити, стяжатель < стяжати; 2) похідні слова, семантика яких мотивована одним із значень полісемних твірних, напр., бѣгатель ("утікач") < бѣгати (дієслово має 6 значень – СУМ XVI–XVII, 3, 138-139), важитель ("той, хто важить") < важити (7 значень – СУМ XVI–XVII, 3, 161-163), вынайдователь ("винахідник") < вынайдовати (2 значення – СУМ XVI–XVII, 5, 233), гадатель ("ворожбит") < гадати (5 значень – СУМ XVI–XVII, 6, 179-180).

Похідні іменники із суфіксом -тель мають такі загальні словотвірні значення: 1) "особа – виконавець певної дії": бѣгатель, важитель, ваятель, выполнитель, грабитель, губитель, датель, дѣлатель, заклатель, изобрѣтатель, исполнитель, исправитель, іґратель, казатель, казнитель, копатель, кориґователь, кормитель, надзиратель, найматель, наказатель, направитель, настоятель, объявитель, пожигатель, полизатель, помазатель, покровитель, призиватель, проводитель, провождатель, производитель, прочитатель, учинитель; 2) "особа – носій процесуальної ознаки": блазнитель, блюзнитель, блюститель, боритель, боронитель, буритель, вершитель, взгордѣтель, взрушитель, винoградатель, владатель, властель, властитель, воздатель, возстановитель, вредитель, вседержатель, вспоможитель, вчитель, вщинатель, възбранитель, вънушитель, выбавитель, выдкупитель, выконатель, выкоренитель, вымыслитель, вынайдитель, вынайдователь, выпущатель, вышпотитель, вѣщатель, гадатель, гонитель, гордитель, держатель, докончитель, досадитель, жатель, желатель, житель, заборонитель, завидитель, заклинатель, захователь,

збавитель, збуритель, зводитель, звѣститель, згордитель, згоршитель, згромадитель, здатель, зиждітель, змоцнитель, знаменатель, знатель, зритель, зрушитель, избавитель, изводитель, изможитель, имѣтель, искуситель, испитатель, истязатель, краситель, креститель, куситель, ловитель, любитель, лѣпитель, лаятель, миритель, мнитель, молитель, мучитель, навѣдитель, нарушитель, насадитель, начинатель, наупоминатель, научитель, нагодователь, ненавѣститель, непщеватель, носитель, обавитель, обыватель, обладатель,оберегатель, обитатель, обрѣтатель, обухатель, обявитель, обятель, оживитель, оказатель, опатритель, описатель, освѣтитель, оскаржатель//оскаржитель, осязатель, откупитель, отмститель, отпущатель, ощущатель, пестритель, пиритель, писатель, плаватель, плѣнитель, победитель, поборитель, повелитель, погордитель, погоршитель, погубитель, податель, подбуритель, подпоможитель, подражатель, позволитель, показатель, покровитель, покуситель, помножитель, помститель, поощритель, поругатель, порыватель, посетитель, послѣдователь, пособитель, поспешитель, постерѣгатель, пострикатель, правитель, предатель, предъводитель, предстатель, представитель, предсѣдатель, презиратель, примиритель, препинатель, прескакатель, преслушатель, призритель, приказатель, притворитель, примиритель, приобщитель, притяжатель, продатель, прознаменатель, прокопатель, промислитель, проповѣдатель, просвѣтитель, проситель, пустошитель, разбуритель, разделитель, разражатель, раздрѣшитель, разоритель, разрѣшитель, рачитель, ревнитель, родитель, розвязатель, розмножатель, розмѣритель, розрядитель, розъширитель, роспрошитель, росчинатель, росъсѣватель, рѣшитель, рядитель, садитель, светитель, свидѣтель, свободитель, сказатель, сказитель, скревнитель, скуситель, служатель//служитель, смотритель, собиратель, соблазнитель, совершитель, совѣщатель, содѣтель, сожитель, сождитель, создатель, солитель, сослужитель, сотворитель, спаситель, списатель, справитель, створитель, страдатель, строитель, стрѣтатель, стужитель, стяжатель, съвръшатель, сѣятель, творитель, трубитель, труждатель, тщатель, тяжатель, увѣритель, увѣщатель, укажытель, укоритель, оукраситель,

умножитель, умудритель, упередитель, упоминатель, управитель, упразнитель, успокоѣтель, утвердитель, учитель, хранитель, чиститель, читатель, явитель; 3) "особа – носій атрибутивної властивості": ласкатель, лаятель, лгатель, лобзатель, зневажатель, наганитель, нечтитель, нудитель, оболгатель, отчаятель, посмѣватель, потѣшитель, приятель, ругатель, успокоѣтель, утѣшитель.

З часом словотвірний тип із суфіксом -тель обмежує свою продуктивність та активність у деривації аґентивних назв (Словотвір, 1979, 60–61; Горпинич, 1998, 21). Однак певна кількість назв осіб з суфіксом -тель, яка засвідчена у пам'ятках XVI–XVIII ст., продовжує і в сучасній українській літературній мові, напр.: вершитель, властитель, вчитель, правитель, творитель, обиватель, вихователь, носитель, спаситель, ревнитель та ін.; у діалектах: строїтель, владитель, властитель, засідатель, ручитель, посідатель (Сл. б. г. 260, 135, 136, 286, 198 119), оратель, сеятель (Никончук 157, 171), проживатель (Дзендзелівський 50), увірвитель (Паламарчук 33) та ін. Деякі іменники були замінені однокореневими утвореннями з іншими формантами: гордитель – гордій, гордун, гордівник, грабитель – грабіжник, знатель – знавець, носитель – носій, представитель – представник, читатель – читач тощо. Частина дериватів із суфіксом -тель зовсім вийшла з мовного ужитку (напр., блюзнитель, взбранитель, вщинатель, згромадитель, ненавиститель та ін.).

Словотвірний тип із суфіксом -тыръ.

Протягом тривалого часу словотвірний тип із суфіксом -тыръ представлений лише одним утворенням праслов'янського походження: пастыръ, яке функціонує у найдавніших пам'ятках XI–XIII ст. (Ср. II, 887), у писемних джерелах XIV–XV ст. (ССМ II, 129).

Суфікс -тыръ праслов'янського походження (< *tyri-o-) (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 33).

У XVI–XVIII ст. словотвірний тип із цим суфіксом не поповнюється новими словами; він представлений однією словотвірною моделлю:

ДТО + -тыръ: пастырь < пасти.

Морфемна структура похідного слова не змінюється.

Іменник пастырь має загальне словотвірне значення "особа – носій процесуальної дії". Він відомий усім слов'янським мовам

(пор., пол. діал. pastyrz, рос. пастырь, білор. пастыр, болг. пастир, чеськ. pastyr, луж. pastyr та ін.), засвідчений також у сучасній українській літературній мові (ІСУМ 543) і в українських діалектах (Закревська, 1976, 58).

Словотвірний тип із суфіксом -уг-а (-юга).

Словотвірний тип із суфіксом -уг-а в аналізованих пам'ятках української мови належить до непродуктивних. Виявлено лише три іменники з цим суфіксом: волоцуга, зълодюга, шевлюга. У пам'ятках попереднього періоду похідні утворення з цим суфіксом не засвідчені (дет. див. Гумецька, 1958). Його зараховують до словотвірних типів, які характерні для східнослов'янських, зрідка також представлені у західно- або південнослов'янських мовах (Самійленко, 1969, 27–29).

Суфікс -уг-а приєднується до твірних дієслівних та іменникових основ. Похідні іменники представлені у двох словотвірних моделях:

1) ДТО + -уг-а: волоцуга < волокти;

2) ІТО + -уг-а: зълодюга < зълодѣй.

Утворення із суфіксом -уг-а мають загальне словотвірне значення "особа – носій негативної ознаки": волоцуга, шевлюга.

І.Ковалик вважає, що суфікс -уга є особливістю українського словотвору. Деривати з цим суфіксом функціонують у сучасній українській мові з аґентивно-атрибутивним значенням (Родніна, 1969, 66), напр., хамлюга, ледарюга, хитрюга та ін. (ІСУМ 9). На сучасному етапі цей словотвірний тип належить до непродуктивних (Словотвір, 1979, 63, 113).

Словотвірний тип із суфіксом -укъ (-юкъ).

У пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. спорадично засвідчені похідні іменники з суфіксом -укъ. Ми виявили тільки 6 слів із цим формантом.

Похідні утворення складаються з твірних основ прикметникового та іменникового походження і суфіксального форманта -укъ. Суфікс -укъ виник у праслов'янській мові (Kiparsky, 1975, 260)[9] і функціонує в сучасних слов'янських мовах під час деривації назв осіб.

Словотвірний тип із суфіксом -укъ об'єднує дві словотвірні моделі:

1) ПТО + -укъ: близнюкъ < близький;

2) ІТО + -укъ: невѣстюкъ < невѣста, пинчук < Пинск, селчукъ < село, татарчукъ < татари.

Похідні іменники із суфіксом -укъ виступають з такими загальними словотвірними значеннями: 1) "особа – носій атрибутивної ознаки": близнюкъ, невѣстюкъ; 2) "особа – носій предметної ознаки": пинчукъ, сельчукъ, татарчукъ; 3) "особа – виконавець певної дії": сердюкъ.

Унаслідок перерозкладу структури слова з'являються похідні суфікси -нюкъ, -чукъ, які на сучасному рівні розглядаються як кількаелементні конструйовані суфікси (Карпіловська, 1999, 57). До речі, співставляючи словотвірні системи слов'янських мов, О.Царук вважає, що суфікс -чук типовий для словенської мовної підгрупи (дет. див. Царук, 1998, 228).

Значна частина утворень із суфіксом -ук виступає у функції прізвищ: балюк, блащук, звірчук, клещук (Красовський 30, 35, 73, 81), іванчукъ, менюкъ, сниманюкъ (Керста (1), 21), Горпинюк, Катеринюк (Редько 116) та ін. У сучасній українській літературній мові цей словотвірний тип належить до непродуктивних (Словотвір, 1979, 80). Його зараховують до розряду підсилювально-мутаційних (Карпіловська, 1999, 103).

Словотвірний тип із суфіксом -унъ.

У пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. засвідчена невелика кількість іменників – назв осіб із суфіксом -унъ (усього 13). Вони були відомі ще у XI-XIII ст., пор.: бабунъ (Ср. I, 37), бѣгунъ (Ср. I, 213; СДЯ I, 355), вѣдунъ (СДЯ II, 290), кликунъ (Ср. I, 1220) та ін.

За походженням суфікс -унъ належить до афіксів словотвірної системи праслов'янської мови (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 33). Більшу активність він проявляє насамперед у діалектах східнослов'янських мов під час творення аґентивних та експресивних назв осіб (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 60).

Словотвірний тип представлений трьома словотвірними моделями:

1) ДТО + -унъ: брехунъ < брехати, бѣгунъ < бѣгати, жартунъ < жартовати, кликунъ < кликати, ковтунъ < ковтати, опатрунъ < опатрити, опекунъ < опекати, плесунъ < плесати, ползунъ< ползати, пѣстунъ < пѣстовати, рыкунъ < рыкати, рѣзунъ < рѣзати, щекунъ < щекати;

2) ПТО + -унъ: старунъ < старий, тихунъ < тихий;

3) ІТО + -унъ: бурдунъ < бурда.

Аналіз твірних основ, які беруть участь у дериваційних процесах, показує, що більшість дієслівних основ недоконаного виду. Пор.: жартунъ < жартовати (недок.), опекунъ < опекати (недок.) та ін. Дієслівні твірні основи можуть бути перехідні і неперехідні: бѣгунъ < бѣгати (неперех.), рыкунъ < рыкати (неперех.), кликунъ < кликати (перех.), ковтунъ < ковтати (перех.) та ін.

Похідні іменники із суфіксом -унъ мають такі загальні словотвірні значення:

1) "особа – виконавець певної дії": бѣгунъ, кликунъ, опекунъ, плесунъ, рыкунъ, рѣзунъ; 2) "особа – носій процесуальної ознаки": брехунъ, жартунъ, ковтунъ, ползунъ, пѣстунъ, щекунъ; 3) "особа – носій атрибутивної ознаки": бурдунъ, старунъ, тихунъ.

Велику кількість додаткового матеріалу дають історичні ономастичні матеріали, напр.: верхунъ, глазунъ, горбунъ, дерунъ (Туп. 140, 161, 170, 183), лабунъ, рогунъ (Красовський 96, 131), лизунъ, моргунъ, пискунъ, сердунъ, хихунъ, хръпунъ (Керста (3), 212) та ін.

У сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом -унъ належить до малопродуктивних (Бевзенко (1), 1960, 114, Горпинич, 1998, 21). Більшість іменників з цим суфіксом функціонує у розмовному мовленні (Словотвір, 1979, 63), а також в українських діалектах, пор.: болтун, брехун, гладун, ласун (Варченко 71), карачун (Паламарчук, 27) та ін.

Словотвірний тип із суфіксом -ухъ (-тухъ).

Словотвірний тип із суфіксом -ухъ засвідчений в українських пам'ятках аналізованого періоду незначною кількістю слів – лише сім. На думку лінгвістів, суфікс -ухъ праслов'янського походження (S. I, 74)[10].

Перші назви з цим суфіксом виявлені у пам'ятках Київської Русі: конюхъ (Ср. I, 1277; СДЯ IV, 261), овчухъ, памятухъ (Ср. II, 598, 871). Похідні іменники засвідчені також в українських писемних джерелах XIV-XV ст.: конюхи (ССМ I, 495). У цей період словотвірний тип із суфіксом -ухъ належав до непродуктивних. Протягом наступних століть кількість похідних слів дещо зростає. Їх фіксація пов'язана, очевидно, з виникненням та розвитком політематичної літератури, проникненням народнорозмовних елементів у тодішню писемну мову.

Аналізований словотвірний тип об'єднує дві словотвірні моделі:

1) ДТО + -ухъ (-тухъ): лежухъ < лежати, смеръдюхъ < смердѣти, пастухъ < пасти;

2) ІТО + -ухъ: конюхъ < конь, невѣстюхъ < невѣста, пецухъ < пецъ, свинухъ < свиня.

У дериваційному процесі беруть участь дієслова недоконаного виду, які позначають процес, а також іменники чоловічого і жіночого роду (назви живих істот та предметів).

Похідні слова із суфіксом -ухъ (-тухъ) мають такі загальні словотвірні значення: 1) "особа – виконавець певної дії": конюхъ, свинухъ, пастухъ; 2) "особа – носій атрибутивної ознаки": лежухъ, пецухъ, невѣстюхъ, смердюхъ.

Цікавий матеріал знаходимо також в ономастичних працях, які суттєво доповнюють реєстр апелятивів, напр: Вербюхъ (Худаш 137), Лаврух (Керста (2), 88), дѣдухъ (Туп. 197), найдухъ, старухъ (Красовський 111, 144) та ін. У сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом -ух належить до непродуктивних (Словотвір, 1979, 63, 80; Zienkiewicz-Tomanek, 1983, 163-173). Утворення з цим суфіксом рідкісні, стилістично забарвлені, пор.: відчайдух, селюх, сплюх, лінюх, упертюх та ін. (ІСУМ 578).

Словотвірний тип із суфіксом -ц-а (-ц-я).

Словотвірний тип із суфіксом -ц-а досить активно функціонував в українській мові досліджуваного періоду. Суфікс -ц-а праслов'янського походження, який виник унаслідок контамінації -ьсь з -а. Найбільшу продуктивність цей формант має у західнослов'янських мовах (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 90).

У праслов'янську епоху іменники із цим суфіксом існували паралельно з похідними словами з іншим суфіксом -ець. Згодом проходить процес стабілізації використання обох суфіксів у слов'янських мовах: у східнослов'янських і південнослов'янських стає активнішим формант -ець, а в західнослов'янських – формант -ц-а (-с-а) (Кравчук, 1958, 18).

У пам'ятках періоду Київської Русі вживається невелика кількість іменників із суфіксом -ц-а. У "Материалах..." І.Срезневського засвідчені такі слова із формантом -ца: бивъца (Ср. І, 86), думьца (Ср. І, 743; СДЯ ІІІ, 99), зрадца (Ср. І, 997), обороньца

(Ср. I, 535), сѣчьца (Ср. III,906) та ін. Твірними основами цих іменників були основи дієслів, прислівників та прикметників. Похідні слова із суфіксом -ц-а найчастіше траплялися у пам'ятках ділового стилю (Азарх, 1984, 10).

У наступний період XIV–XV ст. кількість утворень із суфіксом -ц-а збільшується. У "Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст." зафіксовані такі деривати: державца (ССМ I, 259), заказця (ССМ I, 376), зрадця (ССМ I, 408), оправъца (ССМ II, 89), подводца (ССМ II, 163), пожегъца (ССМ II, 172), розєздьца (ССМ II, 298), росъсѣвца (ССМ II, 303-304), рядца (ССМ II, 314), судця (ССМ II, 400), сутяжца (ССМ II, 402).

У пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. зафіксовано 116 похідних іменників із суфіксом -ц-а.

На нашу думку, суфікс -ц-а відзначався певним ступенем активності на українському ґрунті, а тому навряд чи можна зараховувати його лише до іншомовних формантів (Житецкий, 1889, 83). Можливо, внаслідок запозичення слів з суфіксом -ц-а в українській мові почали виникати похідні іменники з цим формантом, які майже відразу вступили у конкурентні стосунки з утвореннями з суфіксом -ець. Поступово останній словотвірний тип розвинув свою активність і продуктивність, а словотвірний тип із суфіксом -ц-а перейшов у розряд непродуктивних, унаслідок цього іменники з цим суфіксом зникають із активної сфери вживання. До речі, на сучасному етапі В.Горпинич зараховує суфікс -ца до архаїчних (Горпинич, 1998, 62).

Іменники з суфіксом -ц-а входять до чотирьох словотвірних моделей:

1) ДТО + -ц-а: вбийца < вбити, давца < давати, издавъца < издавати, выбавца < выбавити, выловца < выловити, вѣдца < вѣдати, державца < держати, дорадца < дорадити, дѣйца < дѣяти, забийца < забити, заздорца < заздрити, заказця < заказати, заставца < заставити, заступца < заступати, заходца < заходити, звитяжца < звитяжити, здирца < здирати, зневажца < зневажити, изъдавца < изъдавати, наследовца < наследовати, насмѣявца < насмѣятися, обмовца < обмовити, оборонца < оборонити, отдавца < отдати, переступъца < переступити, перешкодца < перешкодити, повабца

< повабити, пожирца < пожирати, помовца < помовити, порадца < порадити, посторожца < посторожити, пренаслѣдовца < пренаслѣдовати, преслѣдовца < преслѣдовати, признавця < признати, присяжца < присягати, пріемца < пріймати, продавца < продавати, радца < радити, рядца < рядити, страдалца < страдати, сутяжца < сутяжити, руководца < руководити, творца < творити, уставца < уставити, удавца < удавати, узнавца < узнавати, чистца < чистити, шкодца < шкодити;

2) ПТО + -ц-а: виноватца < виноватый, вѣдомца < вѣдомый, знакомъца < знакомый, зухвалца < зухвалый, лакомца < лакомый, недбалца < недбалый, поганъца < поганый, свѣдомца < свѣдомый;

3) ІТО + -ц-а: даньца < дань, златца < злато, людца < людъ, осаулца < осаулъ, своеволца < своеволя, стравца < страва;

4) ДпТО + -ц-а: пришелца < пришлый.

Окремо виділяємо цілий ряд лексичних запозичень переважно з польської мови: блюзнѣрца, будовца, вдавца, виновайца, владца, выгнанца, выдавца, выдерца, вызнавца, вымовца, вынайдовца, выналезца, дозорца, драпежца, завѣдовца, загубца, заздорца, запойца, збойца, звадца, зводца, здрадца, злочинца, кламца, лупежца, мовца, мордерца, насмевца, наступца, недбалца, обдирца, обжирца, оправца, осадца, осаулца, оскаржца, отпорца, отступца, поборца, повадца, поганьца, подавца, подворца, подхлѣбца, понурца, похлѣбца, потайца, потворца, преступца, приводца, причинца, разбойца, райца, розезнавца, сказца, фальца, юдъца.

Похідні іменники з суфіксом -ц-а виступають із такими загальними словотвірними значеннями: 1) "особа – виконавець певної дії": вбийца, выбавца, выдавца, выдерца, вызнавца, вынайдевца, выналезца, вѣдомца, вѣдца, давца, дозорца, дорадца, драпежца, дѣйца, забийца, завѣдовца, загубца, заказца, запойца, заставца, збойца, заступца, заходца, звитяжца, здирца, златца, злочинца, изъдавца, лупежца, мовца, мордерца, наслѣдовца, наступца, обдирца, оборонца, оправца, оскаржца, отдавца, отпорца, отступца, переступъца, перешкодца, поборца, подавца, подводца, помовца, понурца, порадца, посторожца, потайца, пренаслѣдовца, преступца, приводца, признавца, присяжца, причинца, пріемца, продавца, радца, райца, рядца, розезнавца, сказца,

справца, сутяжца, руководца, свѣдомца, творца, убийца, узнавца, уставца, чистца, шкодца; 2) "особа – носій певних атрибутивних ознак": вдавца//удавца, виноватца, вымовца, заздорца, звадца, зводца, знакомъца, зневажца, зрадца, зухвалца, кламца, лакомца, насмивца//насмѣявца, недбалца, повабца, поганьца, своеволца, свѣдомца, страдалца, фалца; 3) "особа – носій предметної ознаки": даньца, державца, людца, осадца, осаулца, стравца.

У сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом -ц-а не входить до словотвірної системи. На думку дослідників українського словотвору, він належить до мертвих типів, хоча певна кількість утворень із суфіксом -ц-я існує в мові, напр., вбивця (убивця), братовбивця, царевбивця, рядця, призвідця, привідця та ін. Функцію особи перебрав інший формант -ець (Ковалик, 1958, 80).

Словотвірний тип із суфіксом -чий.

У пам'ятках української мови досліджуваного періоду засвідчена невелика кількість іменників із суфіксом -чий; усього 16. Суфікс -чий, на думку вчених-дериватологів, тюркського походження (Азарх, 1984, 91-92). Похідні іменники з цим формантом уперше фіксуються у пам'ятках києворуського періоду, пор.: кънигъчий (СДЯ IV, 356-357), кърьмьчий (СДЯ IV, 372), ловъчий (СДЯ IV, 423). За спостереженнями мовознавців, назви типу ловъчий набули великої продуктивності саме наприкінці XIII ст. у народно-розмовній мові (Азарх, 1984, 93).

В українських грамотах XIV–XV ст. іменники з цим суфіксом трапляються дуже рідко, зокрема у "Словнику староукраїнської мови XIV–XV ст." виявлено три слова: крайчий (ССМ I, 509), ловчий (ССМ I, 554), увяжчий (ССМ II, 463). Іменники з похідними вторинними суфіксами -ничий, -овничий, за нашими матеріалами, вперше з'являються в українських джерелах XVI ст.

Утворення словотвірного типу із суфіксом -чий належать до двох словотвірних моделей:

1) ДТО + -чий: будовничий < будовати, высылчий < высылати, выѣздчий < выѣздити, мѣрчий < мѣрити, поставъничий < поставити, увяжчий < увязати;

2) ІТО + -чий: восковничий < воскъ, врядничий < врядъ, дѣльчий < дело, городничий < городъ, лесничий < лесъ,

мостовничий < мостъ, неводничий < неводъ, поборчий < поборъ, садовничий < садъ, яловничий < яловка.

Під час дериваційних процесів у твірних дієслівних основах зазнає усічення кінцевий тематичний голосний, в інших дієслівних основах відбувається ускладнення твірної основи за рахунок приєднання суфікса -ов-.

Деривати із суфіксом -чий функціонують в українській мові з такими загальними словотвірними значеннями: 1) "особа – виконавець процесуальної дії": будовничий, восковничий, высылчий, выѣздъчий, городничий, дѣльчий, лесничий, мостовничий, мѣрчий, неводничий; 2) "особа – носій предметної ознаки": поборчий, поставъничий, садовничий, увяжчий, яловничий.

У сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом -чий належить до непродуктивних (Словотвір, 1979, 80). У мові функціонують переважно ті іменники, які виникли у попередні століття: слідчий, зодчий, садівничий, будівничий та ін. (ІСУМ 420).

Словотвірний тип із суфіксом -чикъ (-щикъ).

Похідні іменники із суфіксом -чикъ (-щикъ) уперше з'являються у пам'ятках києворуської доби, пор.: данъщикъ (Ср. І, 629), закладщикъ (Ср. І, 919), поборьщикъ (Ср. ІІ, 988), тальщикъ (Ср. ІІІ, 922) та ін. Як відзначають дослідники, цей суфікс приєднувався, у першу чергу, до іменникових основ з конкретно-предметним значенням: каменщикъ, копѣйщикъ та ін. З часом дериваційна база цього словотвірного типу розширюється: у словотворенні беруть участь також дієслівні і прикметникові твірні основи.

Суфікс -чикъ утворився на базі суфікса -икъ. На думку проф. І.Ковалика, суфікс -щик сформувався з двох суфіксальних морфем "шляхом поєднання прикметникового -ск (-ьск) з іменниковим суфіксом -ик у результаті словотвірного перерозкладу (Ковалик (1), 1958, 9). Цю ж думку підтримує П.Білоусенко (Білоусенко, 1993, 93–94). Похідні структури з цим суфіксом закріпилися, передусім, в словенській мовній підгрупі (Царук, 1998, 225, 228).

"Словник староукраїнської мови XIV–XV ст." фіксує лише один суфіксальний дериват – небожчикъ (ССМ ІІ, 32).

У пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. виявлено 117 дериватів із аналізованим суфіксом.

Похідні іменники із суфіксом -<u>чикъ</u> (-<u>щикъ</u>) входять до складу трьох словотвірних моделей:

1) ІТО + -<u>чикъ</u> (-<u>щикъ</u>): албанчикъ < Албания, антіохійчикъ < Антіохія, арабчикъ < Арабия, ассирийчикъ < Ассирия, балверчикъ < балверъ, бахурчикъ < бахуръ, братщикъ < братъ, брукселчикъ < Бруксель, вавилончикъ < Вавилонъ, галилейчикъ < Галилея, гарбарчикъ < гарбаръ, генуенчикъ < Генуя, гоморчикъ < Гомора, гончарчикъ < гончаръ, господарчикъ < господаръ, ґицарчикъ < ґисаръ, еврейчикъ < еврей, египтчикъ < Египтъ, епикурчикъ < Епикурий, идумейчикъ < Идумея, заговорчикъ < заговоръ, израелчикъ < Израель, индийчикъ < Индия, каменщикъ < камень, караулщикъ < караулъ, ковалчикъ < коваль, колосенчикъ < Колоссы, корінфчикъ < Корінфъ, котлярчикъ < котляръ, кравчикъ < кравець, крамарчикъ < крамаръ, критейчикъ < Критъ, курѣнчикъ < курѣнь, коновалчикъ < коновалъ, константиполитанчикъ < Константинополь, купчикъ < купець, кушънѣрчикъ < кушънѣръ, латинщикъ < латина, лвовчикъ < Львовъ, лѣтаврщикъ < лѣтавры, маккавейчикъ < Маккавей, малороссийчикъ < Малороссия, малярчикъ < маляръ, манихейчикъ < Манихей, мулярчикъ < муляръ, мыдлярчикъ < мыдляръ, никонщикъ < Никонъ, отоманчикъ < отоманъ, отвѣтчикъ < отвѣтъ, писарчикъ < писаръ, повѣтчикъ < повѣтъ, подводчикъ < подвода, позовчикъ < позовъ, показанщикъ < казанъ, поморчикъ < Поморие, понтійчикъ < Понтъ, португальчикъ < Португалия, прапорщикъ < прапоръ, прикадчикъ < прикадка, римчикъ < Римъ, сирійчикъ < Сирія, содомчикъ < Содома, справщикъ < справа, татарчикъ < татари, теселчикъ < тесля, троянчикъ < Троя, филистинчикъ < Филистия, халдейчикъ < Халдея, хананейчикъ < Хананея, цесарчикъ < цесаръ, черкащикъ < Черкасы, шевчикъ < швець;

2) ДТО + -<u>чикъ</u> (-<u>щикъ</u>): бунтовщикъ < бунтовати, выведчикъ < выведовати, доводчикъ < доводити, докажчикъ < доказовати, донощикъ < доносити, досмотрщикъ < досмотровати, достатчикъ < достати, зборщикъ < збирати, извощикъ < извозити, завожчикъ < завозити, закупщикъ < закупити, заменщикъ < заменити, зборщикъ < збирати, звозчикъ < звозити, муровщикъ < муровати, обводчикъ < обводити, обманщикъ < обмановати, откупщикъ <

откуповати, перевощикъ < первозити, перекидчикъ < перекидати, погонщикъ < погонити, подпоможчикъ < подпомагати, посилщикъ < посилати, приемщикъ < приймати, прикажчикъ < приказати, раздѣлщикъ < раздѣлати, расколщикъ < расколоти, розищикъ < розискати, спищикъ < списати, укажчикъ < указовати, укладчикъ < укладати, утайчикъ < утаивати, щетчикъ < щетати;

3) ПТО + -чикъ (-щикъ): небожчикъ < небогий, лисовщикъ < лисовый, сполщикъ < спольный.

Окремо виділяємо ряд лексичних запозичень: анґелчикъ, атенчикъ, денщикъ, дунчикъ, инфлянтчикъ, тесалониченчикъ та ін.

Аналіз твірних основ показав, що більшість з них – іменникові, серед яких є загальні та власні назви, іменники чоловічого та жіночого родів. У ролі дериваційної бази виступають також дієслова недоконаного виду із значенням процесуальності (пор.: муровщикъ < муровати, обманщикъ < обмановати, розищикъ < розискати та ін.).

При деривації назв осіб відбуваються деякі морфологічні зміни: усічення кінцевих приголосних та голосних у твірних основах (пор.: бунтовщикъ < бунтовати, достатчикъ < достати, закупщикъ < закупити, кравчикъ < кравець, содомчикъ < Содома, халдейчикъ < Халдея та ін.); чергування кінцевих приголосних у твірних основах, зокрема з / ж: прикажчикъ < приказовати, укажчикъ < указовати та ін.

Похідні іменники з суфіксом -чикъ (-щикъ) виражають такі загальні словотвірні значення: 1) "особа – носій певної предметної ознаки": албанчикъ, ангелчикъ, антіохійчикъ, арабчикъ, ассирійчикъ, атенчикъ, балверчикъ, бахурчикъ, братщикъ, брукселчикъ, вавилончикъ, галилейчикъ, гарбарчикъ, генуенчикъ, гоморчикъ, гончарчикъ, господарчикъ, гисарчикъ, дунчикъ, єврейчикъ, єгиптчикъ, епикурейчикъ, заговорщикъ, идумейчикъ, израелчикъ, индийчикъ, ковалчикъ, колосенчикъ, константинополитанчикъ, корінфчикъ, котлярчикъ, кравчикъ, крамарчикъ, кретенъчикъ, купчикъ, курѣнчикъ, кушънѣрчикъ, латинщикъ, лвовчикъ, лисовщикъ, маккавейчикъ, малороссійчикъ, малярчикъ, манихейчикъ, никонщикъ, отаманчикъ, отвѣтчикъ, писарчикъ, повѣтчикъ, подводчикъ, позовчикъ, поморчикъ, понтійчикъ, португалчикъ, прапорщикъ, римчикъ, сирійчикъ, содомчикъ, татарчикъ, тесалониченчикъ, теселчикъ, троянчикъ, филистинчикъ, халдейчикъ, хананейчикъ, цесарчикъ,

черкащикъ, чолобитчикъ, шевчикъ; 2) особа – носій певної процесуальної ознаки": бунтовщикъ, выведчикъ, грановщикъ, денщикъ, доводчикъ, докажчикъ, донощикъ, досмотрьщикъ, достатчикъ, завожчикъ, закупщикъ, заменщикъ, зборщикъ, звозчикъ, извощикъ, каменщикъ, караулщикъ, лѣтаврщикъ, муровщикъ, мыдлярчикъ, обводщикъ, перевощикъ, перекидчикъ, погонщикъ, подпоможчикъ, показанщикъ, помѣжчикъ, порутчикъ, посилщикъ, приемщикъ, прикадчикъ, прикажчикъ, раздѣлщикъ, расколщикъ, розищикъ, спищикъ, справщикъ, укажчикъ, укладчикъ, утайщикъ, щетчикъ; 3) "особа – носій певної атрибутивної ознаки": небожчикъ, обманщикъ, сполщикъ.

Незначна кількість словотвірних структур із суфіксом -чикъ (-щикъ) засвідчена у тогочасному ономастичному матеріалі: адамчик, бондарчик, валовчик, дротарчик, іванчик, маньчик, михальчик, млинарчик, слюсарчик (Красовський 27, 36, 40, 68, 75, 103, 108, 109, 140) та ін.

Словотвірний тип із суфіксом -чик (-щик) є малопродуктивним у сучасній українській мові. Він об'єднує дві словотвірні моделі – іменникову та дієслівну. Мовознавці вважають, що цей словотвірний тип є надбанням східнослов'янського словотвору (Токар, 1958, 81–91; Ленець, 1970, 7–15). У суфіксальній підсистемі сучасної української літературної мови суфікси -чик, -щик належать до кількаелементних інвентарних формантів (Карпіловська, 1999, 51). Похідні іменники з цими суфіксами часто трапляються в українських діалектах, пор.: буфетчик, ляльщик, носильщик, складовщик (Закревська 55, 102), височщик, одинщик (Лисенко 6, 10), гобманщик (Ващенко 10), гребальщик, копильщик, накидальщик, спальщик, скірдовщик, сіяльщик (Никончук 191, 194, 199, 171), кодільшчикъ, лямчик, паршчик, повадчик (Дзендзелівський 45, 46, 48, 49), муравщик, переговорщик (Лисенко 15, 16) та ін.

Запозичення із суфіксом -аторъ.

У пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. виявлено 36 іменників із суфіксом -аторъ, причому більшість із них є лексичними запозиченнями – переважно з польської та латинської мов.

За нашими спостереженнями, ці запозичення фіксуються в українських пам'ятках XVI ст. У "Материалах..." І.Срезневського

зафіксовано три слова з цим формантом: прокураторъ (15 ст.) (Ср. II, 1539), протостраторъ (16 ст.) (Ср. II, 1598); спекулаторъ (14 ст.) (Ср. III, 247). Суфікс -аторъ за походженням латинський.

У пам'ятках досліджуваного періоду лише два слова – владаторъ і проводаторъ – утворюються від твірних дієслівних основ (влад-, провод-) із додаванням суфікса -аторъ. Інші іменники: аббревіаторъ, администраторъ, визитаторъ, віоляторъ, губернаторъ, деляторъ, дигнитаторъ, диктаторъ, диспутаторъ, екзамѣнаторъ, императоръ, инноваторъ, инстиґаторъ, интерпретаторъ, интролиґаторъ, информаторъ, калвакаторъ, комментаторъ, конфедераторъ, кооператоръ, корыґаторъ, прокураторъ, претендаторъ, пробаторъ, провокаторъ, профанаторъ, регистраторъ, реставраторъ, рострухаторъ, сектаторъ, скураторъ, спекулаторъ, триумфаторъ, турбаторъ, фундаторъ, шкрутаторъ у своїй словотвірній структурі мають суфікс -аторъ і в тогочасній українській мовній системі трактуються лексичними запозиченнями.

У сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом -атор належить, на думку дериватологів, до продуктивних. Більшість осіб чоловічого роду "співвідносна з основами іншомовного походження і суфіксом -ува-ти, а також в більшості випадків з віддієслівними іменниками з суфіксом -ція" (Словотвір, 1979, 65). У суфіксальній підсистемі формант -атор зараховують до розряду кількаелементних конструйованих суфіксів (див. Карпіловська, 1999, 54). Утворення із цим суфіксом відомі також українським діалектам: механізатор (Закревська 58), плугаторъ (Никончук 157) та ін.

Запозичення із суфіксом -атъ (-ятъ).

У пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. засвідчено 15 лексичних запозичень із суфіксом -атъ. Це переважно однозначні, стилістично нейтральні іменники чоловічого роду, які належать до різних термінологічних підсистем: адвокатъ, апостатъ, депутатъ, кандидатъ, коллегиатъ, консерватъ, конфедератъ, лѣтератъ, новициатъ, номинатъ, потентатъ, прокуратъ, уніатъ, фуріятъ, церемоніятъ.

Суфікс -атъ запозичений з латинської мови. Структури із цим суфіксом з'явилися в українській мові, за нашими матеріалами, у XVI ст. У писемних джерелах києворуського періоду засвідчене лише одне слово супостатъ з цим формантом (Ср. III, 620–621).

У сучасній українській мові словотвірний тип із суфіксом -ат належить до малопродуктивних (Ковалик (1), 1958, 68). Похідні іменники зі суфіксом -ат представлені однією віддієслівною словотвірною моделлю із значенням "особа, що є (стала) об'єктом якоїсь дії": адресат, делегат (Словотвір, 1979, 65).

Запозичення із суфіксом -ентъ.

У писемних джерелах аналізованого періоду засвідчено 10 іменників із суфіксом -ентъ. Цей суфікс латинського походження (Цимбалюк, 1974, 85). Перші слова з цим формантом з'явилися в українській мові у XVI ст., що було зумовлено передовсім розвитком термінології (правничої, адміністративно-ділової та ін.), перекладом латиномовних джерел на тогочасну українську писемно-літературну мову тощо.

У пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. виявлені такі словотвірні структури з суфіксом -ентъ: адгерентъ, асистентъ, конфидентъ, пациентъ, пленипотентъ, президентъ, регентъ, реентъ, резидентъ, скрибентъ, студентъ. Функціонування іменників обмежувалося переважно сферою ділового стилю, інколи – пам'ятками художнього стилю.

У сучасній українській літературній мові словотвірний тип із суфіксом -ент належить до продуктивних (Словотвір, 1979, 65). Похідні іменники досить часто вживаються у науковій, публіцистичній літературі, напр., декадент, дисидент, резидент, студент та ін. (ІСУМ, 563).

Запозичення із суфіксом -оръ (-торъ).

У XVI ст. в українську мову проникають слова із суфіксом латинського походження -оръ (Ковалик(1), 1958, 63). На початковому етапі функціонування спостерігаємо лише їх фонетичну адаптацію. Вони трактуються як структурно непохідні іменники, у яких не можна виділити твірної основи та словотворчого форманта. З часом проходять певні зміни на лексичному та словотвірному рівнях і слова починають мотивуватися відповідними твірними основами (словами).

Пам'ятки української мови XVI–XVIII ст. засвідчують невелику кількість іменників із суфіксом -оръ (всього 38).

Структури зі суфіксом -оръ (-торъ), мають такі загальні значення: 1) "особа – носій предметної ознаки": адверсоръ, акторъ, антецессоръ, бахоръ, дебиторъ, депозиторъ, евикторъ, индукторъ, ревизоръ, сенаторъ, сукцесоръ; 2) "особа – виконавець певної дії": ассесоръ, аудиторъ, екзакторъ, екзекуторъ, електоръ, инвазоръ, инквизиторъ, инспекторъ, канторъ, коадъюторъ, кондукторъ, кредиторъ, ктиторъ, курсоръ, лекторъ, ораторъ, пасторъ, посесоръ, прекурсоръ, провизоръ, прокураторъ, протекторъ, профессоръ, ректоръ, рыторъ, туторъ, факторъ.

У наступні століття словотвірний тип із суфіксом -ор(-тор) набув більшої регулярності. У сучасній українській мові він належить до продуктивних типів (Словотвір, 1979, 65). Утворення з формантом -ор проникли також в українські діалекти, напр.: директор, ревізор (Закревська 58).

Запозичення із суфіксом -иръ.

У пам'ятках досліджуваного періоду виявлені також запозичення, які у своїй стуктурі мають суфікс -иръ: богатиръ, бомбардиръ, брегадиръ, жовниръ, кирасиръ, коммендиръ, кушниръ, мордиръ, фалширъ, шалвіръ, ширмѣръ, шихтиръ. Суфікс -иръ латинського походження (Білоусенко, 1993, 171). Іменники з цим суфіксом репрезентують такі загальні значення: 1) "особа – виконавець певної дії" – бомбардиръ, жовниръ, кирасиръ; 2) "особа – носій предметної ознаки" – богатиръ; 3) "особа – носій атрибутивної ознаки" – фалширъ, шалвиръ та ін. У сучасній українській мові СТ із суфіксом -иръ належить до продуктивних (Словотвір, 82).

Проведений аналіз усіх словотвірних типів, що існували в словотвірній системі української мови XVI–XVIII ст. і обслуговували категорію особи, дозволяє стверджувати, що досліджувана категорія активно поповнювалася словотвірними типами і моделями, які не були виявлені в українській мові XIV–XV ст. (СТ з формантами -ай, -ашъ, -истъ, -уг-а та ін.). Водночас значно розширили свою дериваційну базу ті словотвірні типи, які вже функціонували в українській мові попередніх століть. Це, зокрема, словотвірні типи з суфіксом -акъ та -ачъ. Перший з них засвідчений у пам'ятках XIV–XV ст. тільки відприкметниковими утвореннями,

другий – відіменниковими. У пам'ятках досліджуваного періоду ці СТ представлені відповідно чотирма та трьома моделями: іменниковою, прикметниковою, дієслівною, займенниковою та іменниковою, прикметниковою, дієслівною.

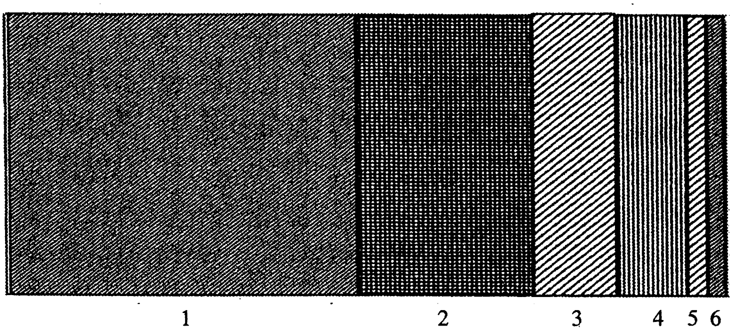
Із XVI ст. українська мова почала активніше засвоювати словотворчі ресурси іншомовного походження: твірні основи, рідше – афікси.

У тогочасній українській мові починають яскравіше виявлятися деякі характерні риси українського іменникового словотворення[11]. Так, з'являється невелика кількість дериватів із суфіксом -уг-а: у пам'ятках XVI–XVIII ст. ширше, ніж в інших тогочасних слов'янських мовах, засвідчені похідні утворення з суфіксом -ачъ, а також у деяких іменниках виділяється складений суфікс -ильникъ (-лникъ) – варіант суфікса -никъ (бѣлильникъ, будѣлникъ, молотильникъ), який зараховують до розряду власне українських (Горпинич, 1998, 38).

У дериваційних процесах брали участь твірні основи різних частин мови. Ступінь їх активності проілюстровано на цій діаграмі.

Діаграма № 6

Активність твірних основ у словотвірних процесах

Першим прямокутником зображені дієслівні твірні основи, що становлять 39% і входять до складу 31 словотвірної моделі (СМ), другим – іменникові (відповідно 31% і 25 СМ), третім – прикметникові (21% і 17 СМ), четвертим – дієприкметникові (3,8%

і 3 СМ), п'ятим – числівникові (2,6% і 2 СМ), шостим – займенникові (2,6% і 2 СМ).

Найактивнішими є дієслівні твірні основи, які виявлені у складі таких словотвірних моделей: ДТО +-ай; +-ака; +-акъ; +-аль; +-анъ; +-арь; +-ачъ; +-ашъ; +-ень; +-ецъ; +-ика; +-инъ; +-ирь[12]; +-итъ; +-ихъ; +-ичъ; +-ишъ; +-ка; +-никъ; +-окъ; +-оръ; +-тай; +-тель; +-тиръ; +-тухъ; +-уга; +-унъ; +-учъ; +-ца; +-чий; +-чикъ (-щикъ).

У структурі *Дієслово→Іменник* співвідношення основ визначається несумісністю категоріальних значень взаємодіючих основ, тобто "граматичної процесуальності" дієслова з "граматичною предметністю" іменника. Віддієслівні іменники – назви осіб частково зберігають ознаки дієслівних категорій, зокрема виду і перехідності/неперехідності. У ролі дериваційної бази найчастіше виступають основи перехідних дієслів. Наприклад, возити > возитель, ловити > ловитель, спасити > спаситель, успокоити > успокоитель; єднати > єдначъ, отпихати > отпихачъ та ін.

Друге місце щодо активності займають іменникові твірні основи, які входять до складу таких словотвірних моделей: ІТО + -ай; +-акъ; +-аль; +-анъ; +-арь; +-ачъ; +-ашъ; +-ень; +-ецъ; +-икъ; +-инъ; +-истъ; +-итъ; +-ичъ; +-ко; +-никъ; +-окъ; +-уга; +-укъ; +-унъ; +-ухъ (-тухъ); +-ц-а; +-чий; +-чикъ (-щикъ).

У відіменникових похідних утвореннях реалізується загальне словотвірне значення "особа – носій предметної ознаки". Під час творення похідних переважають основи іменників з предметно-конкретним значенням, причому більшість з них є об'єктами, на які спрямована діяльність людини.

Відіменникове словотворення характеризується нейтральністю, індиферентністю категоріальних взаємодій між твірними і похідними основами. Необхідно підкреслити, що на процес відіменникового словотворення впливають і лінгвальні, і позалінгвальні чинники. Це, насамперед, стосується спеціалізації формантів, які передають той чи інший тип відношень до дійсності, а також враховується ступінь лексикалізації і термінологізації похідних слів. Саме в цьому виявляються особливості співвідношення структури *Іменник→Іменник.*

Третє місце щодо активності займають прикметникові твірні основи, які засвідчені у складі таких словотвірних моделей: ПТО

+-ай; +-акъ; +-анъ; +-ачъ; +-ęнь; +-ець; +-икъ; +-ица; +-ичъ; +-ишъ; +-окъ; +-оша; +-тай; +-укъ; +-унъ; +-ц-а; +-чикъ (-щикъ).

У структурі *Прикметник→Іменник* співвідношення основ визначається переважно семантичною достатністю/недостатністю твірних основ. Найчастіше у ролі дериваційної бази виступають основи відносних прикметників.

Зовсім незначна кількість похідних іменників – назв осіб утворена від дієприкметникових, займенникових та числівникових твірних основ: ДпТО +-ець; +-окъ; +-ца; ЗТО +-ець (-инець); ЧТО +-акъ; +-ець.

---

[1] Див. морфологічні карти: АУМ, т. II, к. 139, 140.

[2] Можлива мотивація і дієслівними основами.

[3] Ця модель є активною також у словотвірній системі сучасної української мови.

[4] Детальніше про це див.: Словотвір, 1979, 59–60, 77–78, 109–110.

[5] Див. також морфологічні карти: АУМ, т. I, к. 220; т. II, к. 194.

[6] Проф. Л. Гумецька зараховує суфікс -икъ до продуктивних формантів (Гумецька, 1958, 86).

[7] Флексія -а в суфіксі -ист-а зумовлена, очевидно, впливом західнослов'янських мов.

[8] Досі немає єдиної думки щодо походження цього форманта: одні дослідники вважають, що суфікс -тель запозичився разом із словами зі старослов'янської мови (Булаховський, 1952, 76); інші зараховують його до спільнослов'янських суфіксів (Ковалик (1), 1958, 36; Горпинич, 1998, 32). О.Царук відзначає, що суфікс -тель характерний передовсім для словотворення словенської мовної підгрупи (дет. див. Царук, 1998, 226-227).

[9] Інші трактування походження цього суфікса див.: Білоусенко, 1993, 106-107. В.Горпинич зараховує цей суфікс до власне українських (див. дет. Горпинич, 1998, 38).

[10] До речі, у праслов'янській мові до приголосного -х- могли приєднуватися усі голосні, внаслідок чого виник цілий ряд суфіксів зі спільним елементом -х- (пор., -ахъ, -ихъ, -ехъ, -іхъ, -охъ, -ухъ та ін.). Однак, незважаючи на таку строкатість словотворчих формантів, вони не відзначалися особливою активністю та поліфункціональнаістю; більшість з них виступає лише у структурі нерегулярних утворень у сучасних слов'янських мовах.

[11] Дет. див.: Ковалик І.І. Своєрідні особливості іменникового словотвору української мови // Граматичні студії з української та російської мов. – К.: Наук. думка, 1965. – С. 69–89.

[12] Умовно включаємо запозичення із відповідними суфіксами.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІЇ ОСОБИ

У кожний історичний період функціонування мови пов'язане з тими умовами, в яких перебуває основний творець та носій мови – народ. Одночасно в мові діють загальні закономірності, які підтримують розвиток мови як системи, а з іншого боку, проявляються особливі тенденції на різних мовних рівнях. Їх дія поширюється на конкретне мовне явище, мовну одиницю чи мовну категорію.

Від часу появи перших назв осіб у слов'янських мовах ця категорія особи розвивалася нерівномірно. У праслов'янській мові у ній об'єднувалися утворення трьох хронологічних рівнів: найдавнішого – праіндоєвропейського, середнього – спільнобалтослов'янського та наймолодшого – праслов'янського (Wojtyła-Swierzowska, 1974, 142). У дериваційних процесах брали участь такі суфікси: -ъ, -ь, -а, -'а, -ьјі (типологічно пов'язані з праіндоєвропейськими девербатами з основами на -*o, -*jo, -*a, -*ja, -*i, -*ï//-ia), -tel'ь, -ејь, -tajь, -ъkъ, -ьсь, -ьnikь, -l'ъ, -akъ, -ašъ, -ičь, а також суфікси з елементами -x-, -n- та -ar'ъ. Майже всі словотворчі форманти продовжують функціонувати з різним ступенем активності та продуктивності в сучасній українській мові. У праслов'янській мові при творенні назв осіб активними були такі суфікси: -ino(-инъ), -iko(-икъ), -ьс-ь (-ьць), особливо -telь(-тель) та ін. (дет. див. Самійленко, 1964, 23-27).

У наступний період розвитку мови категорія особи розширює свої словотвотворчі, семантичні, функціональні та дистрибутивні можливості. У словотвірній системі української актової мови XIV–XV ст. вона представлена словотвірними типами з такими суфіксами:

а) -икъ, -никъ, -инъ(-янинъ), -ець, -окъ (продуктивні СТ); б) -ичь, -арь, -тель (малопродуктивні СТ), в) -ост-а, -ья//-ия, -ии, -ык-а, -ачь, -а-ля, -ло, -тыръ, -ко, -акъ, -ухъ (непродуктивні СТ) (Гумецька, 1958, 83).

В українській мовній традиції XVI–XVIII ст. категорія nomina personalia виявляється значно багатшою у словотвірному і семантичному планах, що зумовлене, насамперед, тогочасним мовним розвитком, який пов'язаний із активізацією суспільно-політичних і культурно-історичних обставин, що визначали життя середньовічної України (пробудження національної свідомості українського народу, народно-визвольні війни, посилення економічних зв'язків, розвиток торгівлі, виникнення друкарства, заснування братських шкіл, розквіт шкільної освіти і т.ін.). Це, у свою чергу, позначилося на багатоманітті української полі-тематичної літератури і літературної мови, зокрема її лексичного складу, фразеології, словотвору, стилістичних засобів.

Дослідники по-різному оцінюють і трактують період функціонування української мови у XVI–XVIII ст. Зокрема проф. С.Смаль-Стоцький вважав, що "розвиток і творення національної мови (літературної) розпочався у XVI ст. На тій новій літературній мові можемо докладно прослідити з одного боку, як тяжко доводилося їй розвиватися спершу очевидячки в більшій мірі, а далі в чим раз меньшій залежности від церковної української мови, а все таки в суперечности до неї, бо ця мова живих потреб нового життя не в силі вже була більше заспокоювати; ми бачимо, що вона почала творитися протягом XVI, XVII, XVIII ст., в своїх головних рисах витворилася якраз тоді, коли ціла Україна і головний її осередок тодішньої культури Київ були здебільшого в політичнім і культурнім зв'язку з Польщею" (Смаль-Стоцький, 1927, 6)

Дещо по-іншому охарактеризував стан української мови у досліджуваний період проф.І.Свєнціцький. На його думку, майже

в усіх пам'ятках XVI–XVII ст. можна виявити народні елементи, і лише у XVII ст. в українську книжку проникає чимраз чистіша літературна мова. Найкращим свідченням цього важливого етапу розвитку духовної культури України є діяльність групи письменників, до яких треба зарахувати й Богдана Хмельницького та всіх тих, що боролися за незалежність від польської шляхти і сваволі панства" (Свєнціцький, 1959, 10-11)

У сучасних працях, присвячених історії української мови, наголошується на високому розвитку тодішньої української мови. "В XVII – першої чверті XVIII ст. староукраїнська літературна мова досягла свого розквіту: удосконалився її офіційно-діловий стиль, мова полемічної літератури, набула поширення навчально-проповідницька проза, активізувався розвиток поезії і драматургії, осмислювалась староукраїнською мовою власна історія" (Русанівський, 2001, 125).

Словотвірний аналіз показав, що ядро категорії особи становлять похідні іменники-слова з твірними основами праслов'янського походження[1]. Це, насамперед, назви осіб за родинними і сімейними стосунками, свояцтвом, деяка частина аґентивних та професійних назв, а також більшість назв осіб за зовнішніми ознаками і внутрішніми властивостями. Одночасно великих змін зазнали лексико-семантичні групи, які найтісніше були пов'язані з соціально-економічною структурою суспільства, політикою, культурою, державним управлінням. Ці екстралінгвальні чинники активізували мовну стихію, надаючи їй безперервного характеру. Впродовж досліджуваного періоду діяли також загальні закономірності розвитку лексичної системи, які відбилися певним чином і на категорії особи. Розглянемо детальніше, як проявилися ці тенденції у функціонуванні назв осіб – іменників чоловічого роду.

Семантичні зміни в мікросистемі назв осіб

У першому розділі "Лексико-семантична класифікація назв осіб" проаналізовані основні ЛСГ назв осіб: назви осіб за родом

діяльності та професією, назви осіб за територіальною і національною ознаками, назви осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем, назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом, назви осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями.

На основі аналізу цих ЛСГ встановлено, що у більшості слів не відбулося якихось семантичних змін. Серед назв осіб чоловічого роду - аґентивів та професійних назв – переважають однозначні іменники, які продовжують вживатися з тими ж самими значеннями і в сучасній мові. Це, зокрема, такі слова, як гонтар, гончар, грубник, друкар, коваль, кожушник, косар, котельник, кравець, кухар, лісничий, мельник, мосяжник, муляр, м'ясник, орач, папірник, пекар, пастух, рибак, рибалка, різник, ситар, ситник, сідляр, слюсар, смоляр, сницар, столяр, ткач, токар, тютюнник, цегельник, швець та ін. Частина назв осіб функціонує в сучасних діалектах української мови; напр., гайник, млинар (дет. див. СУМ).

У деяких словах семантика змінювалася, причому семантичні зміни відбувалися у двох напрямках: звуження ↔ розширення. Однак ці видозміни представлені лише частково у межах кожної ЛСГ. Найяскравіше вони спостерігаються у ЛСГ назв осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем, де першорядну роль відігравали саме екстралінгвальні фактори.

Розширили свою семантику на ґрунті сучасної української літературної мови слова: сівач, що вживається також у переносному значенні "той, хто поширює що-небудь серед людей – знання, досвід"; скляр, що побутує ще у значенні "робітник скляної промисловості"; мазальник, що функціонує у значенні "робітник, який займається мазанням"; копач, що набуло ще значення "знаряддя, яким копають, викопують що-небудь; машина для копання" та ін. (дет. див. СУМ).

Стабільнішими у семантичному плані виявилися такі ЛСГ: назви осіб за територіальною і національною ознаками, назви осіб за родинними і сімейними стосунками, свояцтвом, назви осіб за зовнішніми ознаками і внутрішніми властивостями.

Частина слів із всіх ЛСГ назв осіб перейшла до пасивного складу української літературної мови або ж зовсім зникла, оскільки зникла сама реалія. Наприклад, будник, бортник, дьогтяр, індуктар,

каретник, комяжник, машталір, миркач, надворник, оснач, побережник, пудар, ратай, рекгалиста, слодовник, соколник, стрільник, силник, шаламайник та ін.

Утворення нових слів за допомогою словотворчих засобів

Категорія особи у пам'ятках української мови XVI–XVIII ст. активно поповнювалася новими словами за допомогою суфіксації. Нові слова виникали або за існуючими словотвірними типами і моделями, або ж за новими. На думку багатьох дослідників, саме цей шлях виникнення нових nomina personalia є найрезультативнішим серед інших. У словотворенні брали участь питомі і запозичені твірні основи, словотворчі форманти.

Утворення нових слів за допомогою суфіксації виявляє взаємозв'язок між лексичним і словотвірним рівнями, оскільки кожна твірна основа конкретної частини мови вносить свій вид семантичного нарощення у структуру похідного слова (Єрмакова, 1986, 150), яка являє собою діалектичну єдність кореня та форманта (Ковалик, 1983, 25).

В українській словотвірній системі XVI–XVIII ст. категорія nomina personalia представлена 37 словотвірними типами. Вона має чітко окреслений "комплект" суфіксів, які беруть участь у деривації назв осіб. Унаслідок реалізації чинників різного характеру (дія мовних законів, результати мовних змін, взаємоконтакти з іншими мовними підсистемами та ін.) у ній виділяються дві великі зони – ядерна і периферійна. У ядерній зоні зосереджуються передовсім найпродуктивніші словотвірні типи, які відзначаються високим ступенем активнос-ті та регулярності.

В українській мові XVI–XVIII ст. переважають похідні іменники, утворені шляхом приєднання суфікса до твірної основи праслов'янського походження. За нашими спостереженнями, у ядерній зоні досліджуваної категорії перебувають СТ з такими формантами: -ець, -никъ, -инъ, -аръ, -тель, -ца, -чикъ, -исть, -икъ. Дещо меншу продуктивність виявляють СТ із суфіксами -акъ, -ачъ.

Необхідно підкреслити, що у категорії nomina personalia у XVI–XVIII ст. найчисленнішими є словотвірні типи із суфіксами прасло-

в'янського походження: -никъ, -ецъ та -инъ. Ці суфікси виявляють особливу функціональну активність, що забезпечує їм першорядну роль у творенні назв осіб. Похідні утворення з цими формантами засвідчені у всіх лексико-семантичних групах назв осіб (за професією і родом діяльності; за територіальними і національними ознаками; за майновим і соціальним станом, суспільно-політичним становищем; за родинними і сімейними зв'язками, свояцтвом; за зовнішніми ознаками і внутрішніми властивостями).

Аналіз словотвірних типів показує, що у тогочасній словотвірній системі спостерігаємо конкретний рівень регулярності та спеціалізації названих вище суфіксальних одиниць: найчастіше суфікси -никъ і -ецъ зафіксовані у словотвірній структурі назв осіб за родом діяльності та професією; суфікс -инъ – у похідних іменниках – назвах осіб за етнічною і територіальною ознаками.

Периферію категорії становлять СТ із нерегулярними суфіксами. Вони виділяються в одному або двох-трьох словах і не відтворюють повноцінної словотвірної моделі. Похідні слова із нерегулярними афіксами не складають словотвірного ряду, їх семантика визначається лише в складі слова шляхом зіставлення зі спорідненими і твірними словами (Горпинич, 1998, 19).

У периферійній зоні словотвірної категорії nomina personalia наявна велика кількість СТ із однозначними нерегулярними суфіксами. За нашими спостереженнями, до розряду периферійних належать СТ із суфіксами -ака, -аль, -аторъ, -ика, -иръ, -ица, -ишъ, -ка, -ко, -оръ, -оша, -тиръ, -тухъ, -уга, -укъ, -ихъ.

Дериваційну базу творили іменникові, дієслівні, прикметникові, займенникові, числівникові, дієприкметникові твірні основи. Найактивніше у структурі похідних слів функціонували дієслівні та іменникові твірні основи. У деяких дериватах відбувалися також морфонологічні зміни. Це, насамперед, усічення кінцевих голосних, чергування голосних і приголосних у фіналях. Унаслідок перерозкладу основ виникли нові похідні суфікси (пор.: -инець, -лець, -лякъ, -нець, -някъ та ін.). Інколи похідні утворення виявляють подвійну мотивацію, зокрема деривати із суфіксом -ичъ, -никъ та ін.

Отже, категорія особи у мовній традиції XVI–XVIII ст. – це динамічна і відкрита система, яка характеризується багатим

набором твірних основ і специфічних формантів. Основною синтагматичною одиницею є словотвірний тип, який об'єднує у собі визначену кількість словотвірних моделей. При дериваційних процесах утворюються чотири групи похідних з такими загальними словотвірними значеннями: "особа – виконавець дії", "особа -носій процесуальної ознаки", "особа – носій предметної ознаки", "особа – носій атрибутивної ознаки".

Синонімія у назвах осіб

Існування синонімів (лексичних і словотвірних) пов'язане, в першу чергу, з етапом активного функціонування категорії особи у писемних джерел XVI–XVIII ст. У той час відбувалася тісна взаємодія літературної мови з народнорозмовними та діалектними елементами, причому ця взаємодія помітна майже у всіх літературних стилях. Як слушно зауважує дослідниця давньої мови І.Чепіга, "у XVI – першій половині XVII ст. книжна українська мова значно розширює свої функції. Так, великим суспільним авторитетом користувалася українсько-білоруська актова мова, у якій усе виразніше виявлялися говіркові риси. Від цього періоду дійшли до нашого часу не лише окремі ділові документи, а численні книги з документами гродських (замкових) урядів, міських ратуш, козацьких канцелярій, судових закладів. Залучення народнорозмовних елементів відбувається і в полемічному, ораторсько-проповідницькому письменстві, в літописанні. Українською книжною мовою друкується навіть деяка житійна література" (Чепіга, 1989, 87). Зокрема, лемківські говіркові риси простежуються в актах села Одрехови, закарпатські – у "Нягівському євангелії", бойківські – в "Учительному євангелії" № 31, волинські – у численних ділових пам'ятках, писаних у Володимирі, Луцьку, Острозі та ін.

Одним із джерел появи як словотвірної, так і лексичної синонімії у мікросистемі назв осіб було паралельне вживання книжних та народнорозмовних слів. Напр., возотай – возовикъ, извощикъ – звозчикъ, копатель – копачъ, бѣгатель – бѣгачъ, плаватель – плавець, дѣлатель – дѣлокъ – дѣлець, родитель – родичъ, тружатель – трудникъ, неприятель – противникъ, ратай –

орачъ, храборникъ – одважникъ – смѣлокъ – смѣлецъ, ропотникъ – обмовець, лѣнивець – лежень – лежунъ та ін.

До появи синонімії у назвах осіб спричинився також паралелізм у використанні питомих та запозичених слів, що характерне для лексичної синонімії. Напр.: даскалъ – учитель, сикофантъ – обличачъ, апостатъ – отступникъ, жебракъ – прошакъ, фортникъ – одверникъ – воротникъ, гаєвникъ – лѣсничий та ін.

У тогочасних джерелах засвідчена також певна кількість похідних іменників, які виникли у різний час. Пор.: гудець (XI) – гудакъ (XVIII), косаръ (XIV) – косецъ (XVII), юноша (XIII) – юнець (XVI) та ін. Паралельне вживання цих дериватів у пам'ятках української мови XVI–VIII ст. також зумовлює появу синонімічності.

За нашими спостереженнями, важливу роль у появі словотвірних синонімів мало функціонування паралельних рівнозначних суфіксів для творення nomina personalia. У науковій літературі похідні слова з синонімічними рівнозначними суфіксами називають по-різному: словотвірними варіантами, словотвірними синонімами (Дідківська, Родніна, 1982, 88), або лексико-словотвірними варіантами, лексико-словотвірними синонімами (Алефіренко, 1980, 61), самі ж суфікси – паралельними (Самійленко, 1964, 33), або синонімічними (Ковалик (1), 1958, 53).

При аналізі словотвірних типів, що творять категорію особи, виявлено такі синонімічні пари і ряди: а) -аръ //-никъ, -аръ // -ецъ, -никъ // -иста, -ецъ // -окъ, -ачъ //-никъ, -аль //-ачъ //-никъ та ін. (у творенні назв осіб за родом діяльності та професією); б) -ецъ // -никъ// -анинъ //-ичъ, -чикъ // -анинъ та ін. (у творенні назв осіб за національною та територіальною ознаками); в) -унъ // -ачъ, -ень //-ухъ та ін. (у творенні назв осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями); г) -акъ //-анъ, -ачъ// -никъ//-акъ// -никъ, -тель// -унъ, -никъ// -инъ// -ецъ та ін. (у творенні назв осіб за соціальним та майновим станом, свояцтвом). Кількість членів у синонімічних рядах не є усталеною і однаковою: одні члени можуть зникати, інші – замінюватися новими. Пор., згасання активності суфікса ц-а та заміна його в сучасній українській мові суфіксами -ець або -ник (оборонца – оборонець, поганъца – поганець, подавъца – подавець, порадца – порадник, разбойца –

розбійник, шкодца – шкідник та ін.); суфікс -щикъ замінюється суфіксом -ник (лисовщикъ – лісівник, латинщикъ – латинник, перевощикъ – перевізник, откупщикь - *іст.* відкупник) та ін.

Двочленні синонімічні пари домінують над іншими: -акъ// -ишъ (голякъ – голишъ); –акъ//-окъ (мудракъ – мудрокъ, хлопакъ – хлопокъ); -акъ//-оша (юнакъ – юноша), -акъ//-укъ (близнякъ – близнюкъ), -ень// -акъ// (дурень – дуракъ); -ець//-икъ (молодець – молодикъ), -ець// -ца (лакомець – лакомца, недбалець – недбалца). Проте в писемних пам'ятках трапляються похідні слова з трьома, чотирма і навіть п'ятьма синонічними суфіксами, таким чином виникають синонімічні ряди з трьома, чотирма і п'ятьма членами, напр.: -тель//-ець//-ца // (датель, давець, давца), -никъ//-аръ//-акъ (дудникъ, дударъ, дудакъ), -никъ// -ца// -ничий //-чий (будовникъ, будовца, будовничий), -ець//-никъ//-инъ//-енинъ (черкасець, черкашникъ, черкашенинъ), -аръ//-акъ//-ка (рибаръ, рибакъ, рибалка), -инъ//-итъ//-тинъ //-тянинъ//-чикъ (израилтинъ, израилитъ, израилтянинъ, израилчикъ), -инъ//-ичъ//-накъ//-ець (русинъ, русичъ, руснакъ, русинець), -инъ//-никъ//-якъ (воинъ, войникъ, воякъ) та ін. Багаточленність породжують, як правило, словотворчо активні твірні основи, до яких приєднуються переважно суфікси праслов'янського походження. Крім того, у пам'ятках аналізованого періоду зафіксовані словотвірні синоніми із суфіксами іншомовного походження (-итъ, -исть), хоча їх кількість незначна. Усе вище сказане дозволяє стверджувати, що "словотвірна система української мови творилася внаслідок удосконалення і збагачення словотвірної системи, успадкованої від праслов'янської мови" (Самійленко, 1964, 34).

У синонімічні ряди найчастіше входили похідні іменники чоловічого роду із суфіксами -акъ, -ець, -никъ.

У писемних джерелах досліджуваного періоду засвідчена значна кількість лексичних синонімів. Їхнє виникнення було викликане тими ж причинами, що й поява словотвірних синонімів: Наприклад, рѣзникъ – мѣсникъ, челядникъ – служебникъ, коваль – кузнець, своеволникъ – бунтовникъ – ґвалтовникъ та ін.

Необхідно підкреслити, що з синонімією тісно пов'язана ще одна мовна закономірність – варіантність. Вона виявляється на фоне-

тичному та морфологічному рівнях. Зокрема, у тогочасних пам'ятках української мови засвідчене паралельне використання різноморфемних твірних основ у таких назвах осіб: овчаръ//вивчаръ, государъ //сударъ, арандаръ //рандаръ, господаръ //сподаръ та ін.

Запозичення

Важливим джерелом збагачення і дальшого розвитку кожної мови є запозичення, які постійно проникають у мову протягом усього історичного періоду. Запозичення з'являються у мові внаслідок дії екстралінгвальних та інтерлінгвальних чинників. До позамовних причин належать, насамперед, контакти між народами, що викликані потребами спільного розв'язання політичних, культурних, господарських, економічних питань. Ці контакти здійснюються двома шляхами: безпосередньо і опосередковано за допомогою третьої сторони. Діють також різні мовні причини: а) потреба у поповненні або створенні нової ЛСГ; б) потреба у сематичному обмеженні питомого слова, усуненні багатозначності; в) потреба у поповненні термінолексики української мови новим словом, що є вищим рівнем термінологічної визначеності (див. дет. Алексеєнко, 1975, 92–93; Білодід, 1962, 3–23; Гринчишин, 1987, 8–9, Літвіна, 1970, 122-132; Рогаль, 1965, 171–192 та ін.). Запозичені слова, що потрапляють в українську мову, повинні певним чином адаптуватися фонетично, морфологічно, словотворчо, семантично і стилістично, тобто засвоїтись повністю на усіх мовних рівнях.

У XVI–XVIII ст. спостерігаємо інтенсивне проникнення в пам'ятки української мови іншомовних слів, що було зумовлене помітною тенденцією до інтернаціоналізації словника в багатьох сферах – у суспільно-політичному, соціально-економічному, культурному, науковому житті. Більшість запозичених слів, зафіксованих у писемних джерелах досліджуваного періоду, змінила свій звуковий склад відповідно до законів української фонетики, а також досить швидко набула морфологічних і граматичних ознак, які характерні для українського слова. Найбільшу групу становлять лексичні запозичення, які проникли в українську мову для поповнення існуючих ЛСГ назв осіб. Вони засвідчені майже у всіх ЛСГ: назвах

осіб за родом діяльності та професією, назвах осіб за територіальною і національною ознаками, назвах осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем, назвах осіб за зовнішніми ознаками і внутрішніми властивостями.

Серед іншомовних слів, що побутували в українських тогочасних писемних джерелах, виділяємо насамперед полонізми, германізми, латинізми, грецизми та ін. Серед них переважають полонізми, які виявлені у таких ЛСГ: а) назви осіб за родом діяльності та професією[2]: гаєвникъ (< hajewnik), одверникъ (< odzwiernik) та ін.; б) назви осіб за територіальною та національною ознаками: англикъ (< anglik), полякъ (< polak) та ін; в) назви осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем: обронца (< obrońca), поручникъ (< porucznik) та ін; г) назви осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями: зневажца (< znieważca), обмовца (< obmowca), похлѣбца (< pochlebca) та ін.

Найбільша частка полонізмів засвідчена у ЛСГ назв осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями, а також у ЛСГ назв осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем.

Германізми проникли у такі ЛСГ: а) назви осіб за родом діяльності та професією: музикантъ < Musikant (< лат. muzicus – Ф. III, 6), слесаръ < Schlosser (Ф. III, 670), сницаръ < Schitzer (Ф. III, 699); б) назви осіб за майновим та соціальним станом, суспільно-політичним становищем: адвокатъ < Advokat (лат. advocatus – ЕСУМ 1, 48; СІС 22) бомбардиръ < Bombardier (Ф. I, 191), бригадиръ < Brigadier (ЕСУМ 1, 254), крамаръ < Kramar (ЕСУМ 3, 74), регентъ < Regent (Ф. III, 457) та ін. За нашими матеріалами, найбільше германізмів виявлено саме у цих лексико-семантичних групах назв осіб.

Важливим джерелом збагачення лексикою інтернаціонального характеру були класичні мови, зокрема латинська, завдяки якій в укранську мову проникла велика кількість суспільно-політичних та наукових термінів. Наприклад з латинської, администраторъ < administrator (ЕСУМ I, 49), губернаторъ < gubernator (ЕСУМ I, 611), деляторъ < delator (Булика 91), диктаторъ < dictator (ЕСУМ II, 69;

СІС 209–210), диспутаторъ < disputator (ЕСУМ II, 78; СІС 217), интерпретаторъ < interpretator (ЕСУМ II, 311–312), коментаторъ < comentator (ЕСУМ II, 535; СІС 343) та ін.

Значна частина грецьких запозичень засвоювалась українською мовою за посередництвом церковнослов'янської. Ці запозичення книжного характеру належали переважно до конфесійної термінології і продовжують використовуватися в сучасній українській мові, напр.: католикъ < κατολικος (ЕСУМ II, 405; СІС 320), келаръ < κελλαριος (Ф. II, 221), кесаръ < Καισαρ (ЕСУМ II, 426; СІС 326), митрополитъ < μητροπολιτης (ЕСУМ 3, 468; Ф. II, 629), єретикъ < αιρετικος (ЕСУМ II, 181; СІС 263) та ін. Обмежена кількість грецизмів, літературного вжитку входить до складу інших ЛСГ.: меланхоликъ < μελανχολικος, сикофантъ < συκοφαντης (Булика 298), флегматикъ < φλεγματικος, холерикъ < χολερικος. Сюди ж можна зарахувати згадувані в біблійних текстах назви осіб за національною і територіальною ознаками, напр.: аравинъ < Аравия < Αραβια (ЕСУМ 1, 81), гоморянинъ < Гоморра < Ηομορρα (Ф. I, 436) та багато інших.

Унаслідок зміни суспільно-політичної ситуації у II половині XVII – I половині XVIII ст. в українську мову проникає певна частина слів з російської мови (караульщикъ, откупщикъ, розьщикъ, справщикъ, укажчикъ, утайщикъ тощо). Крім того, через посередництво російської часто, дещо пізніше запозичуються слова з французької, німецької, англійської мов.

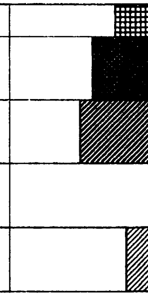
Необхідно зазначити, що запозичені слова вживалися в пам'ятках різних стилів та жанрів. Інколи спостерігаємо одночасне функціонування іншомовного і питомого слів в одній пам'ятці, зокрема у тогочасних лексикографічних джерелах, конфесійних творах тощо.

Словотвірна система української мови у досліджуваний період поповнювалася також новими твірними основами та суфіксами іншомовного походження. У пам'ятках засвідчені іменники з такими іншомовними афіксами: -аторъ, -итъ, -истъ, -оръ, які продовжують функціонувати в сучасній словотвірній системі української мови. Частка твірних основ, запозичених з інших мов, незначна. Твірні основи були найактивнішими у словотвірних типах із суфіксами -чикъ, -аръ, -никъ та ін.

Таблиця № 1

Співвідношення питомої і запозиченої лексики

1. Назви осіб за родом діяльності та професією	
2. Назви осіб за територіальною і національною ознаками	
3. Назви осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем	
4. Назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом	
5. Назви осіб за зовнішніми ознаками та внутрішніми властивостями	

Таким чином, перелічені вище основні тенденції, які діяли протягом досліджуваного періоду в межах мікросистеми назв осіб, відображали стан розвитку лексичної та словотвірної системи української мови XVI–XVIII ст.

[1] Більшість назв осіб функціонує і в сучасній українській мові.

[2] Сюди зараховуємо також слова, які проникли в українську мову через посередництво польської.

ВИСНОВКИ

Категорія назв осіб розвивалася у XVI–XVIII на основі загальних тенденцій і закономірностей функціонування лексичної системи тодішньої української мови. Вона представлена п'ятьма лексико-семантичними групами: назви осіб за професією та родом діяльності, назви осіб за територіальною і національною ознаками, назви осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем, назви осіб за родинними і сімейними зв'язками, свояцтвом, назви осіб за зовнішніми ознаками і внутрішніми властивостями. Найбагатшою у словотвірному та семантичному планах є лексико-семантична група назв осіб за родом діяльності та професією. У синтагматичноу плані кожна ЛСГ включає у себе певну кількість підгруп, рядів, мікрогруп.

Аналізовані назви осіб засвідчені у пам'ятках різних стилів та жанрів, однак ступінь їх фіксації неоднаковий і залежить від смислової специфіки кожної лексико-семантичної групи. Тогочасні ділові пам'ятки найширше представляють компоненти усіх ЛСГ, серед яких переважають назви осіб за професією та родом діяльності .

Структурна різноманітність аналізованих назв осіб дає можливість класифікувати їх стосовно словотвірних типів (37 словотвірних типів та 80 словотвірних моделей). Кожний словотвірний тип має свою дериваційну базу, свій набір загальних словотвірних значень, ступінь активності, регулярності та потенційної продуктивності у XVI–XVIII ст. У словотвірній категорії особи домінують віддієслівні деривати, в яких частково зберігаються деякі ознаки дієслівних категорій (одноразовості/

ітеративності, перехідності/ неперехідності, доконаного/ недоконаного видів та ін.). У ролі дериваційної бази найчастіше зафіксовані основи перехідних дієслів, які мають ширший смисловий обсяг, ніж неперехідні, оскільки проявляють своє відношення і до суб'єкта дії, і до об'єкта (наприклад, СТ із суфіксами: -ачь, -ець, -никъ). Друге місце щодо активності займають іменникові твірні основи (апелятиви, рідше – власні назви). У семантиці всіх відіменникових похідних утворень закладається насамперед предметна ознака, яка є панівною у кожній ЛСГ, наприклад, для назв осіб за родом діяльності і професією такою ознакою є вказівка на об'єкт дії, місце діяльності, конкретне знаряддя, продукт діяльності тощо; у словотворенні назв осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем твірними часто виступають абстрактні іменники.

У словотвірній системі української мови XVI-XVIII ст., за нашими спостереженнями, найпродуктивнішими є СТ із суфіксами праслов'янського походження (СТ із суфіксами -ець, -инъ, -никъ та ін., яких нараховується 34). Виявлено також ряд запозичених слів, які у своїй структурі мають форманти латинського або грецького походження (-антъ, -аръ, -аторъ, -атъ, -ентъ, -иръ, -истъ, -итъ, -оръ). Більшість таких слів кваліфікуємо як лексичні запозичення, а не як деривати з відповідними словотворчими афіксами. Водночас у досліджуваний період ширше, ніж у попередні століття, українська мова почала засвоювати твірні основи іншомовного походження, адаптуючи їх відповідно до вимог тогочасної літературної мови. Найбільше таких похідних функціонує у ЛСГ назв осіб за національною і територіальною ознаками, ЛСГ назв осіб за соціальним та майновим станом, суспільно-політичним становищем.

В українській мові XVI-XVIII ст. засвідчені також деривати, які відображають специфічні особливості іменникового словотвору української мови. Крім того, виявлено певну кількість похідних іменників-назв осіб, які засвідчені тільки у пам'ятках української мови, хоча утворені за спільнослов'янськими словотвірними моделями (пор. ґрунтаръ, плугатаръ, свѣчкаръ тощо).

Під час дериваційних процесів відбувалися такі морфонологічні зміни: усічення кінцевих голосних і приголосних, нарощення твірних основ звукосполученнями, чергування голосних і приголосних у фіналях тощо. Часто виникали вторинні суфікси: -альникъ, -атникъ, -євникъ, -ильникъ, -чакъ та ін.

У дериваційних процесах брали участь переважно поліфункціональні суфікси -акъ, -ачъ, -ецъ, -ичъ, -никъ, -чикъ. З часом деякі з них у зв'язку з конкуренцією словотвірних типів втратили свою поліфункціональність і витіснилися іншими афіксами. Наприклад, утворення з суфіксом -ц-а замінилися утвореннями з суфіксами -ецъ, -никъ: звитяжца – звитяжець, страждальца – страждалець, страждальник.

Варто наголосити, що більшість назв осіб залишилася функціонувати у сучасній українській літературній мові та її діалектах; деяка частина назв змінила свою семантику; інша перейшла до пасивного розряду української лексики.

Категорія особи розвивалася під впливом чинників різного характеру. У XVI-XVIII ст. у функціонуванні цих назв особливу роль відігравав екстралінгвальний фактор: історичний момент у житті української нації: становлення козацької держави, розвиток науки та освіти, активний розвиток друкарства, організація церковних братств, запровадження цехового устрою, контакти з іншими народами тощо.

Детальне вивчення семантики і структури похідних іменників – назв осіб, виявлення їх особливостей, необхідне, на нашу думку, не лише для встановлення основних словотворчих тенденцій, але й для прогнозування мовного розвитку шляхом вивчення словотвірних зв'язків між різними частинами мови; дослідження розвитку стилістичних ресурсів української мови; збагачення тематичних класів новими похідними структурами.

ІНВЕНТАР СУФІКСІВ, ПОХІДНИХ СЛІВ, ЗАПОЗИЧЕНЬ

-АЙ (-ЯЙ)[1]
волочай
воропай
вредяй
гайдай
провожай
прозряй
скверняй
увожай
АК-А (-ЯК-А)
гуляка
забияка
-АКЪ (-ЯКЪ)
бабякъ
близнякъ
босакъ
бурсакъ
валчакъ
веснякъ
воякъ
выпіякъ
глупакъ
гнылякъ
голякъ
горчакъ
гудакъ
дворакъ
дивакъ
домакъ
дудакъ
дуракъ
дурнякъ
дѣтвакъ
єдинакъ
жебракъ
жминдакъ
забіякъ
землякъ
козакъ
литвякъ
лѣтеракъ
мантакъ
мерълякъ
мудракъ
небоտракъ
оплякъ
папѣстакъ
полякъ
препростакъ
простакъ
прошакъ
родакъ
русакъ
руснакъ
рыбакъ
своякъ
симоніакъ
словакъ
спевакъ
ступакъ
тулакъ
хлопакъ
хлопчакъ
худакъ
шурякъ
юнакъ
-АЛЬ
дидаскалъ
носаль
коваль
колятєралъ
официялъ
-АНТЪ (-ЯНТЪ)
апелянтъ
арештантъ
драбантъ
інтермедіантъ
комендантъ
коммисѣантъ
манѣфестантъ
маркитантъ
музикантъ
протестантъ
ребелѣзантъ

[1] В інвентарі подаються лише основні суфікси та їх графічні варіанти. Вторинні суфікси наводяться у тексті монографії при семантичній та словотвірній характе

-АНЪ (-ЯНЪ)
братанъ
венецѣянъ
вистіянъ
галилеанъ
грубиянъ
доминиканъ
забиянъ
капелянъ
каталянъ
каштелянъ
куръциянъ
папѣстанъ
постриганъ
самаританъ
смиянъ
суфраґанъ
фурманъ
-АРЪ (-ЯРЪ)
адверсаръ
аптекаръ
арендаръ
бакаларъ
библіотекаръ
бичкаръ
блоняръ
блѣхаръ
блянкаръ
боднаръ
болничаръ
боркаръ
брагаръ
бударъ
вивчаръ
винаръ
виноградаръ
владаръ
владатаръ
волняръ
вратаръ
гайдаръ
гаптаръ
гарбаръ
гартаръ
гисаръ
гонтаръ
гончаръ
господаръ
государъ
грабаръ
градаръ
гусаръ
грунтаръ
дегтяръ
дигнитаръ
димаръ
дояръ
драґаръ
друкаръ
дударъ
жеґляръ
жиляръ
звѣздаръ
златаръ
игляръ
искаръ
індуктаръ
кафаръ
келаръ
кесаръ
ключаръ
кобъзаръ
кожаръ
козяръ
комендаръ
комисаръ
компромисаръ
конвисаръ
корчмаръ
косаръ
котляръ
крамаръ
кройникаръ
кукляръ
кухаръ
лгаръ
лекаръ
липяръ
лихваръ
лицаръ
лупяръ
людвисаръ
маляръ
милотаръ
митаръ
млинаръ
моцаръ
муляръ
ниваръ
новинаръ
овчаръ
паламаръ
панщаръ
пахаръ
пекаръ
печатаръ
писаръ
питаръ
плугатаръ
портаръ
почтаръ

практыкаръ
псяръ
пударъ
пушкаръ
пчоляръ
райтаръ
рандаръ
рейментаръ
референдаръ
рибаръ
римаръ
рицаръ
свинаръ
свѣчкаръ
сєдляръ
секретаръ
сектаръ
ситаръ
скляръ
скотаръ
слесаръ
смоляръ
сніцаръ
собакаръ
спатаръ
сподаръ
столяръ
студняръ
сударъ
сѣчкаръ
тисаръ
токаръ
трапезаръ
угляръ
усмаръ
форитаръ
хлѣбаръ
цегляръ
цесаръ
цыкляръ
цѣрмаръ
часаръ
чижмаръ
чоботаръ
шафаръ
шидаръ
шинкаръ
шкляръ
школяръ
шницаръ
щекаръ
яничаръ

-АТОРЪ (-ЯТОРЪ)

аббревіаторъ
администраторъ
алтеркаторъ
визитаторъ
віоляторъ
владаторъ
ґубернаторъ
деляторъ
диґнитаторъ
диктаторъ
диспутаторъ
екзамѣнаторъ
императоръ
нниоваторъ
инстигаторъ
интерпретаторъ
интролиґаторъ
інформаторъ
калвакаторъ
комментаторъ
конфедераторъ
кооператоръ
корыґаторъ
претендаторъ
пробаторъ
проводаторъ
провокаторъ
профанаторъ
регистраторъ
реставраторъ
рострухаторъ
сектаторъ
скураторъ
спекуляторъ
триумфаторъ
турбаторъ
фундаторъ

-АТЪ (-ЯТЪ)

адвокатъ
апостатъ
депутатъ
кандидатъ
коллегиатъ
консерватъ
конфедератъ
лѣтератъ
новициатъ
номинатъ
потентатъ
прокуратъ
уніатъ
фуріятъ
церемониятъ

-АЧЪ (-ЯЧЪ)

бадачъ
богачъ
брехачъ
бѣгачъ

выбадачъ
выбадывачъ
выглядачъ
выдирачъ
выкладачъ
выконывачъ
выкрутачъ
вымѣтачъ
вымыслячъ
грачъ
диспутачъ
длубачъ
долбачъ
едначъ
жвачъ
заклиначъ
засѣдачъ
заховывачъ
змышлячъ
зневажачъ
клепачъ
ковачъ
колисачъ
копачъ
мантачъ
матачъ
миркачъ
наглядачъ
наигравачъ
напоминачъ
облыгачъ
оповѣдачъ
отмѣнячъ
отпихачъ
ощукачъ
партачъ
перекладачъ
плывачъ
побивачъ
побренкачъ
побѣлячъ
повѣдачъ
подсевачъ
подчувачъ
подущувачъ
подхвытачъ
поедначъ
пожирачъ
позивачъ
поливачъ
полизачъ
помагачъ
пополнячъ
порывачъ
послутачъ
послухачъ
пострыгачъ
потрубачъ
поцѣловачъ
прачъ
преглядачъ
приганячъ
проповедачъ
пытачъ
розсѣвачъ
рубачъ
сепачъ
скидачъ
складачъ
слухачъ
смаркачъ
сурмачъ
сѣвачъ
ткачъ
тлумачъ
товмачъ
толкачъ
трачъ
трембачъ
трубачъ
узнавачъ
утѣкачъ
читачъ
шарпачъ
шемрачъ

-АШЪ

армашъ
браташъ
месіашъ
трумбеташъ
юдашъ

-ЕНТЪ

адгерентъ
асистентъ
конфидентъ
пацієнтъ
пленипотентъ
регентъ
реєнтъ
резидентъ
скрибентъ
студентъ

-ЕНЬ

баламутень
блазень
велетень
верховень
вязень
дурень
звязень
лежень

перекупень
приходень
учень
-ЕЦЪ (-ЕЦЬ)
антіохієць
асаулецъ
багмутець
банкетовець
баришовець
батуринець
беглець
безженецъ
безумецъ
белотинецъ
белоцерковецъ
бережанецъ
близнець
богданецъ
богуславець
борецъ
бранець
братанецъ
брацлавецъ
брехунець
будовецъ
буромець
быховець
бышовець
бѣлець
варышець
вашинець
вдовець
видецъ
виленець
вильневець
виноватець
владилець
волинець
воловець
выбранець
выволанець
выгнанець
вызнавець
выкотець
вынализець
вырванець
выхованець
геноверець
гишпанець
глибовець
глупець
годованець
гонецъ
горець
горливець
грабовець
гребець
гудець
гудинець
гуслець
давець
державець
дмець
дознавець
дозорець
донець
дунець
дѣлець
единецъ
енецъ
єздець
єрусалимецъ
жертвецъ
жилець
жнецъ
забивецъ
завадецъ
завѣдовецъ
заказецъ
закланецъ
запамяталецъ
запиєць
запорожецъ
засланецъ
зводецъ
земецъ
злочинець
знаємецъ
знесенецъ
зосталець
зрадець
зухвалець
зичливецъ
игрецъ
издавецъ
истецъ
каидановецъ
канивецъ
кафинецъ
коломиєцъ
компаниєць
конешевець
копачевець
корсовець
корсунець
косачувець
косець
кравець
кримецъ
кузнець
купець

лакомецъ
ласкавецъ
латинецъ
левенецъ
лестецъ
ловецъ
лукавецъ
лупижецъ
лѣнивецъ
львовецъ
любецъ
любимецъ
любомлецъ
лятавецъ
ляховецъ
мазепинецъ
мертвецъ
мешкалецъ
мешканецъ
мисливецъ
мішанецъ
млоденецъ
мовецъ
могилевецъ
мрецъ
мстиславецъ
мудрецъ
нагаєцъ
насланецъ
наслѣдовецъ
наступецъ
нашинецъ
невстыдливецъ
недбалецъ
незнаємецъ
некрасовецъ
нелѣтостивецъ
нятецъ
облеженецъ
облупенецъ
облюбленецъ
обмовецъ
оборонецъ
обризанецъ
одинецъ
опилецъ
ординарецъ
осталецъ
отецъ
оторванецъ
отпущенецъ
отступецъ
отщепенецъ
ошарпанецъ
ошуканецъ
певецъ
пекарецъ
первенецъ
перекупецъ
пересланецъ
петрувецъ
писецъ
питомецъ
пихотинецъ
плавецъ
плешивецъ
плутецъ
плюгавецъ
поборецъ
поганецъ
подавецъ
подголенецъ
подступецъ
пойманецъ
полтавецъ
помазанецъ
понурецъ
порадецъ
посварецъ
посланецъ
посторонецъ
постриженецъ
потворецъ
похлѣбецъ
правдивецъ
преимецъ
прекословецъ
прекупецъ
преслѣдовецъ
преступецъ
приводецъ
прилѣпецъ
прироженецъ
причинецъ
пришлецъ
пробѣглецъ
провидецъ
продавецъ
прозорливецъ
псарецъ
радецъ
рогатинецъ
рогачевецъ
родимецъ
русинецъ
рѣзанецъ
своєволецъ
святецъ
седелецъ
сестренецъ
скалинецъ

скупецъ
слепецъ
служалецъ
смѣлецъ
сопецъ
сотенецъ
сполмешканецъ
справецъ
старецъ
створецъ
сторожецъ
стоялецъ
страдалецъ
стрелецъ
сыновецъ
тавлинецъ
творецъ
тоземецъ
торговецъ
требенецъ
тубылецъ
туровецъ
урванецъ
уроженецъ
физелонецъ
хитрецъ
хлопецъ
челядинецъ
черкасецъ
чернецъ
чернобилецъ
черъниговецъ
чигиринецъ
чтецъ
хвалецъ
ходецъ
шаленецъ
швецъ
шубравецъ
юнецъ
ядецъ

-ИК-А

владика

-ИКЪ

анґликъ
арифметикъ
безбожникъ
безбѣдникъ
бездолникъ
бездомникъ
бездушникъ
безмолвникъ
безправникъ
безфебникъ
безрозумникъ
безчинникъ
безумникъ
блудникъ
бѣдникъ
валечникъ
воєнникъ
возовикъ
воловикъ
гнѣвникъ
ґнюсникъ
городикъ
грамматикъ
дерзостникъ
докучникъ
домашникъ
духовникъ
дѣвственникъ
євангеликъ
єретикъ
жалобникъ
жалосникъ
завидникъ
завистникъ
заздросникъ
збытечникъ
злобникъ
злосникъ
історикъ
каноникъ
католикъ
клирикъ
лаикъ
люнатикъ
математикъ
медикъ
мелянхоликъ
милосникъ
молодикъ
москаликъ
мужикъ
мятежникъ
напасникъ
наступникъ
невдячникъ
невоздержникъ
негодникъ
недоросликъ
незбожникъ
некромантикъ
немилостивникъ
ненависникъ
нендзникъ
неправедникъ
несловникъ
неугодникъ
новикъ

облюбленникъ
одважникъ
окаянникъ
окрутникъ
пагубникъ
пакостникъ
паралитикъ
паскудникъ
плюгавинникъ
подступникъ
поетикъ
помазанникъ
посполитовникъ
поспѣшникъ
потайникъ
потворникъ
праведникъ
православникъ
практикъ
прекословникъ
прелестникъ
приличникъ
роговникъ
синъдикъ
согласникъ
спросникъ
старикъ
стоикъ
схизматикъ
схолястнкъ
сѣчовикъ
тъщеславникъ
упорникъ
ученикъ
флегматикъ
хитрикъ
холерикъ
храборникъ
хульникъ
цируликъ
шацовникъ
южникъ

-ИНЪ

агарянинъ
андриевлянинъ
аравинъ
арапинъ
аріянинъ
базилѣянинъ
белоцерквянинъ
берестянинъ
бернардинъ
бесурманинъ
болгаринъ
бояринъ
браславлянинъ
вавилонянинъ
варваринъ
варишанинъ
ватажанинъ
веничанинъ
вїатчанинъ
властелинъ
воинъ
войнянинъ
волинянинъ
волосчанинъ
волошенинъ
волошинъ
волянинъ
гадарянинъ
гадитанинъ
гадичанинъ
галатянинъ
галилеянинъ
галичанинъ
гермиянинъ
гермонїанинъ
головчанинъ
гоморянинъ
городнянинъ
городчанинъ
городянинъ
горожанинъ
горѣнчанинъ
господинъ
гражданинъ
гречинъ
громажанинъ
гусаринъ
кгданщанинъ
дамаскинъ
дворанинъ
деревчанинъ
дієцезіянинъ
доминиканинъ
дорогчанинъ
дулебїанинъ
еллинъ
ефесянинъ
ефиоплянинъ
євреянинъ
евтихианинъ
єгиптянинъ
єзуитанинъ
єзусіянинъ
жидовинъ
забужанинъ
займишанинъ
земенинъ
землѣнинъ

знесѣнчанинъ
игнатианинъ
иєруслимьлянинъ
ізмаилтенинъ
израилтинъ
израилтянинъ
индиянинъ
іродиянинъ
італѣанинъ
іудеянинъ
іудинъ
каменчанинъ
кафинчанинъ
коласянинъ
киянинъ
копеянинъ
коринфианинъ
кремянчанинъ
крестиянинъ
крилошанинъ
кролевчанинъ
купчинъ
латининъ
латинянинъ
леопольдянинъ
литвинъ
лучанинъ
львовянинъ
людянинъ
лютеранинъ
ляховитинъ
мавританинь
махометанинъ
македонинъ
македоніянинъ
маневичанинъ
меднолянинъ
мелитянинъ
мешчанинъ
микуличанинъ
милославчанинъ
мирянинъ
мозирянинъ
монофилитянинъ
москвитинъ
мултянинъ
наватіанинъ
назаранинъ
наподзамчанинъ
нестеріанинъ
новоселянинъ
нѣмчинъ
обожанинъ
орменинъ
осличинъ
парафіанинъ
парижанинъ
пепузїянинъ
передмещанинъ
персенинъ
персіянинъ
песочнянинъ
пинянинъ
побережанинъ
поборянинъ
поганинъ
подводянинъ
подворчанинъ
подзамчанинъ
подлещанинъ
подляшенинъ
поднѣстрянинъ
подолянинъ
поленищанинъ
полонянинъ
полочанинъ
полчанинъ
поселянинъ
прочанинъ
рабинъ
радимчанинъ
райтаринъ
ремезовичанинъ
речичанинъ
рибалчинъ
римлянинъ
роменчанинъ
россіянинъ
русинъ
савеліанинъ
саманянынъ
самаранинъ
самаританинъ
сарацининъ
свинушанинъ
селевкїанинъ
селянинъ
сельчанинъ
семянинъ
сербинъ
симоніанинъ
сирїанинъ
ситничанинъ
сіонянинъ
слободнянинъ
слободчанинъ
слобожанинъ
словянинъ
слуговинъ
случанинъ
содомлянинъ

солунянинъ
спасчанинъ
татаринъ
тесалонинъ
трочанинъ
турчинъ
угринъ
филистинъ
филистя̆нинъ
францишканинъ
футорянинъ
хазяинъ
ханансянинъ
хоразынянинъ
хрестианинъ
хуторянинъ
царигорожанинъ
циганинъ
челядинъ
черкашенинъ
шепелянинъ
шуринъ
янъчаринь
-ИРЪ
богатиръ
бомбандиръ
брегадиръ
жовнѣ́ръ
кирасиръ
коммендиръ
кушниръ
лицеміръ
мордиръ
поводиръ
фалширъ
шалвіръ
ширмѣ́ръ
шихтиръ
-ИСТЪ (ИСТ-А)
анатомиста
аполинаристъ
арфистъ
бандористъ
басистъ
бубениста
волторнистъ
ґеодезистъ
гимниста
гобоистъ
гуслистъ
діяріушистъ
донатистъ
дышканцѣ́ста
євангелистъ
екзорциста
инструментиста
калвинистъ
канонистъ
канцеляриста
катедралистъ
коллеистъ
консисториста
копѣ́иста
корнетиста
лютниста
матеріалиста
натуристъ
неутралиста
органиста
офіціалиста
пасионистъ
псалмиста
прокотолиста
реґалиста
симболѣ́ста
скрипцистъ
софиста
талмутистъ
трыбуналистъ
хористъ
цитариста
цитриста
цымбалистъ
штортиста
юриста
-ИТЪ (-ИТ-А)
акколитъ
амалекитъ
антропоморфитъ
анахоритъ
банитъ
вандалитъ
ворожбитъ
гаваонитъ
гипокрита
должмитъ
єзуитъ
израелитъ
ієрусалимита
кармелитъ
корчмитъ
медїанитъ
митрополитъ
монофелитъ
наймитъ
неофитъ
свербитъ
тяжбитъ
фацелитъ
-ИХЪ
женихъ

-ИЦ-А
возница
пияница
простяница
-ИЧЪ
братаничъ
воєводичъ
войтовичъ
гетманичъ
дедовичъ
докторовичъ
дѣдичъ
дѣтичъ
каштеляничъ
королевичъ
любимичъ
маршалковичъ
мосъквичъ
мѣстичъ
отчичъ
паничъ
писаревичъ
погоничъ
подкоморичъ
подпасичъ
поповичъ
правдичъ
родичъ
русичъ
сестратичъ
сестричичъ
сестричъ
слободичъ
старостичъ
старушичъ
судієвичъ
хоружичъ
царевичъ
шляхтичъ
-ИШЪ
варишъ
вартишъ
голишъ
довбишъ
кормишъ
товаришъ
-К-А
рибалка
-К-О
батько
ватажъко
дядько
-НИКЪ
алабартникъ
апокалипсичникъ
банникъ
барышникъ
басникъ
бачмажникъ
бєзаконникъ
безецникъ
безвѣрникъ
бердникъ
бєсѣдникъ
бесникъ
бисерникъ
бичовникъ
бляховникъ
бобровникъ
боєвникъ
боронникъ
бортникъ
бражникъ
братеникъ
британикъ
броварникъ
бронникъ
бубенникъ
будникъ
будовникъ
будѣлникъ
бунтовникъ
бурсникъ
бѣлильникъ
бѣлникъ
вабникъ
важникъ
вакацѣйникъ
вапенникъ
варникъ
вархолникъ
ватажникъ
велблюдникъ
верхникъ
веселникъ
вечерникъ
винникъ
виноградникъ
вирникъ
вистерникъ
вздержникъ
вказникъ
водникъ
воєвникъ
возилникъ
возникъ
войникъ
волочъникъ
волшебникъ
воротникъ
восприємникъ

восточникъ
враднинкъ
врадовникъ
вратникъ
всадникъ
входникъ
вчасникъ
вшетечникъ
вымыслникъ
вымѣрникъ
выступникъ
выховалникъ
вѣнечникъ
вѣрникъ
вѣстникъ
гаєвникъ
галябяртникъ
галасникъ
гандлювникъ
гарцовникъ
гвалтовникъ
герстникъ
герцевникъ
глинникъ
глобникъ
годованникъ
голдовникъ
горѣлчаникъ
господарникъ
гостинникъ
грабовникъ
граммотникъ
граничникъ
гребенникъ
грубникъ
грѣшникъ
гудникъ
гуменникъ
гуслникъ
гусятникъ
гутникъ
данникъ
даровникъ
дверникъ
дворникъ
демествяникъ
десятилникъ
десятникъ
дзвонникъ
должникъ
долникъ
домовникъ
драпежникъ
дубасникъ
дудникъ
єресникъ
єсачъникъ
жартовникъ
железникъ
жерновникъ
жупникъ
заводникъ
завозникъ
загородникъ
заграничникъ
заємникъ
заженникъ
заказникъ
закладникъ
законникъ
заліотникъ
заложникъ
замшникъ
запасникъ
заробникъ
заставникъ
застолпникъ
заступникъ
затворникъ
заходникъ
защитникъ
заушникъ
збройникъ
зверхникъ
зводникъ
згибельникъ
зженникъ
золотникъ
зменъникъ
зъдѣлникъ
игральникъ
идолникъ
изволникъ
иконникъ
имелникъ
іменинникъ
иновѣрникъ
иноплеменникъ
искусникъ
исповѣдникъ
кадилникъ
каженикъ
камєнникъ
канунныкъ
капарникъ
картникъ
кидалникъ
кладяжникъ
клепочникъ
клеветникъ
ключникъ

книжникъ
кобилникъ
ковникъ
коврникъ
кожушникъ
колачникъ
колесникъ
колодникъ
колотникъ
кольчужникъ
колядникъ
колясъникъ
комедийникъ
комонникъ
коморникъ
комѣнникъ
комяжникъ
конникъ
копатильникъ
кописникъ
копникъ
копѣйникъ
корабельникъ
корабленникъ
корабникъ
коритникъ
кормникъ
коробейникъ
коровникъ
корчемникъ
костырникъ
котелникъ
коштовникъ
кощунникъ
крайникъ
крамникъ
крамолникъ
крашенинникъ
кривдникъ
кудесникъ
куколникъ
кулбачникъ
куничникъ
купникъ
лавникъ
латинникъ
линникъ
лицемѣрникъ
ложечникъ
лучникъ
лѣсникъ
лѣствичникъ
любовникъ
людяникъ
мазалникъ
машкарникъ
медведникъ
медникъ
мелникъ
меновникъ
мерникъ
месникъ
местникъ
мечтанникъ
миловникъ
милостивенникъ
митникъ
млечникъ
могилникъ
могоричникъ
молебникъ
молитвенникъ
молотилникъ
молотникъ
мосяжникъ
моцовникъ
мученикъ
мошенникъ
мраморникъ
мылникъ
мѣрочникъ
мѣховникъ
навадникъ
наветникъ
надворникъ
наѥздъникъ
наѥмникъ
наложникъ
намазникъ
наместьникъ
наметникъ
напастникъ
наперстникъ
направникъ
напрасникъ
населникъ
насилникъ
насиловникъ
наследникъ
наслѣдовникъ
наставникъ
научникъ
началникъ
неволникъ
невѣрникъ
невѣстникъ
недовѣрникъ
неохотникъ
непослушникъ
нижникъ
новотникъ

нужникъ
обдырникъ
обещникъ
обличникъ
облудникъ
обмовникъ
обрѣтникъ
обручникъ
обучительникъ
обходникъ
овощникъ
огородникъ
оградникъ
одверникъ
одкидникъ
окаянникъ
оливалникъ
оловникъ
олѣйникъ
оружникъ
осадникъ
осмолникъ
особникъ
осочникъ
осудникъ
осужденникъ
отметникъ
отпустникъ
отравникъ
отступникъ
отшелникъ
офѣровникъ
охотникъ
пагубникъ
палатникъ
паличникъ
папежникъ
паперникъ
пасѣчникъ
патриаршникъ
пашникъ
переводникъ
перевозникъ
пекелникъ
перекупникъ
перелестникъ
переступникъ
печатникъ
пирожникъ
писменникъ
пищалникъ
платенникъ
племенникъ
пленникъ
плинфникъ
плотникъ
плясалникъ
пляшечникъ
побережникъ
поборникъ
полатникъ
побѣденникъ
поветникъ
поворозникъ
повѣдникъ
подвижникъ
подводникъ
подворникъ
подножникъ
подобникъ
подпашникъ
поєдинковникъ
поєзникъ
пожичалникъ
пожогникъ
позичальникъ
позовникъ
позорищникъ
показалникъ
покаместникъ
поклепникъ
поклонникъ
покоиникъ
покусникъ
полковникъ
половинникъ
померникъ
помостникъ
помочьникъ
помѣжникъ
помѣстникъ
попелникъ
попредникъ
попутникъ
порадникъ
пороховникъ
поручникъ
послушникъ
пособникъ
посредникъ
поставникъ
постелникъ
постникъ
посулникъ
потаковникъ
поташникъ
поточникъ
потужникъ
похищникъ
правникъ
пращникъ

преводникъ
превозникъ
прегудникъ
преємникъ
преисподникъ
пренасищникъ
преслушникъ
преслѣдовникъ
преставникъ
преступникъ
приселникъ
присежникъ
приставникъ
приступникъ
притворникъ
приточникъ
причастникъ
причетникъ
пробовникъ
проводникъ
произволникъ
промисленникъ
промитникъ
проповѣдателникъ
проповѣдникъ
пропорчникъ
проскурникъ
противникъ
прядовникъ
псаломникъ
пташникъ
пустелникъ
пустинникъ
путникъ
путшественникъ
пчелникъ
пывникъ
пѣняжникъ
рабовникъ
работникъ
радовникъ
разбойникъ
развратникъ
раздорникъ
расколниктъ
раскошникъ
ратникъ
рагулникъ
резникъ
ремесленникъ
ремесникъ
решетникъ
ровенникъ
ровесникъ
ролникъ
ропотникъ
роспустникъ
ротникъ
рудникъ
рурникъ
рѣчникъ
сагайдачникъ
садовникъ
сажавникъ
сапожникъ
свободникъ
своєволникъ
священникъ
седелниктъ
селникъ
селѣтраникъ
силникъ
ситникъ
скарбникъ
сковникъ
скорникъ
скрипникъ
скуделникъ
скупникъ
скурникъ
служебникъ
служникъ
смолникъ
смущеникъ
смѣшникъ
совѣтникъ
соґвалтовникъ
содомникъ
соколникъ
солодовникъ
соляникъ
сопоспѣшникъ
сопѣлникъ
сослужебникъ
сотаинникъ
сотникъ
споведникъ
сполечникъ
сполневолникъ
сполникъ
спортникъ
справникъ
ставлєнникъ
ставникъ
стадникъ
стенникъ
стирникъ
столникъ
страдникъ
стражникъ
странникъ

стрелникъ
субботникъ
сугранична͡икъ
суконникъ
сумѣжникъ
суперникъ
супротивникъ
схимникъ
сходникъ
събесѣдникъ
съблазникъ
сърродникъ
сѣятелникъ
табачникъ
таємникъ
таинникъ
тандѣтникъ
танечникъ
телесникъ
телятникъ
темничникъ
тисячникъ
толковникъ
торговникъ
торжникъ
третинникъ
тризникъ
трубникъ
трудникъ
туремникъ
тъщєславникъ
тысячникъ
тютюнникъ
тяжателникъ
угодникъ
удичникъ
урядникъ
уставникъ
утратникъ
учасникъ
учителникъ
фарбейникъ
фортникъ
фрюярникъ
харакътерникъ
хлѣбникъ
храборникъ
художникъ
хульникъ
цегелникъ
цельникъ
церковникъ
чабанникъ
чаровникъ
чародѣйникъ
часовникъ
чатовникъ
чашникъ
челядникъ
чередникъ
черкашникъ
честникъ
чиншникъ
чиншовникъ
численикъ
читалникъ
шабелникъ
шамайникъ
шапникъ
шапочникъ
шатерникъ
шепотникъ
шибеничникъ
шибенникъ
шипочникъ
шкодникъ
школьникъ
школярникъ
шлемникъ
шпалерникъ
шутникъ
щитникъ
юрґелтникъ
ябедникъ
язычникъ
ялмужникъ
яловъникъ

-ОКЪ

бартокъ
бездомокъ
братанокъ
ватажокъ
видокъ
виродокъ
висилокъ
выпоротокъ
выростокъ
выхованокъ
вѣщокъ
гудокъ
драґунокъ
делокъ
єдинокъ
єздокъ
коханокъ
москвитинокъ
мудрокъ
намѣсничокъ
наслѣдокъ
нащадокъ
недовѣрокъ

недоносокъ
нурокъ
отрокъ
пасинокъ
паробокъ
первостокъ
подножокъ
подъписокъ
потомокъ
присудокъ
продокъ
рибалокъ
розтримокъ
свидокъ
сидокъ
скрипокъ
смѣлокъ
сподарокъ
старушокъ
стрилокъ
счадокъ
хлопокъ

-ОРЪ (-ТОРЪ)
адверсоръ
акторъ
антецессоръ
ассесоръ
аудиторъ
бахоръ
дебиторъ
депозиторъ
евикторъ
екзакторъ
екзекуторъ
електоръ
инвазоръ
индукторъ
инквизиторъ
инспекторъ
канторъ
коадъюторъ
кондукторъ
кредиторъ
ктиторъ
курсоръ
лекторъ
ораторъ
пасторъ
посесоръ
прекурсоръ
провизоръ
прокураторъ
протекторъ
профессоръ
ревизоръ
ректоръ
рыторъ
сенаторъ
сукцесоръ
туторъ
факторъ

-ОШ-А
юноша

-ТАЙ (-ТЯЙ)
возатай
голтай
гультай
перечатай
провожатай
ратай
сходатай
съглядатай
ходатай

-ТЕЛЬ
блазнитель
блюзнитель
блюститель
боритель
боронитель
буритель
бѣгатель
важитель
ваятель
вершитель
взгордѣтель
взрушитель
виноградатель
владатель
властель
властитель
воздатель
возставитель
вредитель
вседержатель
вспоможитель
вчитель
вщинатель
възбранитель
вънушитель
выбавитель
выдкупитель
выконатель
выкоренитель
вымыслитель
вынайдитель
вынайдователь
выполнитель
выпущатель
вышпотитель
вѣщатель

гадателъ
гонитель
гордитель
грабитель
губитель
датель
держатель
доитель
докончитель
досадитель
дѣлатель
жатель
желатель
житель
заборонитель
завидитель
заклатель
заклинатель
захователь
збавитель
збурителъ
зводитель
звѣститель
згордитель
згоршитель
згромадитель
здатель
зиждитель
змоцнитель
знаменатель
знатель
зневажитель
зритель
зрушитель
избавитель
изводитель
изложитель
изобритатель
имѣтель
искуситель
испитатель
исполнитель
исправитель
истязатель
іграτель
казатель
казнитель
копатель
кориґователь
кормитель
краситель
креститель
куситель
ласкатель
лаятель
лгатель
лобзатель
лѣпитель
любитель
маятель
миритель
мнитель
мучитель
навѣдитель
наганитель
назиратель
найматель
наказатель
направитель
нарушитель
насадитель
настоятель
начинатель
наупоминатель
научитель
негодователь
ненавѣститель
непщеватель
неприатель
нечтитель
носитель
нудитель
обаватель
обалгатель
оберегатель
обиватель
обитателъ
обладатель
обрѣтателъ
обухателъ
объявитель
обятель
оживитель
оказатель
опатритель
описатель
освѣтитель
оскаржитель
осязатель
откупитель
отмститель
отпущатель
отчаятель
ощущатель
пестритель
пиритель
писатель
плаватель
плѣнитель
победитель
поборитель

побудитель
повелитель
погордитель
погоршитель
погубитель
податель
подбуритель
подпоможитель
подражатель
пожигатель
позволитель
показатель
покровитель
покуситель
полизатель
помазатель
помножитель
помститель
поощритель
поправитель
поругатель
порыватель
посетитель
последователь
посмѣватель
пособитель
поспешитель
постерѣгатель
пострикатель
потѣшитель
правитель
предатель
предъводитель
предстатель
представитель
предсѣдатель
презиратель
премѣритель
препинатель
прескакатель
преслушатель
претворитель
призиватель
призритель
приказатель
приобщытель
притяжатель
приятель
проводитель
провождатель
продатель
производитель
прокопателъ
промислитель
проповѣдатель
просвѣтитель
проситель
прочитатель
пустошитель
разбуритель
разделитель
раздражатель
раздрѣшитель
разоритель
разрѣшитель
рачитель
ревнитель
родитель
розвязатель
розмножитель
розмѣритель
розрядитель
розъширитель
роспрошитель
росчинатель
росъсѣватель
ругатель
рѣшитель
рядитель
садитель
светитель
свидитель
свободитель
сказатель
сказитель
скревнитель
скуситель
служатель
служитель
смотритель
собиратель
соблазнитель
совершитель
совѣщатель
содѣтель
сождитель
сожитель
создатель
сослужитель
сотворитель
спаситель
списатель
справитель
створитель
страдатель
строитель
стрѣтатель
стужитель
стяжатель
съвръшатель
съоружитель

сѣятель
творитель
трубитель
труждатель
тщатель
тяжатель
увѣритель
увѣщаватель
укажытель
указатель
укоритель
оукраситель
умножитель
умудритель
упередитель
упоминатель
управитель
упразнитель
успокоѣтель
утвердитель
утѣшитель
учинитель
хвалитель
хранитель
чиститель
читатель
явитель
-ТУХЪ
пастухъ
-ТЫРЪ
пастырь
-УГ-А (-ЮГ-А)
волоцуга
зълодюга
шевлюга
-УКЪ (-ЮКЪ)
байструкъ
близнюкъ
гайдукъ
невѣстюкъ
пинчукъ
селчукъ
сердюкъ
татарчукъ
-УНЪ
брехунъ
бурдунъ
бѣгунъ
жартунъ
кликунъ
ковтунъ
опатрунъ
опекунъ
плесунъ
ползунъ
пѣстунъ
рѣзунъ
рыкунъ
старунъ
тихунъ
щекунъ
-УХЪ (-ЮХЪ)
конюхъ
лежухъ
невѣстюхъ
пецухъ
свинухъ
смеръдюхъ
-ХЪ
женихъ
-Ц-А (-Ц-Я)
блюзнѣрца
будовца
вбийца
вдавца
виновайца
владца
выбавца
выгнанца
выдавца
выдерца
вызнавца
вымовца
вынайдовца
вылалезца
вѣдомца
вѣдца
давца
даньца
державця
дозорця
дорадця
драпежца
дѣйця
забийца
завѣдовца
загубца
заздорца
заказця
запойца
заставца
заступца
заходца
збойца
звадца
звитязца
зводца
здирца
златца
злочинца
знакомъца

зневажца
зрадца
зухвалца
изъдавця
иноверца
кламца
лакомца
лупежца
людца
мовца
мордерца
наслѣдовца
насмевца
насмѣявца
наступца
недбалца
обдирца
обжирца
обмовца
оборонца
оправца
осадца
осаулца
оскаржца
отдавца
отпорца
отступца
переступъца
перешкодца
поборца
повабца
поганъца
подавца
подводца
подступца
подхлѣбца
пожирца
помовца
понурца
порадца
посторожца
потайца
потворца
похлѣбца
пренаслѣдовца
преслѣдовца
преступца
приводца
признавця
присяжца
причинца
пришелца
пріємца
продавца
радца
разбойца
райца
розезнавца
руководца
своєволця
свѣдомца
сказца
справца
стравца
страдалца
сутяжца
творца
убийца
удавца
узнавца
оуставца
фальца
чистца
шидерца
шкодца
юдъца

-ЧИЙ

будовничий
восковничий
врядничий
высылчий
выѣздчий
городничий
дѣльчий
лесничий
мостовничий
мѣрчий
неводничий
поборчий
поставъничий
садовничий
увяжчий
яловничий

-ЧИКЪ (-ЩИКЪ)

албанъчикъ
анґелчикъ
антіохійчикъ
арабчикъ
ассирийчикъ
атенчикъ
балверчикъ
братщикъ
братъщикъ
брукселчикъ
бунтовщикъ
вавилончикъ
выведчикъ
галилейчикъ
ґарбарчикъ
генуенчикъ
гоморчикъ

гончарчикъ
господарчикъ
грановщикъ
ґисарчикъ
денщикъ
доводчикъ
докажчикъ
донощикъ
досмотръщикъ
достатчикъ
дунчикъ
єврейчикъ
єгиптчикъ
епикурчикъ
завожчикъ
заговорчикъ
закупщикъ
заменщикъ
запорожчикъ
зборщикъ
звозчикъ
идумейчикъ
извощикъ
израилчикъ
индийчикъ
караулщикъ
ковалчикъ
колосенчикъ
константинополитанчикъ
корінфчикъ
котлярчикъ
кравчикъ
крамарчикъ
критейчикъ
купчикъ
курѣнчикъ
кушънѣръчикъ
латинщикъ
лисовщикъ
литвинчикъ
лѣтаврщикъ
маккавейчикъ
малороссійчикъ
малярчикъ
манихейчикъ
мулярчикъ
муровщикъ
мыдлярчикъ
небожчикъ
никонщикъ
обводщикъ
обманщикъ
ординчикъ
отвѣтчикъ
откупщикъ
отоманчикъ
перевощикъ
перекидчикъ
писаръчикъ
повѣтчикъ
погонщикъ
подводчикъ
подпоможчикъ
позовчикъ
показанщикъ
поморчикъ
помѣжчикъ
понтїйчикъ
портуґалчикъ
порутчикъ
посилщикъ
прапорщикъ
приємщикъ
прикадчикъ
прикажчикъ
раздѣлщикъ
расколщикъ
римчикъ
розищикъ
сирійчикъ
содомчикъ
спищикъ
сполщикъ
справщикъ
стойчикъ
татарчикъ
тесалониченчикъ
теселчикъ
троянчикъ
укажчикъ
укладчикъ
утайщикъ
филистинчикъ
халдейчикъ
хананейчикъ
цесарчикъ
черкащикъ
шевчикъ
щетчикъ

УМОВНІ ПОЗНАЧКИ

азер. – азербайджанське
англ. – англійське
ар. – арабське
балкар. – балкарське
башк. – башкирське
білор. – білоруське
бл. – близько
болг. – болгарське
вл. – власна назва
гебр. – гебрайське
гр. – грецьке
ґот. – ґотське
двн. – давньоверхньонімецьке
д. євр. – давньоєврейське
див. – дивись
док. – доконаний вид
дтюрк. – давньотюркське
жив. – живий
жін. – жіночий рід
заг. – загальне
і. є. – індоєвропейське
ісп. – іспанське
іт. – італійське
каз. – казахське
кельт. – кельтське
кипч. – кипчацьке
кін. – кінець
крим. – татаро-кримське
лат. – латинське
мад. – мадярське
мн. – множина
молд. – молдавське
монг. – монгольське
недок. – недоконаний вид
нежив. – неживий
неперех. – неперехідне
нім. – німецьке
п. – після
перех. – перехідне
перс. – перське
пол. – польське
поч. – початок
рос. – російське
рум. – румунське
свн. – середньоверхньонімецьке
сгр. – середньогрецьке
середн. – середній рід
сл. – слов'янське
слат. – середньолатинське
слц. – словацьке
стп. – старопольське
стсл. – старослов'янське
тат. – татарське
тел. – телеутське
тур. – турецьке
тюрк. – тюркське
франц. – французьке
цсл. – церковнослов'янське
ч. – чеське
чагат. – чагатайське
чол. – чоловічий рід
чув. – чуваське

ДЖЕРЕЛА ТА ЇХ УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АЖМУ Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI (1582-1588 рр.) / Підготував до видання М.К.Бойчук. – К., 1965.

Аз.В. Ієромонах Азаріас. Вѣра Єдинои Стои каѳолическои Апстлскои Цркве на Всходѣ. – К., бл. 1619.

АЗР Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – СПб., 1846-1851. – Т. I-IV.

Ант. Антиризис або апологія проти Христофора Філалета. – Вільна, 1599 // РИБ. – Т. XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Пг., 1903. – Кн. 3. – С. 477-982.

АП Пирятинські актові книги // Стороженки: Фамильный архив. – Киев, 1908. – Т. 6.

Апокр. Апокрисисъ албо /(т)повѣдь на книжкы о съборѣ берестейскомъ... – Острог, 1598-1599. – Зберігається у фондах Львівського державного історичного музею, шифр Сд 206.

Арх.Р. Ділові документи з колекції архіву В.Розова. – Зберігаються в Москві, в Інституті російської мови АН Росії; дублет у відділі української мови Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України.

АрхЮЗР Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной Комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1859. – Ч. 1, т. I; 1883. – Ч. 1, т. VI; 1914. – Ч. 1, т. VIII; 1904. – Ч. 1, т. X; 1904. – Ч. 1, т. XII; 1863. – Ч. 3, т. 1; 1914. – Ч. 3, т. IV; 1869. – Ч. 5, т. I; 1876. – Ч. 6, т. I; 1886. – Ч. 7, т. I; 1890. – Ч. 7, т. II; 1905. – Ч. 7, т. III; 1893. – Ч. 8, т. I; 1909. – Ч. 8, т. III; 1907, – Ч. 8, т. IV; 1907. – Ч. 8, т. V; 1911. – Ч. 8, т. VI.

AS Archiwim książąt Lubartowiczów-Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1887. – T. I (1366–1506); 1890. – T. III (1432–1534); 1890. – T. IV (1535–1547).

АСГУ Актовая книга Стародубского городового уряда 1693 г. / Под ред. В.Л.Модзалевского. – Чернигов, 1914.

АСД Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси, издаваемой при управлении Виленского учебного округа. – Вильна, 1867. – Т. I; 1867. – Т. III; 1867. – Т. IV; 1869. – Т. VI; 1870. – Т. VII; 1874. – Т. X.

АЮЗР Акты, относящиеся к истории Южной й Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. – СПб., 1863. – Т. I; 1865. – Т. II; 1867. – Т. III.

Br. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1957.

Булика Булыка А.М. Даўнія запазычанні беларускай мовы. – Мінск, 1972.

Бут. Єводіа албо сла(д)ково(н)ный дойзрѣлы(х) в молодо(м) вѣку: Єго милости Господина ѡ(т)ца Арсенія Желиборского... дховны(х) цнотъ запах. Презъ Григорія Боутовича оусмакованный. – Львів, 1642 // ЗНТШ. – 1896. – Т. XII. – С. 23-32.

Варченко Варченко И. Существительные, характеризующие человека по личным чертам в украинских диалектах // Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу, Ленинград, 26-20 сент. 1972 г.: Тез. докл. – М., 1972. – С. 73-76.

Вел. Величковський І. Твори. - К., 1972.

Вил. соб. Соборъ, въ бгоспсаємомъ градѣ Вільни, бывшій 1509 р. – Львів, 1614. – Зберігається у фондах Львівського державного історичного музею, шифр Сд 201.

Виш. Домн. Честное й благоговѣйной старицы Домникии Иоанн странник о господѣ радоватися желает и спасения прагнет. – Унівський монастир, 1605. // Іван Вишенський. Твори. - К., 1959. – С. 188-196.

Виш. Зач. Сие писание зовется зачапка мудраго латынника з глупым русином в диспутацию. – 1608-1609 // Іван Вишенський. Твори. – К., 1959. – С. 197-231.

Виш. Кн. Книжка Иоанна мниха Вишенского от святыя Афонскиа горы в напоминание всх православных христиан, братствам и всѣм благочестивым, в Малой России... жителствуюющим. – 1588-1600. – Неповний рукопис зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, ф. 3. Доповнено за вид.: Іван Вишенський. Твори. – К., 1959. – С. 125-158.

Виш. Кр. отв. Краткословны отвѣт Феодула, в святѣй Афонстѣи горѣ скитствующаго, против безбожнаго, лживаго, потварнаго и настоящаго вѣка погански, а не євангельски мудруючого писания Петра Скарги о реченном ряде и едности костела божияго под едным пастырем и о грецком и руском от тое едности отступлению. – 1600-1601 //Іван Вишенський. Твори. – К., 1959. – С. 159-187.

Виш. Поз. мысл. Списание, зовется позорище мысленное, составленное от инока, в пещерѣ горѣ сѣдящего... – 1615-1616 // Іван Вишенський. Твори. – К., 1959. – С. 237-246.

Відп. ПО Відповідь Іпатія Потія Клирику Острозькому. – Володимир, 1598-1599 // РИБ. – Т. XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Пг., 1903. – Кн. 3. – С. 1041-1121.

ВЛС Артикули або закони Великого князівства Литовского (2-ий Литовський статут Почаївського або Волинського списку). – Б.м.н, 1566. – Зберігається у Відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, шифр О/Н – 15.

Вол. В. Волинський релігійний вільнодумець. – Поч. XVII ст. (Тексти з антикатолицьких, протестантських заміток ієромонаха Пахомія на полях Острозької біблії) // ЧИОНЛ. – К., 1905. – Кн. XVIII. – Отд. 3. – С. 71-101.

Вѣзер. Вѣзерунок цнот превелебного... Елисея Плетенецького. – К., 1618 // Проф. Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIII вв. – К., 1924. – С. 14-17.

Гарм. Гармонія східної церкви з костьолом римським. – Вільна, 1608 // РИБ. – Т. VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – П., 1882. – Кн. 2. – С. 169-222.

Горобець Горобець В.Й. Лексика історично-мемуарної прози першої пол. XVIII ст.: На матеріалі українських діаріушів. – К.: Наук. думка, 1979.

Гр. Сл. Прп(б)наго Максима грека, Инока ѡ(т) стыѧ Афонскїа горы, ижъ годитъсѧ, нѣкомоу придавати што або оуймовати вѕ Бозскомъ вызнаню або складѣ нєпокалѧной христїанской вѣры Слово а҃,... Слово в҃. – К., 1619 // Ієромонах Азаріас. Вѣра Єдинои С҃тои каѳоличєскои Ап(с)тлкои Ц҃рквє на Всходѣ. – К., бл. 1619. – С. 184-306.

Гр. Хм.М. Грамота гетьмана запорозького Б.Хмельницького максимовським міщанам, щоб вони були послушними братії монастиря Пустинського в Києві. – Чигирин, 1650. – Зберігається в Рукописному відділі Державної публічної бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна у Санкт-Петербурзі, ф. 293, оп. 1, спр. 309, арк. I.

DBB Documente Bucovinene de Teodor Balan. – Gernauţi, 1933. –Vol. I (1507-1653); Gernauţi, 1934. – Vol. II (1519-1662).

ДДГ Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. – К., 1992.

Демчук Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVII ст. – К., 1988.

Дзендзелівський Дзендзелівський Й.О. Словник специфічної лексики говірок Нижнього Подністров'я // Лексикографічний бюлетень. – К., 1958. – Вип. 6. – С. 36-54.

Діал. о см. Діалог о смерти. – Чорна, 1629 (за списком XVIII ст.) // Известия отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук. – СПб., 1912. – Т. VII. – Кн. I. – С. 264-280.

Dict. Dictionarium Sclauo-Polonicum... – Жовква, 1641 // Karas M. i Karasiowa A. Marian z Jaćlinsk. Dykcjonarz slowiansko-polski z roku 1641 (Dictionarium Sclauo-Polonicum). – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1969.

ДК Діаріуш Генеральної військової канцелярії. – Ч. 1 (1727-1728 рр.); Ч. 2 (1729-1731 рр.). – Зберігається у ЦНБ НАН України, шифр N 153762 (Лаз. 13/1-2).

ДМВН Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів) / Підгот. до вид. В.В.Німчук та ін. – К., 1981.

ДНРМ Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. – К., 1976.

ДНСК Высоцкий С.А. Древнерусские надписи Софии Киевской XI-XIV вв. – К., 1966.

Дух. б. Д҃ховныи Бєсѣды с҃то ѡ(т)ца нашєго Макарія пꙋстєлника єгипє(т)ского ѡ досконалствѣ Хрїстїанъ Православныхъ; Многими пожитками... наполнєныи. – Вільна, 1627. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, шифр II Ст.-2672.

Євх. Євхарістиріон, албо вдѧчность... Пєтру Могилѣ... одъ спудєовъ гимназїум є(г) мл(с) з школы Рєторїки за гойныи Добродѣйства собѣ у Ц҃ркви православной в фундованю школъ показаныи... – К., 1632 // Проф. Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIII вв. – К., 1924. – С. 291-305.

ЕСУМ Етимологічний словник української мови: У 7-ми тт. // Ред. кол.:О.С.Мельничук (голова) та ін. – К., 1982-1989. – Т. I-III.

ЕСЛГНПР Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. – К., 1985.

ŻD Żródła dziejowe / Wydał A.Jabłonowski. – Warszawa, 1878. – T. VI; Warszawa, 1878. – T. X: Sprawy wołoskie za Jagiellonów.

Жел. О тайн. Ѡ тайнах церковныхъ в посполитости. За блг(с)венїємъ и поданїємъ... Арсенїа Желиборского. – Львів, 1642. – Зберігається у фондах Національного музею у Львові, шифр СдК 711.

Жел. П. Желиборскій Арсеній. Поучєнїє новосщєнномоу Ієрєєви... – Львів, 1642. – Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр СдК 675.

Жел. Сл. Лєітѹргіаріон Си єсть служєбникъ ѡ(т) Литоургїй С.Василіа, Іоанна Зла(т) ...Ннѣ, жє изданъ Чєтвєртоє, Тщанїємъ и иждивєнієм... Арсєнїа Жєлиборскогѡ... (Передмова). – Львів, 1646. – Арк. 2-6 зв. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, шифр II Ст.-2155.

Жел. Тр. Арсеній Желиборскій. Evхологіонъ си єсть молитвословъ, или трєбникъ... (Передмова). – Львів, 1645. – Арк. 1-6 зв. – Зберігається у відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, шифр II Ст.-2170.

ЖК Журнал гетьманської канцелярії (1722-1723 рр.). – Зберігається у ЦНБ НАН України, шифр № 166720.

ЖКК Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни // Акты, изданные Временной Комиссией, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском й Волынском генерал-губернаторе. – К., 1849. – Т. I-II.

ЖХ Діаріуш или журнал... начавшийся 1722 году и оконченный в том же году... Войсковой канцелярии старшим канцеляристом Николаем Ханенком / Изд. А.Бодянским. – М., 1858.

Закревская Закревская Я.В. Украинское диалектное словообразование в ареальном аспекте (субстантивная суффиксация). – Львов, 1984.

Зерц. Сіа кніга нарицаємая зєрцало бгословіи, избранна ѡ(т) мнѡгихъ кни(г) бгословскихъ И троудолюбїє(м) Съставълєна єромонаха Кирила Транъквилиона. – Почаїв, 1618. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, шифр II Ст.-2233.

З. Каз. Зизаній Стефан. Казаньє стго Кирилла Патріаръхи ієр(с)лимъского, ѡ антіхристѣ и знакѡх єго, з ро(з)ширєнїємъ наоуки проти(в) єрєсєй разъны(х). – Вільна, 1596. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, шифр I Ст.-3835.

Злат. Н. Оміліа и Наоука стго оца ншгѡ Іѡанна Златооустагѡ, архєп(с)па константінополского, на с: Великѹю пѧтдєсѧтницоу Стгѡ Оца Нш̃гѡ Андрєа Архієп(с)па Кєсаріа Каппадокійскіа. Тлъкованїє на Апокалипсіи... Стогѡ... Іѡанна Бгслова... – К., 1625. – Арк. 127-130 зв. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, шифр IV Ст.-381.

ЗНТШ Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1896. – Т. XI; 1896. – Т. XII; 1897. – Т. XIX; 1898. – Т. XXV; 1899. – Т. XXVIII; 1899. – Т. XXXI-XXXII; 1900. – Т. XXXV-XXXVI: 1902. – Т. L; 1903. – Т. LIV; 1904. – Т. LXII; 1906. – Т. LXXIV; 1912. – Т. CX; 1914. – Т. CXVII-CXVIII; 1930. – Т. CL; 1931. – Т. CLI; 1937. – Т. CLV.

ИВ Сочинения Н.Д.Иванишева. – К., 1876.

Інт. Українські інтермедії XVII-XVIII ст.: Пам'ятки давньої української літератури. – К., 1960.

ІСУМ Інверсійний словник української мови. – К., 1985.

ІУМ ЛФ Історія української мови: Лексика і фразеологія. – К., 1983.

Ист. фл. син. Historia ѡ листрикійскомъ, то єсть ѡ разбойническомъ фєрарскомъ або флорєнско(м) синодѣ, вкоротцѣ правдивє списана. – Острог, 1598. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, шифр І Ст.-3976, арк. 33-44.

КА Крехівський апостол. – Б.м.н., II пол. XVI ст. – Зберігається у рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, шифр 1291.

Кас. Іѡан(н)а Кассіана поустын(н)ожителя ѡ ѵстава(х) манастырски(х). – Б.м.н., серед. XVII ст. – Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, ф. 3, № 32, 1-236.

Керста (1) Керста Р.Й. Антропоніми – основа вивчення лексики, що характеризує особисті властивості людини // З історії української лексикології. – К., 1980. – С. 200-212.

Керста (2) Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі найменування. – К., 1984.

Керста (3) Керста Р.Й. Особові назви, утворені від загальних назв на означення професії, роду заняття (на матеріалі пам'яток української мови XVI ст.) // Питання історії української мови. – К., 1970. – С. 141-158.

К.З. Зиновіїв К. Вірші. Приповісті посполиті / Підгот. тексту І.П.Чепіги – К., 1971.

ККПС Книга Київського підкоморського суду (1584-1644) /Підгот. до вид. Г.В.Боряк та ін. – К., 1991.

КЛ Київський літопис. – Б.м.н., поч. XVII ст. // Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный Киевской комиссией для разбора древних актов. – К., 1888. – С. 73-92.

Кл. Остр. Невідомий твір Клирика Острозького. – Острог, 1599 // Пам'ятки українсько-руської мови і літератури / Видає комісія Археографічна Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1906. – Т. V. – С. 201-229.

КМПМ Голубев С.Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования). – К., 1883. – Т. I; 1898. – Т.II.

Кн. о лат. Книга о богохульних латынах. – Б.м.н., к. XVI – поч. XVII ст. – Зберігається в ЦНБ НАН України, шифр 118 П/134.

Кн. о св. Иже въ с҃тыхъ ѡ(т)ца нашего Іѡанна Златоустаго... Книга ѡ с҃щєньствѣ... – Львів, 1614. - Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, шифр II Ст.-2208.

Коп. Каз. Казаньє на ч(с)тномъ погрєбѣ ...прєвєлєбногѡ ѡ(т)ца ки(р) Єліссєа в Ієросхи(м)монасєхъ Єvѳиміа Плєтєнєцкогѡ... Прєз.. Захарію Копистєнского... творєноє и проповѣданоє... – К., 1625. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, шифр II Ст.-2339.

Коп. Пал. Копистенський Захарія. Палінодія. – К., 1621 // РИБ. – Т. IV: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Пг., 1878. – Кн. 2. – С. 313-1200.

Коп. Пал. (Лв) Копистенський Захарія. Палінодія (львівський список). – К., 1621 // ЗНТШ. – Львів, 1903. – Т. LIV. – С. 23-33.

Cost. BD Documentele Moldovenești dela Bogdan Voevod (1504–1517) / Publ. Mihai Costăchescu. – București, 1940.

Красовський Красовський І. Прізвища галицьких лемків у XVIII ст. – Львів, 1995.

Крон. Кройника то єсть исторіа свѣта на шєсть вѣковъ, а чтыри монархіи роздѣлєна. З розмаиты(х) гисторико(в) жидовски(х), и пога(н)скихъ. – Львів, поч. XVII ст. – Пам'ятка вміщена в збірнику, який зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, ф. 77, № 59, арк. 1-45.

Кр. Стр. Кройника которая прє(д) тымъ николи свѣта нє видала с полско(г) на рускии діалєктъ прєложона прєзъ Матфєя Стриковъского. – Б.м.н., 1582. - Зберігається у ЦНБ НАН України, шифр VIII 106м/Лаз. 2.

К.Т. Картотека Історичного словника української мови. – Зберігаться в Інституті українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України.

ЛБ Беринда П. Лексикон словенороський. – К., 1627. (Надрук. з київського вид. 1627 р. фотомех. способом) / Підгот. тексту і вступ. ст. В.В. Німчука. – К., 1961.

Л. Вел. Величко С. Сказаніє о войнѣ козацкой зъ поляками // Пам'ятки українського письменства. – К., 1926. – Т. 1.

Л Гр. Лѣтопись Григорія Грабянки / Комиссия для разбора древних актов. – К., 1854.

ЛЗ Зизаній Л. Лексис. – Вільна, 1596. (Надрук. з віленського вид. 1596 р. фотомех. способом) /Підгот. тексту і вступ. ст. В.В.Німчука. – К., 1964.

Лим. Лімонарь Сирѣчъ цвѣтникъ (Передмова). – К., 1628. – Арк. 2-8 ненум. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В.С.тефаника НАН України, шифр II Ст.-2352.

Linde Linde S.B. Słownik języka polskiego. – 2-e wyd. – Lwów, 1854-1860. – T. 1-6.

Лисенко Лисенко П.С. Словник специфічної лексики правобережної Черкащини // Лексикографічний бюлетень. – К., 1958. – Вип. 6. – С. 5-21.

ЛК Лексикон словено-латинський Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського / Підгот. до вид. В.В.Німчук. – К., 1973.

ЛЛ Львівський літопис 1498–1649. – Рукописна копія зберігається у ЦНБ НАН України, шифр VIII 206 м/37, арк. 162-182.

ЛМ Лазаревский А. Отрывки из летописи Мгарского монастыря. – К., 1889.

ЛНБ Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України.

Л Пот. Лист Іпатія Потія до князя Костянтина Острозького. – Рожанка, 1598 // РИБ. – Т. XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Пг., 1903. – Кн. 3. – С. 983-1033.

ЛРК Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст./ Підгот. до вид. О.М.Маштабей, В.Г.Самійленко, Б.А.Шарпило. – К., 1986.

ЛС Є.Славинецький. Лексикон латинський // “Лексикон латинський” Є.Славинецького. “Лексикон словено-латинський Є.Славинецького та А.Корецького-Сатановського / Пілгот. до вид. В.В.Німчук. – К., 1973.

Л Сам. Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник. – К., 1873.

ЛСБ Документи Львівського Ставропігійського братства: поч. XVI – серед. XVII ст. – Зберігається у Львівському державному історичному архіві, ф. 129, оп. І.

Луц. Луцидарій. – Б.м.н., серед. XVII ст. // Карский Е.Ф. Труды по белорусскому и другим славянским языкам. – М., 1962. – С. 23-54.

Лѣк. Лѣкарство на ѡспалый оумыслъ чоловѣчій а особливє на затвердѣлыє срдца людскіє заведєныє свѣтомъ альбо якими грѣхами бж(с)твєннаго іѡанна златоустаго до Ѳєдора мниха... – Острог, 1607. – Зберігається у Львівському державному історичному архіві, шифр Сд 76.

Лям. К. Лѧмєнтъ ꙋ свѣта оубогихъ, На Жалосноє прєставлєніє Свѧтобливого: а в обои Добродѣтєли богатого Моужа, в Бзѣ Вєлєбного, Г(с)дна ѡ(т)ца Лєонтіа Карповича, архімандріта ѡбщіа обитєли, при Црькви сошєствіѧ Стго Дха, Братства црковного Віленского Пра(в): Грє(ч): – Вільна, 1620. – Зберігається в Одеській державній науковій бібліотеці ім. М.Горького.

Лям. о приг. Лямєнтъ о пригодѣ нєщаснои, о зєлживости и мо(р)дєрствѣ мєщан остро(з)ки(х). – Б.м.н., 1636. – Оригінал зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, ф. 1, оп. 1, № 85.

М Щоденник Я.Марковича. Ч. 1-3. – Дневник генерального подскарбия Якова Маркевича (1717-1734 гг.) / Под ред. А.Лазаревского. – К., 1893-1897.

Мит. кн. Берестейська митна книга. – Б.м.н., 1585 – Зберігається у ЦНБ АН Литви у Вільнюсі, ф.16, № 3, арк. 1-100 зв.

МІКСВ Проф. Хв.Тітов. Матеріяли для історії книжної справи на Вкраїні в XVI-XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків. – К., 1924.

MCSL Monumenta confraternitatis Stauropigianae Leopolensis / Edidit Dr. Wladimirus Milkowicz. – Leopolis, 1895. – T. 1, p. II.

Мог. Тр. Євхологіѡн албо молитвословъ, или трєбникъ... повєлєнієм... ѡтца Пєтра Могилы... – К., 1646. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, шифр IV Ст.-49243. Фотопередрук цієї книги, подарованої проф. Олексою Горбачем, зберігається у Відділі української мови Інституту українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України.

М.Т. Машинопис історичного словника української мови XIII-XVIII ст. за ред. проф. Є.Тимченка. – Зберігається у Віділі української мови Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України.

МЭФ Молдавия в эпоху феодализма. – Т. І: Славяно-молдавские грамоты (XV в. – первая четверть XVII в.) / Под ред. проф. Л.В.Черепнина. – Кишенев, 1961.

НЄ Поучения на євангелие по Няговскому списку 1758 г. // Материалы для истории Угорской Руси. Памятники церковно-религиозной жизни угро-русов XVI-XVIII вв., изд. А.Петровим. – Спб., 1914. – Вып. VII.

Никончук Никончук М.В. Сільськогосподарська лексика правобережного Полісся. – К., 1985.

ОБрац.З Опис Брацлавського замку. – Брацлав, 1552. – Зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 142-145.

ОВін.З. Опис Вінницького замку. – Вінниця, 1552. – Рукопис зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 129 зв. – 141 зв.

ОГ Попи(с) границъ и шкодъ межи великого кня(з)ства Литовского и коруны Польскоє. – Б.м.н., 1546. – Зберігається у ЦБ АН Литви, ф. 16, спр. 119, арк. 1-89 зв.

ОЖЗ Опис Житомирського замку. – Житомир, 1552. – Зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 117 зв. – 129.

ОКан. З. Опис Канівського замку. – Канів, 1552. – Зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 18 зв. – 32 зв.

ОКЗ Опис Київського замку. – К., 1552. – Зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 32 зв. – 46 зв.

ОКр. З. Опис Кременецького замку. – Кременецъ, 1552. – Зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563. арк. 145 зв. – 157.

О обр. Ѡ образѣхъ. Ижъ якъ в^{s} старомъ законѣ з^{s} росказана бж҃го были, та(к) и в^{s} новомъ ѡт самого Х҃а Бг҃а початокъ маютъ // Ієромонах Азаріас. Вѣра Єдинои Ст҃ои каѳолическои Ап(с)тлскои Црк҃ве на Всходѣ. – К., бл. 1619. – Арк. 1-599.

ООЗ-1 Опис Остерського замку. – Остер, 1552. – Зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 47-53 зв.

Остр. л Острозький літопис. – Острог, 1509-1633 рр. – Зберігається у Москві в Державному історичному музею, № 4007 під назвою "С кройники Бѣлскогѡ речи потребныи выбраны".

Опп. КО О(т)пись на листъ въ бозѣ велебного ѡ(т)ца ипатїа володимерского і берестеиского еп(с)па До ясне ѡсвецоного к҃нжати косте(н)тина ѡстро(з)кого, воєводы києвского. – Острог, 1598. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, шифр І Ст.-3976. – Арк. 1-32 зв.

ОЧерк. З Опис Черкаського замку. – Черкаси, 1552. – Зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 3-17 зв.

ОЧорн. 3 Опис Чорнобильського замку. – Чорнобиль, 1552. – Зберігається у ЦДАДА Росії, ф. 389 (Литовська метрика), од. зб. 563, арк. 54-58.

Паламарчук Паламарчук Л.С. Словник специфічної лексики говірки с. Мусіївки // Лексикографічний бюлетень. – К., 1958. – Вип. 6. – С. 22-35.

Паньк. Панькевич І. Покрайні записи на закарпатськоукраїнських церковних книгах з додатком 4 монастирських грамот. – Прага, 1947.

Паньк. I-II Панькевич І. Покрайні записи на підкарпатських церковних книгах. – Ужгород, 1929. – Ч. 1; 1937. – Ч. II.

ПВКРДА Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденной при Киевском военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1846-1848. – Т. I-III.

ПДПИ Памятники древней письменности и искусства. – СПб., 1912. – Т. 178; 1913. – Т. 182.

Перест. Борецький І. Пересторога зло потребная на потомныє часы православным христіаном. – Львів, 1605-1606 // М.Возняк. Письменницька діяльність Івана Борецького на Волині і у Львові. – Львів, 1954.

Перло Сіа книга названнаѧ Пєрло Многоѡцѣнноє. Съставлєнна Трѹдолюбіємъ: прєзъ Киріла: Транквѣліона. – Чернігів, 1646. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, шифр П Ст.-2555.

ПЄ Пересопницьке євангеліє 1556-1561 рр. – Зберігається в ЦНБ НАН України, № 15512.

Пит. Питання і відповіді православного папістові. – Б.м.н., 1603 // РИБ. – Т. VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб., 1882. – Кн. 2. – С. 1-110.

ПІФ Першодрукар І.Федоров та його послідовники на Україні (XVI – I пол.XVII ст.) / Зб. документів. – К., 1975.

ПККДА Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – К. 1898. – Т. I, изд. 2; К., 1897. – Т. II, изд. 2.

ПЛ Приватні листи XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А.Передрієнко. – К., 1987.

Посл. до лат. Послання до латинян. – Б.м.н., 1582 // РИБ. – Т. XIX: Памятники полемической литерауры в Западной Руси. – Пг., 1903. – Кн. 3. – С. 1123-1148.

П. про пор. Пісня про поразку. – Б.м.н., 1648 (копія XVIII ст.) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1931. – Т. 151. – С. 201.

Проп. р. Різні проповіді. – Б.м.н., поч. XVII ст. – Зберігається у ЦНБ НАН України, шифр 283 П/73.

Просф. Просфонима. – Львів, 1591 // РИБ – Т. XIX: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Пг., 1903. – Кн. 3 (приложения). – С. 61-75.

ПСРЛ Полное собрание русских летописей. – Т. 17: Западнорусские летописи: (Виленский список). – СПб., 1907.

РДВ Реєстр доходів і видатків. – Львів, 1607-1645. – Зберігається у фондах Національного музею у Львові, шифр Рк 147.

РЕА Русско-еврейский архив: Документы и материалы для истории евреев в России / Собрал и издал С.А.Бершадский. – СПб., 1882. – Т. I: Документы и регесты к истории литовских евреев (1388-1550); 1882. - Т. II (1550-1569); 1903. – Т. III: Документы к истории польских евреев (1364-1569).

РЗВ Реєстр запорожскому войску 1649 г., съ гербомъ Хмельницкаго и подписями Богдана Хмельницкаго и Ивана Выговскаго. – Зберігається в ЦДАДА Росії, ф. 196 (ф. Ф.Мазурина), оп. I, спр. 1691.

РИБ Русская историческая библиотека. Литовская метрика. – Пг., 1878 – Т. IV; 1882 – Т. VII; 1903. – Т. XIX; Юрьев, 1914. – Т. XXX-XXXI.

Розм. Розмова (Рукописна українська пам'ятка кінця XVI ст.) – Зберігається в Паризькій національній бібліотеці, шифр SL no7; № 2. 290.

Sławski F. Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowianski. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1974–1979. – T. 1-3.

Сак. В. Вѣршѣ на жалосний погрєбъ Зацного Рыцера Пєтра Конашєвича Сагайдачного... Зложоныи Прєзъ... Касїана Саковича. – К., 1622. – Зберігається у фондах Національного музею у Львові, шифр СдК 171.

Свєнц. Свєнціцкий І. Нариси з історії української мови. – Львів, 1920.

SWO Kopalinski W. Słcwnik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych. – Warszawa, 1983.

SJP Słownik języka polskiego / Red. nacz. W.W.Doroszewski. – Warszawa, 1958–1968. – T. 1-10.

СДЯ Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.). – М.: Русский язык, 1989-1991. – Т. 1-4.

Сем. Семимовний словник (латинсько-новогрецько-турецько-татарсько-вірменсько-українсько-молдавський). – Б.м.н., I пол. XVII ст. – Зберігається у Бодлеанській бібліотеці в Оксфорді, шифр M.S.March 187.

СИМКЦА Сборник исторических материалов, извлеченных из древних актовых книг Киевского центрального архива при университете св. Владимира Н.Каманиным и М.Истоминым. – К., 1890. – Вып. I.

Син. сл. Синоніма славеноросская // Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / Підгот. текстів і вступні статті В.В.Німчука. – К., 1964.

СІС Словник іншомовних слів / За ред. О.С.Мельничука. – К., 1975.

Сл.б.г. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – К., 1984. – Ч. 1–2.

Сл. Ж. Житецкій П. Словарь книжной малорусской рѣчи по рукописи XVII вѣка. – К., 1888.

СлУМ Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Львів, 1994–2001. – Вип. 1–8.

См. Кл. Смотрицкій Герасим. Ключь цр(с)тва нєбєсного и нашєє христіанскоє духовноє власти нєрішімый узєлъ. – Острог, 1587. – Зберігається у ЦНБ НАН України.

Ср. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – СПб., 1893-1912. – Т. 1-3.

СРЯ Словарь русского языка XI-XVII вв. – М.: Наука, 1975-1990. – Вып. 1-15.

ССМ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. –К., 1977-1978. – Т. 1-2.

СУМ Словник української мови: В 11-ти тт. / Редкол. Білодід І.К. (голова) та ін. – К., 1970-1980.

Сур. Суразький Василій. О єдіной істинной православной вѣрѣ... Книжица в шести отдєлахъ. – Острог, 1586. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, шифр І Ст.-3627.

Тимч. Історичний словник українського язика / За ред. Є.Тимченка. – Харків–Київ, 1930-1932. – Т. 1.

Тр. Тріωдіон Си єсть Тріпѣснєцъ. – К., 1627. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, шифр IV Ст.-388.

Траг. Трагедія руська. – Раків, поч. XVII ст. // Pamiętnik teatralny, kwartalnik póswecony historii i krytyce teatru założony przez Leona Schillera. – Warszawa, 1973. – R. XXII. – Z. 2 (86). – S. 280-289.

Траг. п. Вірші з трагедії Христос пасхон Григорія Богослова. – Львів, 1630 // ЗНТШ. – Львів, 1941. – Т. CXVII-CXVIII. – С. 161-178.

Тр. ЧАК Труды Черниговской архивной комиссии. – Полтава, 1913 – Вып. X.

Туп. Тупиков Н.М. Словарь древнерусских личных собственных имен // Записки отделения русской и славянской археологии русского археологического общества. – Спб., 1903. – Т. 6. – С. 87-515.

ТУ Торгівля на Україні XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина. – К., 1990.

УЄ N 5 Учительне євангеліє. – Львів, 1585. – Зберігається у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, ф. 77, № 5.

УЄ N 31 Учительне євангеліє. – З території Бойківщини, к. XVI ст. – Зберігається у Рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, ф. 72, № 31.

УЄ N 29515 Учительне євангеліє. – Устрики, І пол. XVII ст. – Зберігається у фондах Національного музею у Львові, шифр Рк 29515 (429).

УЄ N 29519 Учительне євангеліє. – З території Бойківщини, XVI ст. – Зберігається у фондах Національного музею у Львові, шифр Рк 29519 (4231).

УЄ Кал. Єvтліє ѵчителноє албо Казанѧ на кождѹю Н(д)лю й Свѧта оурочистыѣ. Прє(з) Ст ωтца ншєго Калліста... по грєцкоѵ написаноє, а тєпє(р) повторє ново з грєцкого и словєнского языка на рѹскій пєрєложєноє... повєлєнієм Пєтра Могилы... - К., 1637. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, шифр IV Ст.-421.

УЄ літк. Літківське євангеліє. – Б.м.н., XVI ст. // ЧИОНЛ. – К., 1911. – Кн. XXII. – Отд. 3. – С. 72-74; 1912. – Кн. XXIII. – Отд. 3. – С. 1-48.

УЄ Трост. Тростянецьке учительне євангеліє (уривки). – З території Лемківщини, XVI ст. / Prace filologiczne. – Warszawa, 1931. – T. XV. – Cz. 2.

Ун.гр. Унія греків з костьолом римським. – Вільна, 1595 // РИБ. – Т. VII: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – Пг., 1882. – Кн. 2. – С. 111-168.

УП Українська поезія: Кінець XVI – поч. XVII ст. / Упоряд. В.П.Колосова, В.І.Крекотень. – К., 1978.

Ф. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка / Пер. с нем. и доп. О.Н.Трубачева. – М., 1964-1973. – Т. 1-4.

Х Дневник генерального хорунжего Николая Ханенка (1727-1753 гг.) / Под ред. А.Лазаревского. – К., 1884.

ХД Дневник Николая Ханенка (1719-1723 и 1754 гг.) / Под ред. А.Титова // Киевская старина. – 1886. – Кн. 7/8.

ХЛ Хмільницький літопис. – Хмільник, 1636-1650 рр. // Лѣтопись Самовидца. – К., 1878. – С. 77-81.

Хрон. Книга глаголєма кроникъ, сирєчь собраніє ѡ(т) многихъ лѣтописєцъ ("Хронограф"). – Б.м.н., серед. XVII ст. – Зберігається у Москві, в Російській державній бібліотеці, ф. 236, № 4.

ЦБ Лит. Центральна бібліотека АН Литви у Вільнюсі.

ЦДІАК Центральний державний історичний архів у Києві.

ЦДІАЛ Центральний державний історичний архів у Львові.

ЦДІА Лен. Центральний державний історичний архів у Санкт-Петербурзі.

ЦНБ Центральна наукова бібліотека НАН України в Києві.

Час. Часословъ, сирѣчъ послѣдованіє слоужбы по прєданію цєрковномоу... Повєлєніємъ... кн. Яноуша Острозского, Каштал᧞на Краковского, изобразис᧞.– Острог, 1612. – Зберігається у Відділі рідкісної книги Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України, шифр І Ст.-3628.

Час. Слово Слово дѹшеполєзно... ѡ исходѣ доуши ѡт тѣла... // Орологіон Си рѣчъ, Часословъ Полоуставный. – Львів, 1642. – Арк. 266-278 зв.

ЧИОНЛ Чтения в историческом обществе Нестора Летописца. – К., 1890. – Кн. IV; 1891. – Кн. V; 1892. – Кн. VI; 1893. – Кн. VII; 1894. – Кн. VIII; 1898. – Кн. XII; 1899. – Кн. XIII; 1900. – Кн. XIV; 1901. – Кн. XV; 1903. – Кн. XVII; 1904. – Кн. XVIII; 1905 – Кн. XIX; 1911. – Кн. XXII; 1912. – Кн. XXIII.

Юр. Юридика монастиря св. Юрія – Львів, XVI ст. – Зберігається у фондах Національного музею у Львові, шифр Рк 146.

Яв. ИЗ Яворский Ю.А. Исторические личные, вкладные и другие записи в карпато-русских рукописных и печатных книгах XVI-XIX вв. // Науковий збірник товариства "Просвіта" – Ужгород, 1931. – Р. VII-VIII.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Абдуллаев А.А. Названия лиц, образованные от географических имен и терминов в русском языке XV-XVIII вв.: Автореф. дис... КФН. – М., 1968. – 14 с.

Аверьянов А.П. Функции именного суффикса -ец в русском языке // Доклады и сообщения филологического факультета ЛГУ. – 1951.- Вып. 3. – С. 281-282.

Агапова Г.В. К вопросу о взаимодействии суффиксов -анин/-янин и -ец // Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу. Ленинград, 29-30 сент. 1972 г. – М., 1972. – С. 175-176.

Адливанкин С.Ю. Некоторые вопросы словообразования существительных со значением лица // Вопросы фонетики, словообразования, лексики русского языка и методики его преподавания: Труды 4-й зон. конф. кафедр рус. яз. вузов Урала. – Пермь, 1964. – Вып. I. – С. 55-67.

Азарх Ю.С. К истории словообразовательных типов названий детенышей и детей в русском языке // Совещание по Общеславянскому лингвистическому атласу. Черновцы, 4-7 октября 1976 г. – М., 1977. – С. 44-51.

Азарх Ю.С. Словообразование и формирование существительных в истории русского языка. – М.: Наука, 1984. – 248 с.

Актуальні проблеми українського словотвору / За ред. д-ра філол. наук В.Грещука. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – 668 с.

Алексеенко С.И. Заимствованная лексика в восточнославянских языках XIV-XVI вв. // Актуальные проблемы исторической лексикологии восточнославянских языков. – Днепропетровск, 1975. – С. 92-93.

Алексеенко С.И. Лексические элементы из западноевропейских языков в русском языке XIV-XVI вв.: Автореф. дис... КФН. – Ростов-на-Дону, 1978. – 24 с.

Алефіренко Л.Б. Лексико-словотвірна синоніміка прикметників // Мовознавство. – 1980. – № 5. – С. 61-65.

Андреева И.П. Сочетаемость суффикса -ун с производящими основами в словообразовательном типе: Глагол + формант -ун // Ученые записки Москов. пед. ин-та им. В.И.Ленина. – 1979. – № 403. – С. 151-169.

Апресян Ю.Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Наука, 1974. – 367 с.

Араева Л.А. Типы мотивирующих классов характеризующей группы существительного лица // Вопросы словообразования в индоевропейских языках. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1983. – С. 3-8.

Балалыкина Э.А. Именные образования с суффиксом -in в славянских и балтийских языках: Автореф. дис... КФН. – Казань, 1966. – 28 с.

Балалыкина Э.А. Именные образования с суффиксом -н- в русском литературном языке XVIII в. // Очерки по истории русского языка и литературы XVIII в. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1967. – Вып. I. – С. 20-39.

Балтова Ю. За словообразователната и лексикалната семантика на някои видове Nomina agentis в съвременния български език // Славистичен сборник. – София: Изд-во БАН, 1978. – С. 129-135.

Басова Т.О. Про формально-семантичну структуру суфіксальних агентивів // Семасіологія і словотвір. – К., 1989. – С. 102-107.

Бахтурина Р.В. Отглагольные имена лиц пассивного значения в древнерусском языке XI-XVI вв. // Историческая грамматика и лексикология. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – С. 180-195.

Баценко Е.С. Суффиксальное образование имен существительных в поэме Котляревского “Энеида”: Автореф. дис... КФН. – К., 1958. – 20 с.

Бевзенко С.П. До характеристики відмінностей у словотворі української діалектної мови // Мовознавство. – 1975. – № 3. – С. 68-73.

Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства: Історія вивчення української мови. – К.: Вища школа, 1991. – 231 с.

Бевзенко С.П. Історична морфологія української мови: Нариси із словозміни та словотвору. – Ужгород: Закарпат. обласне вид-во, 1960. – 416 с.

Бекиш В.А. Исследование лексики белорусских памятников XV-XVII вв. (наименования лиц): Автореф. дис... КФН. – Минск, 1971. – 21 с.

Белоусова А.С. Русские имена существительные со значением лица (лексический класс и вопросы его словарного описання) // ВЯ. – 1981. – № 5. – С. 71-84.

Бенвенист Е. Индоевропейское именное словообразование. – М.: Изд-во иностр. л-ры, 1955. – 260 с.

Бернштейн С.Б. К истории славянского суффикса -tel’ // Русское и славянское языкознание. – М.: Наука, 1972. – С. 36-42.

Білодід І.К., Їжакевич Г.Д., Франко З.Т. Взаємозв’язки між українською та іншими слов’янськими мовами XVI – поч. XУIII ст. // Зв’язки української мови з російською та іншими слов’янськими в XVI-XIX ст. – К.: Рад. школа, 1962. – С. 3-23.

Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). – К.: Вид-во КДПІ, 1993. – 215 с.

Білоусенко П. Шляхи формування національної специфіки афіксального словотворення українського іменника // Актуальні проблеми українського словотвору. Материали ІІІ-іх наук. чит., присвячених пам’яті проф. І.Ковалика. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – С. 27-28.

Бирнбаум Х. Праславянский язык. Достижения и проблеми в его реконструкции. – М.: Прогресс, 1987. – 512 с.

Богданова С.С. Агентивные существительные с суффиксом -тель в современном русском языке // РЯШ. – 1979. – № 2. – С. 60-64.

Болдырев Р.В. Некоторые вопросы историко-этимологического изучення лексических элементов украинского языка // Тюркизмы в славянских языках. – М.: Наука, 1974. – С. 44-61.

Борисова Е.Н. О способах образования имен существительных в памятниках деловой письменности 16-18 вв. // Ученые записки Башкир. ун-та. Серия филол. наук. – Уфа, 1961. – Вып. 8. – № 2. – С. 175-193.

Булаховский Л.А. Курс русского литературного языка. – Т. I. – К.: Рад. школа, 1952. – 447 с.; Т. II – К.: Рад. школа, 1953. – 436 с.

Булик З.В. Словотвір назв діячів у музичній лексиці української мови // Вісник ЛДУ. Серія філол. – 1973. – Вип. 8. – С. 39-44.

Бурячок А.А. Іменниковий словотвір старокнижної лексики в українській літературній мові // Мовознавство. – 1974. – № 5. – С. 66-74.

Бурячок А.А. Названия родства и свойства в украинском языке: Автореф. дис... КФН. – К., 1954. – 19 с.

Бурячок А.А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 149 с.

Бурячок А.А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов. – К.: Наук. думка, 1983. – 247 с.

Вакуров В.Н. Производственная предметная лексика в русском языке XIV-XVI вв. (По материалам памятников деловой письменности): Автореф. дис... КФН. – М., 1960. – 16 с.

Варбот Ж.Ж. Древнерусское именное словообразование: Ретроспективная формальная характеристика. – М.: Наука, 1969. – 232 с.

Варбот Ж.Ж. Праславянская морфология, словообразование и этимология. – М.: Наука, 1984. – 255 с.

Василевский Н.С. Отыменное глагольное словообразование в белорусском литературном языке: Автореф. дис... КФН. – Минск, 1986. – 37 с.

Васильев А. Суффиксы существительных с основним элементом -к- в некоторых славянских языках // Славянский сборник. – Фрунзе, 1964. – Вып. 10. – С. 151-153.

Васильева Л.И. Суффиксное словообразование наименований лиц по профессии в русском и украинском языках: Автореф. дис... КФН. – М., 1971. – 28 с.

Вендина Т.И. Славянское субстантивное словообразование в сопоставительном аспекте (суффиксы с злементом -к, -с, -č): Автореф. дис... ДФН. – Минск, 1987. – 52 с.

Верхов П.В. Некоторые вопросы взаимодействия литературного и диалектного образования имен существительных // Диалектологический сборник: Материалы IV Диалектологической конференции. – Вильнюс, 1972. – С. 18-27.

Виноградов В.В. Словообразование в его отношении к грамматике и лексикологии (На материале русского и родственных языков) // Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – С. 166-220.

Винокур Г.О. Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1959. – С. 419-443.

Віняр Г.М. Словотворчі тенденції в сучасній української мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х – початку 90-х років XX століття): Автореф. дис... КФН. – Дніпропетровськ, 1992. – 16 с.

Волков С.С. Новообразования категории имен существительных со значением лица в "Расспросных речах" первой трети XVII века" // Ученые записки ЛГУ. Серия филол. наук. – 1960. – № 267. – Вып. 52: Очерки истории языка. – С. 125-151.

Волоцкая З.М. К описанию системы деривативных значений // Структурно-типологические исследования в области грамматики славянских языков. – М., 1973. – С. 105-117.

Волоцкая З.М. Об одном подходе к описанию словообразовательной системи // Лингвистические исследования по общей и славянской типологии. – М., 1966. – С. 51-62.

Воронцова В.Л. Об одном случае конкуренции словообразовательных моделей (суффиксы -ник, -щик и -тель в обозначении лиц в древнерусском языке) // Проблемы истории и диалектологии славянских языков. – М.: Наука, 1971. – С. 88-94.

Воронцова В.Л. Образование существительных с суффиксом -тель в древнерусском языке // Труды Института языкознания. – М., 1954. – Т. 5. – С. 5-33.

Ву Ким Оань. Существительные лица с суффиксом -ец в русском языке: Автореф. дис... КФН. – М.: Изд-во МГУ, 1974. – 25 с.

Вярхоў П.В. З гісторыі асабовага суфікса -ар/-яр у беларускай мове // Весці АН БССР. Серыя грамад. навук. – 1963. – № 1. – С. 121-128.

Вярхоў П.В. Суфіксальная сінанімія аднакарэнных назоўнікаў у гісторыі беларускай пісьмовай мовы // Весці АН БССР. Серыя грамад. навук. – 1975. – № 2. – С. 110-119.

Гейгер Р.М. Лексико-семантическая структура имен на -тель и их производящих в русском языке (XI-XX): Автореф. дис... КФН. – Алма-Ата, 1969. – 27 с.

Горбач О. Засади періодизації історії української літературної мови й етапи її розвитку // Другий міжнародний конгрес україністів. Доповіді і повідомлення. Мовознавство. – Львів, 1993. – С. 7–12.

Горбач О. Українська народна релігійно-християнська термінологія й лексика // Наукові записки Українського Вільного Університету. Філософічний Факультет.Збірник Мовознавчої Комісії Наукового Конгресу в 1000-ліття Хрищення Руси-України. – Ч. 13. – Мюнхен, 1988. –С. 99-146.

Горобець В.Й. Особливості розвитку сільськогосподарської та побутово-виробничої лексики в українській мові першої половини XVIII ст. // Мовознавство. – 1971. – № 5. – С. 56-64.

Городенська К.Г. Семантичні функції дериваційних морфем // Мовознавство. – 1987. – № 1. – С. 20–30.

Городенська К.Г., Кравченко М.В. Словотвірна структура слова. Відіменні деривати. – К.: Наук. думка, 1981. – 199 с.

Городенська К. Словотвірна синонімія // Актуальні проблеми українського словотвору. Матеріали ІІІ-іх наук. чит., присвячених пам'яті проф. І.Ковалика. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – С. 11-147.

Горпинич В.О. Теоретичні питання відтопонімічного словотвору східнослов'янських мов. – К.: Наук. думка, 1973. – 168 с.

Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія. – Дніпропетровськ, 1998. – 189 с.

Грабовецький В.В. Походження назв повстанців проти феодального гніту на Україні // УІЖ. – 1962. – № 2. – С. 113-118.

Грещук В.В. Деякі теоретичні питання словотвірного значення // Мовознавство. – 1981. – № 3. – С. 34–41.

Грещук В.В. Структура словотвірних значень відприкметникових утворень у сучасній українській мові // Українське мовознавство. – Вип. 18. – 1991. – С. 51-58.

Грещук В.В. Словотворчий потенціал прикметників на позначення внутрішніх якостей людини // Мовознавство. – 1992. – № 3. – С. 8–15.

Грещук В.В. Словотвір і функціоналізм // Ономастика і апелятиви (проблеми словотвірної дериватології). – Дніпропетровськ. – Вип. 7. – 1999. – С. 60–64.

Гринчишин Д.Г. Словотворча структура назв людей за місцем проживання у пам'ятках староукраїнської мови XIV-XV ст. // Тези доп. та пов. Міжвуз. наук. конф. з питань східнослов'янського іменного словотвору. Запоріжжя, 24–26 вересня. – К., 1974. – С. 125–127.

Гринчишин Д.Г. Тюркські лексичні запозичення в пам'ятках української мови XIV-XVII ст. // Лексика української мови у її зв'язках з сусідніми слов'янськими і неслов'янськими мовами: Тези доп. – Ужгород, 1982. – С. 8-9.

Гриценко П.Ю. Моделювання системи діалектної лексики. – К.: Наук. думка, 1984. – 226 с.

Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV-XV ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1958. – 298 с.

Давидова О.Г. Скотоводческая терминология староукраинского языка (на материале полтавских документов XVII в.) // Актуальные проблеми исторической лексикологии восточнославяских языков. –Днепропетровск, 1975. – С. 79-80.

Данилова З.П. Из истории разносуффиксных синонимических образований на -ник и -щик/-чик в языке XVIII века // Очерки по истории русского языка и литературы XVIII в. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1967. – Вып. 1. – С. 86-96.

Данилова З.П. Из истории суффиксально-синонимических образований со значением лица в русском языке (на материале разносуффиксных синонимов на -ник и -щик (-чик) и их производных: Автореф. дис... КФН. – Казань, 1967. – 20 с.

Дэже Л. Украинская лексика середины XVI века: Няговские поучения (словарь и анализ). – Дебрецен, 1985. – 525 с.

Дементьев А.А. Наименование лиц по местности с суффиксом -ец // РЯШ. – 1946. – № 2. – С. 35-41.

Дементьев А.А. Суффиксы -ец и -анин (-янин) // РЯШ. – 1946. – № 5-6. – С. 12-17.

Дементьев А.А. Очерки по словообразованию имен существительных в русском языке (имена существительные с суффиксами -ок, -ка, -ко, -ец, -ца, -цо, -ища, -ище) // Ученые записки Куйбышев. пед. ин-та. – 1957. – Вып. 27. – С. 5-181.

Демешко І. Дериваційні функції суфікса -ець в українській мові // Актуальні проблеми українського словотвору. Матеріали III-іх наук. чит., присвячених пам'яті проф. І.Ковалика. – Івано-Франківськ: Плай, 1995. – С. 53-54.

Демешко І.М. Словотвірна фонотактика суфіксів -ець і -ок в українській мові // Українська мова на Буковині: минуле і сучасне. Матеріали II-ої Всеукр. наук. конф. – Чернівці, 1998. – С. 78–86.

Дзендзелівський Й.О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. – К.: Наук. думка, 1969. – 210 с.

Дідківська Л.П. Назви осіб за професією у сучасній українській мові // Мовознавство. – 1969. – № 5. – С. 18-23.

Дідківська Л.П., Родніна Л.О. Словотвір, синонімія, стилістика. – К.: Наук. думка, 1982. – 170 с.

Дидковская Л.П. Наименование лиц по ремеслу и профессии в украинском языке: Автореф. дис... КФН. – К., 1972. – 25 с.

Добродомов И.Г. Пути проникновения булгарских элементов в славянские языки // Тюркизмы в славянских языках. – М.: Наука, 1974. – С. 26-43.

Долгов И.А. Семантико-стилистическая характеристика моделей личных существительных на -ник // Вестник Киевского ун-та. Методика обучения студентов-иностранцев. – К.: Вища школа, 1984. – Вып. 8. – С. 30-34.

Дундайте А.И. Древнеруские суффиксы // Русская речь. – 1975. – № 4. – С. 121-124.

Ермакова О.П. Имена лиц в аспекте семантики и прагматики // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках. Тезисы докл. II-ой Республ. конф., 25-26 сент. 1986 г. – Гродно, 1986. – Ч. I. – С. 20-21.

Ермакова О.П. Лексические значения производных слов в русском языке. – М.: Русский язык, 1984. – 150 с.

Ермоленко Г.В. Изменения в использовании существительных с суффиксом -тель в художественной прозе XIX-XX веков // Вопросы словообразования и номинативной деривации в славянских языках. – Гродно, 1982. – С. 21-29.

Жадько Ю.И. Становление и развитие микросистемы наименований лиц, связанных с процессом обучения и воспитания в русском языке (пути, источники, семантика и структура наименований): Автореф. дис... КФН. – Днепропетровск, 1984. – 23 с.

Железнова Р.В. Агентивно-профессиональная лексика, оформленная по модели на -арь, в древнерусском языке XI-XVII вв. (по материалам русской исторической лексикографии) // Вопроси русского языка. – Душанбе, 1973. – С. 130-143.

Железняк І.М. Українські прізвища на -ист (-а, -ий) // Мовознавство. – 1975. – № 2. – С. 44-54.

Житецкий П. Очеркъ литературной исторіи малорускаго нарѣчія съ приложеніемъ словаря книжной малорусской рѣчи по рукописи XVII вѣка. – К., 1889. – 162–102 с.

Жовтобрюх М.А. Будова і лексична характеристика українського розмовника кінця XVI ст. // Питання східнослов'янської лексикографії XI-XVII ст. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 50-58.

Жовтобрюх М.А. та ін. Історична граматика української мови. – К.: Вища школа, 1980. – 319 с.

Жураўская Л.В. Дэрывацыйныя асаблівасці назваў асоб па роду іх заняткаў у беларускай і рускай мовах // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках. Тез. докл. II-ой Республ. конф., 25-26 сент. 1986 г. – Гродно, 1986. – Ч. II. – С. 83-85.

Закревська Я.В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. – К.: Наук. думка, 1976. – 162 с.

Захаревич Е.А. Производные основы со значением лица в современном болгарском языке // Вопросы грамматики болгарского литературного языка. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – С. 100-155.

Захаревич Е.А. Суффиксация и субстантивация при образовании наименований лиц в болгарском языке // Очерки по словообразованию и словоупотреблению. – Л., 1965. – С. 44-59.

Захаркив А.Т. Словообразование имен существительных бойковского диалекта (названий носителя процессуального признака): Дис... КФН. – Львов, 1981. – 281 с.

Захлюпана Н.М. Агентивні назви актових документів і грамот XVIII століття // Актуальные проблеми исторической лексикологии й лексикографии восточнославянских языков. Вторая всесоюзная научн. конф, 12-14 окт. 1988 г.: Тез. докл. – Днепропетровск, 1988. – Ч. 2. – С. 12-13.

Захлюпана Н.М. Морфологічні явища, які супроводжують процес словотворення девербативів на -ка в сучасній українській літературній мові // Вісник ЛДУ. Серія філол. – Вип. 18. – Львів, 1987. – С. 78-80.

Захлюпана Н.М. Суффиксальное словообразование общественно-политической терминологии в восточнославянских языках // Вопросы словообразования и номинативной деривации в славянских языках. – Гродно, 1982. – С. 63–67.

Зелинская Н.И. К истории имен существительных с суффиксом -ист в русском языке: Автореф. дис... КФН. – М., 1967. – 24 с.

Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. – М.: Просвещение, 1973. – 304 с.

Зенков Г.С. Вопросы теории словообразования. – Фрунзе, 1969. – 165 с,

Зенков Г.С. К постановке проблемы суффиксальной вариантности // Славянский сборник. – Фрунзе, 1964. – Вып. 10. – С. 38-46.

Зенков Г.С. О словообразовательных типах с суффиксами -щик, -ник и их взаимодействие в современном русском языке // Развитие современного русского языка. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – С. 136-144.

Золотова В.С. Производные имена существительные со значением лица в современном польском языке: Автореф. дис... КФН. – Л., 1959. – 18 с.

Ижакевич Г.П., Кононенко В.И. Процессы лексико-семантической номинации в современных восточнославянских языках // Слов'янське мовознавство: Доповіді. – К.: Наук. думка, 1988. – С. 167-185.

Историческая типология славянских языков. Фонетика, словообразование, лексика и фразеология / Под ред. Мельничука А.С. – К.: Наук. думка, 1986. – 286 с.

Историческое словообразование русского языка. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1984. – 167 с.

История лексики русского литературного языка конца XVII – нач. XIX века. – М.: Наука, 1981. – 374 с.

Ісаєвич Я. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів, 2002. – 520 с.

Історія української культури у 5-ти томах. – Т. 2: Українська культура XIII – першої половини XVII століть. – К., 2001. – 847 с.

Історія української мови. Морфологія. – К.: Наук. думка, 1978. – 540 с.

Історія Української РСР. – К.: Наук. думка, 1979. – Т. 1. – Кн. 2. – 342 с.

Кабанова Н.П. Агентивные имена существительные с суффиксом -арь в русском языке в сопоставлении с данными славянских язков // Актуальные проблеми лексикологии и лексикографии. – Пермь, 1972. – С. 185-189.

Кабанова Н.П. Агентивные имена существительные с суффиксом -ач в русском языке в сопоставлении с данными других славянских языков // Ученые записки Москов. гос. пед. ин-та. – 1971. – Т. 450. – С. 153-164.

Кабанова Н.П. Русские агентивные имена существительные с суффиксом -арь на славянском фоне // Проблемы общего и русского языкознания. – М., 1972. – С. 125-139.

Кабанова Н.П. Слова с редкими суффиксами // Русская речь. – 1974. – № 4. – С. 112-114.

Кабанова Н.П. Суффиксальные имена существительные со значением лица в современном русском языке в сопоставлении с данными других славянских языков: Автореф. дис... КФН. – М., 1973. – 30 с.

Карпіловська Є.А. Суфіксальна підсистема сучасної української мови: будова та реалізація. – К., 1999. – 297 с.

Катлинская Л.П. Лексико-семантическая обусловленность выбора словообразовательного средства при терминообразовании // Словарные категории. – М.: Наука, 1988. – С. 125-129.

Кизюкевич А.А. Аффиксация и транспозиция как способы наименований лиц (на материале русского и польского языков) // Вопросы словообразования и номинативной деривации в славянских языках. – Гродно, 1982. – С. 29-36.

Клименко Н.Ф. Основи морфеміки сучасної української мови. – К., 1998. – 182 с.

Клименко Н.Ф. Про вивчення семантики словотвірних одиниць // Словотвірна семантика східнословянських мов. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 86-102.

Клименко Н.Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови. – К.: Наук. думка, 1975. – 186 с.

Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Карпіловський В.С., Недозим Т.І. Словник афіксальних морфем української мови. – К.: Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні НАН України, 1998. – 434 с.

Клименко П. Цехи на Україні. – К., 1929. – 199 с.

Ковалик І.І. Віддієслівні іменники з суфіксами -тель /-тель/-ка,/-тель/-ниц-а у словянських мовах // Питання українського мовознавства. – Львів, 1960. – Кн. 4. – С .5.

Ковалик І.І. З методики порівняльного аналізу дослідження словотвору слов'янських мов. Вихідна величина порівняльного вивчення словотвору слов'янських мов // Доповіді та повідомлення ЛДУ. – Львів, 1957. – Вип. VII. – Ч. І. – С. 49-52.

Ковалик І.І. Особливості іменникового словотвору східнослов'янської мовної групи // Питання слов'янського мовознавства. – Львів, 1963. – Кн. 9. – С. 3-17.

Ковалик І.І Питання слов'янського іменникового словотвору. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – Ч. І. – 153 с.

Ковалик І.І. Словотворча категорія слов'янських назв осіб за їх національною і територіальною приналежністю // Питання слов'янського мовознавства. – Львів, 1958. – Кн. 5. – С. 139-153.

Ковалик И.И. Распространение слов на -тель в восточнославянских языках // Актуальные проблемы лексикологии восточнославянских языков. – Днепропетровск, 1975. – С. 166-168.

Ковалик І.І. Своєрідні особливості іменникового словотвору української мови // Граматичні та стилістичні студії з української та російської мов. – К.: Наук. думка, 1965. – С. 69-89.

Ковалик І.І. Семантична функція кореня в словотвірному гнізді // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 17-35.

Ковалик І.І. Синонімія і омонімія в межах словотворення // Доповіді та повідомлення ЛДУ. – Львів, 1957. – Вип. VII. – Ч. І. – С. 57-59.

Ковалик І.І. Система словотворчої будови мови як система систем // Доповіді та повідомлення ЛДУ. – Львів, 1957. – Вип. VII. – Ч. І. – С. 59-63.

Ковалик І.І. Словотворча будова збірних і одиничних іменників у східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими мовами // Питання слов'янського мовознавства. – Львів, 1958. – Кн. 6. – С. 18-50.

Ковалів П. Деякі особливості словотворення в українській мові. – Нью-Йорк, 1969. – 9 с.

Козырев И.С. О названиях жителей // Русская речь. – 1974. – № 5. – С. 81-85.

Коломієць В.Т. Розвиток словотвору слов'янських мов у післявоєнний період. – К.: Наук. думка, 1975. – 302 с.

Коломоец В.М. Семантическая и словообразовательная структура украинской сельскохозяйственной лексики: Автореф. дис... КФН. – Днепропетровск, 1977. – 22 с.

Коломоєць В.М. Про словотворчу і семантичну структуру української сільськогосподарської лексики // Исследования по русскому и украинскому языках. – Днепропетровск, 1973. – С. 80-89.

Компан О.С. Міста України в другій половині XVII ст. – К.: Вид-во АН УРСР, 1963. – 587 с.

Кондакова Г.И. Об именах существительных с суффиксом -тель в русском литературном языке XVIII в. // Славистический сборник. – 1963. – Вып. 5.– С. 132-161.

Коропенко И.В. Славянская терминология обработки кожи: Автореф. дис... КФН. – К., 1984. – 22 с.

Коропенко І.В. Слов'янські семантичні трансформації у назвах фахівців шкіряного виробництва // Семасіологія і словотвір. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 53-56.

Кос А.І. Будівельні ремесла в системі міської забудови Львова (кін. XVII – I пол. XVIII ст.): Автореф. дис... КФН. – Львів, 1992. – 16 с.

Космеда Т.А. Энантиосемия агентивных существительных с семантикой морально-этической оценки // Вісник ЛДУ ім. І.Франка. Серія філол. – Львів, 1987. – Вип. 18. – С. 41-45.

Костомаров В.Г. К вопросу об интернациональных суффиксах в русском языке // РЯШ. – 1956. – № 6. – С. 7-12.

Костомаров В.Г. Существительные на -ист в русском языке // Проблемы изучения языка. – М., 1957. – С. 122-141.

Котков С.И. Очерки по лексике южновеликорусской письменности XVI-XVIII веков. – М.: Наука, 1970. – 316 с.

Кравченко М.В. Словообразовательная морфонология украинского языка: Автореф. дис... ДФН. – К., 1990. – 39 с.

Кравчук Р.В. Дифференциация праславянских культурных диалектов по данным словообразования. – Минск: Наука и техника, 1983. – 36 с.

Кравчук Р.В. Из истории чешской суффиксальной словообразовательной системы. – К.: Изд-во АН УССР, 1958. – 37 с.

Кравчук Р.В. История суффиксов существительных в чешском языке. Суффиксы с основним -к- (на материале памятников XIV-XVI вв.): Автореф. дис... КФН. – К., 1958. – 12 с.

Крип'якевич І.П. Історія України. – Львів: Світ, 1990. – 519 с.

Кровицька О.В. Богословська лексика у перекладних лексикографічних працях XVI-XVII ст. // Християнство й українська мова: Матеріали Всеукр. наук.конф., Київ, 5-6 жовтня 2000 р. – К., 2000. – С. 93-100.

Кровицкая О.В. Влияние деривационних связей на семантику существительных с суффиксом -ачь в староукраинском языке XVI-XVIII в. // Вторая Всесоюзная конференция "Актуальные проблемы исторической лексикологии и лексикографии восточнославянских языков". – Днепропетровск, 1983. – Ч. 2.– С. 200-202.

Кровицька О.В. Назви осіб за сімейними і родинними стосунками, свояцтвом // Матеріали наукової конференції "Словотвір як вияв динаміки мови". – Львів, 1994. – Ч. I. – С. 112–113.

Кровицька О.В. Назви осіб за територіальною та етнічною приналежністю // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах. –К.: Наук. думка, 1991. – С. 234–243.

Кровицька О.В. Назви осіб, пов'язані з військовою справою // Українська історична та діалектна лексика.– К.: Наук. думка, 1995. – Вип. 2. – С. 48-56.

Кровицька О.В. Словотвірне поле діяча у сучасній українській мові // Тези доповідей республіканської науково-теоретичної конференції. – Львів, 1987. – С. 191-193.

Кровицька О.В. Структурно-семантичні особливості категорії особи в українській мові XVI-XVIII ст. // Ономастика і апелятиви (проблеми словотвірної дериватології). – Вип. 7. – Дніпропетровськ, 1999. – С. 119–122.

Кровицька О.В. Родина в українській лексичній системі XVI-XVIII ст. // Slavia orientalis. – Т. XLVIII. – № 1. – 1999. – S. 89-97.

Кровицька О.В. Роль твірної основи у формуванні словотвірної категорії nomina personalia // Наукові записки Тернопіль. держ. пед. ун-ту. Серія: Мовознавство. – Тернопіль, 2000. – Вип. II.– С. 56-65.

Кубрякова Е.С. Семантика производного слова // Аспекты семантических исследований. – М.: Наука, 1980. – С. 81-155.

Кубрякова Е.С. Теория номинации и словообразование // Языковая номинация. Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – С. 35-80.

Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова. – М.: Наука, 1981. – 200 с.

Кубрякова Е.С., Харитончик З.А. О словообразовательном значении к описанию смысловой структуры производных суффиксального типа // Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука, 1976. – С. 202-233.

Кузема В.Г. Суспільно-політична лексика в говірці верхів'я ріки Орелі // Питання філології: Збірник наук. праць аспірантів. – Дніпропетровськ, 1972. – С. 105-113.

Кулькина Е.Э. Некоторые особенности семантической структуры имен лица // Проблемы лексической и словообразовательной семантики в современном английском языке. – Пятигорск, 1986. – С. 112-116.

Купина Н.А., Скорнякова М.Ф. Коннотативность в семантической группе названий лица // Классы слов и их взаимодействие. – Свердловск, 1979. – С. 92-108.

Купреенко В. Промысловая лексика в памятниках старобелорусской письменности XV-XVII вв.: Автореф. дис... КФН. – Минск, 1968. – 16 с.

Лазарева Л.И. Различие в словообразовательной структуре наименований лиц по профессии в русском и украинском языках // Ученые записки Москов. гос. пед. ин-та: Проблемы русского языка. – М., 1970. – № 403. – С. 213-228.

Левашов Е.А. Названия лиц по местности в современном русском языке (вопросы словообразования): Автореф. дис... КФН. – Л., 1968. – 20 с.

Левковская К.А. Теория слова, принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала. – М.: Высшая школа, 1962. – 296 с.

Ленець К.В. Суфікс -щик (-чик) у назвах осіб // Питання мовної культури. – К.: Наук. думка, 1970. – Вип. 4. – С. 7-15.

Леонова М.В. Іменники так званого спільного роду // Мовознавство. – 1969. – № 6. – С. 71-76.

Лесюк М.П. Словотвірне гніздо з коренем вед- у сучасній українській мові // Мовознавство. – 1980. – № 4. – С. 76-82.

Лесюк Н.П. Словообразовательные гнезда корней со значением движения в современном украинском языке. – Дис... КФН. – К., 1982. – 300 с.

Лещинская О.А. Деривация атрибутивних названий лиц мужского пола при помощи суффиксов -ан (-ян), -ун, -ень (-ань) // Весці АН БССР. Серыя грамад. навук. – 1972. – № 1. – С. 87-94.

Лизанець П.М. До питання українсько- (раніше східнослов'янсько-) угорських взаємовпливів у галузі словотвору // Питання словотвору східнослов'янських мов: Матеріали міжвуз. наук. конф. – К.: Наук. думка, 1969. – С. 44-45.

Лыков А.Г., Зиньковская В.Е. О некоторых трудных случаях словообразовательной характеристики производных слов // РЯШ. – 1984. – № 4. – С. 86-92.

Лыков А.Г. Некоторые особенности суффикса лица -щик (-чик) // ВЯ. – 1958. – № 1. – С. 122-124.

Липкес Г.Б. Образование имен существительных с суффиксом активного производителя действия в современном русском языке: Автореф. дис... КФН. – М., 1954. – 16 с.

Литвина З.Н. Заимствованные существительные на -ент в современном русском литературном языке // Ученые записки Москов. пед. ин-та. – 1970. – № 403. – С. 122-132.

Лопатин В.В. О семантической структуре словообразовательного форманта // Русский язык. Вопросы его истории и современное состояние. – М.: Наука, 1978. – С. 78-89.

Лопатін В.В. Про деякі українські афікси в словотворчій системі сучасної російської мови // Мовознавство. – 1974. – № 5. – С. 17-22.

Лопатин В.В. Русская словообразовательная морфемика. – М.: Наука, 1977. – 315 с.

Лукина Г.Н. Греческие заимствования в сфере конкретной лексики ранних древнерусских памятников // Актуальные проблемы лексикологии и лексикографии. – Пермь, 1972. – С. 298-301.

Лукьянова Н.А. Лексико-семантическая группа "человек ленивый" в диалектной системе (опыт семантического анализа) // Русская лексика в историческом и синхронном освещении. – Новосибирск: Наука, 1985. – С. 58-79.

Лукьянюк К.М. Суффиксальное словообразование в буковинских говорах (прямая суффиксация): Автореф. дис... КФН. – Черновцы, 1966. – 23 с.

Ляховицкая Л.М. Структура и семантика имен существительных с отрицанием: Автореф. дис... КФН. – К., 1976. – 24 с.

Майборода А.В. Из истории украинского словообразования / Суффиксальное образование существительных на материале украинских грамот XVI ст.: Автореф. дис... КФН. – Харьков, 1957. – 15 с.

Максимов В.И. О методе словообразовательного анализа // ВЯ. – 1974. – № 1. – С. 108-115.

Максимов В.И. Суффиксальное словообразование имен существительных в русском языке. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1975. – 224 с.

Максимова А.Л. Существительные с суффиксами -ич, -иш и их производные в русском языке. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1985. – 128 с.

Малишко Г.І. Словотвір іменників чоловічого роду в збірці Климентія Зіновієва "Вірші. Приповісті посполиті" // Дослідження з словотвору та лексикології. - К.: Вища школа, 1985. – С. 48-52.

Мамрак А.В. Закономерности суффиксального образования имен деятеля современного русского языка (в сопоставлении с украинским языком): Автореф. дис... КФН. – К., 1979. – 20 с.

Маркарьян Н.Е., Николаев Г.А. Сопоставительное словообразование и формообразование русского и польского языков. – Казань, 1990. – 140 с.

Марков Б. О выражении родственных отношений в современных славянских языках // Реферати на македонските слависти за IX Меизнароден славистички конгрес во Киев. – Скопје, 1983. – С. 41-53.

Марочкін В.П. Антифеодальний і визвольний рух на Україні в першій чверті XVII ст. – К.: Вища школа, 1989. – 111 с.

Мартынов В.В. Праславянская и балтославянская суффиксальная деривация имен. – М.: Наука и техника, 1973. – 59 с.

Марченко В.С. Украинская строительная терминология: систематизация, образование, нормирование (На материале микросистемы "Терминология жилищно-гражданского строительства"): Автореф. дис... КФН. -К., 1992. – 17 с.

Матвіяс І.Г. Іменник в українській мові. – К.: Рад. школа, 1974. – 184 с.

Мацюк Г.П. Роль терминологии в обогащении значений общеупотребительной лексики украинского языка. Дис. ... КФН. – Львов, 1985. – 192 с.

Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. – М.-Л.: Соцэкгиз, 1938. – 510 с.

Мейе А. Общеславянский язык. – М.: Изд-во иностр. лит., 1951.– 492 с.

Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании. – М.: Изд-во иностр. лит., 1954. – 99 с.

Мижевская Г.М. Из наблюдений над словообразованием существительных со значением лица в русском литературном языке первой пол. XVIII века (суффиксы -ик, -ник) // Праці Одеського ун-ту. Серія філол. наук. – 1958. – Т. 148. – Вип. 8. – С. 147-155.

Міжетнічні зв'язки в українській антропонімії XVII ст. (Реєстри всього війська запорізького 1649 р. і мовнотериторіальні контакти). – К.: Наук. думка, 1989. – 150 с.

Милославский И.Г. Вопросы словообразовательного синтеза. – М.: Изд-во МГУ, 1980. – 196 с.

Милославский И.Г. Лексическое, словообразовательное и грамматическое в словоформе // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1980. – № 1. – С. 44-41.

Мишина Е.Ф. Юридическая лексика судебников XV-XVI веков: Автореф. дис... КФН. – Куйбышев, 1963. – 17 с.

Моисеев А.И. Наименования лиц по профессии (структурная квалификация) // Вестник ЛГУ. Серия истории языка и лит. – 1965. – Вып. I. – № 2. – С. 138-150.

Моисеев А.И. Наименовання лиц по профессии и толковые словари современного русского литературного языка// Современность и словари. – Л.: Наука, 1978. – С. 149-158.

Молодід Т.К. Із спостережень над лексикою "Палінодії" З.Копистенського // Наукові записки КДУ: Збірник філол. фак-ту. – 1958. – Т. 17. – N 13. – Вип. 2. – С. 142-164.

Москалева Н.П. Словообразование и словоизменение имен существительных в Полтавских актовых книгах второй половины XVII в.: Автореф. дис... КФН – Днепропетровск, 1965. – 21 с.

Мурдаров Вл. Интерпретация на чуждоезикови формации в българскате словообразователна система // Славистичен сборник. – София, 1978. – С. 123-128.

Нелюба А.Н. Словообразовательные средства разговорности как функциональностилистические категории: Автореф. дис... КФН. – Харьков, 1992. – 23 с.

Немченко В.Н. О понятиях словобразовательного значения и словообразовательного типа // Лексика. Терминология. Стили. – Горький, 1974. – Вып. 3. – С. 63-98.

Непийвода Ф.А. Лексика актових книг Стародубського міського уряду другої половини XVII ст. // Дослідження з мовознавства. – К., 1962. – С.57-76.

Нещерт Е.И. Структурно-семантическая характеристика имен существительных с суффиксами субъективной оценки: Автореф. дис... КФН – К., 1990. – 16 с.

Никитевич В.М. Основы номинативной деривации. – Минск: Высшая школа, 1985. – 157 с.

Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 413 с.

Німчук В.В. Про походження українських діалектів // Україна. Наука і культура. – К., 1993. – Вип. 26-27. – С. 233-250.

Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народа. – К., 1918. – 272 с.

Огієнко І. Українська літературна мова XVI ст. і Крехівський апостол 1560-х років. – Варшава, 1930. – С. 520-592.

Озерова Н.Г. Формально-семантическое взаимодействие в морфологических категориях субстантива (на материале русского и украинского языков): Автореф. дис... ДФН. – К., 1988. – 38 с.

Олексієнко С.І. Процеси освоєння іншомовних слів // Питання східнослов'янської лексикографії XI-XVII ст. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 107-110.

Олійник І.С. Агентивні і професійні назви // Питання східнослов'янської лексикографії XV-XVII ст. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 90-94.

Олійник І.С. Іменники з суфіксом -ець на позначення назв осіб // Дослідження з словотвору та лексикології. – К.: Вища школа, 1983.– С. 34-38.

Олійник І.С. Іменники з суфіксом -ар (-яр) на позначення назв діяча // Питання словотвору. – К.: Вища школа, 1970. – С. 59-68.

Олійник І.С. Іменники з суфіксом -ач (-яч) на позначення назв осіб // УМЛШ. – 1975. – № 8. – С. 33-44.

Олийник И.С. Формирование и развитие агентивных названий в украинском языке (на материале существительных, образованных при помощи суффиксов -ар (-яр) и -ач (-яч) // Актуальные проблеми исторической лексикологии восточнославянских языков: Тез. докл. – Днепропетровск, 1975. – С. 168-169.

Осташ Н.Л. Словообразование имен существительных в современной украинской разговорной речи: Автореф. дис... КФН – Ужгород, 1980. – 24 с.

Осташ Н.Л. Словообразование имен существительных в современной украинской разговорной речи. – Дис... КФН – Львов, 1980. – 186 с.

Отін Є.С. До етимології слова товариш // Мовознавство. – 1969. – № 5. – С. 58-61.

Откупщиков Ю.В. Из истории индоевропейского словообразования. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1967. – 523 с.

Павский Г.П. Филологические наблюдения над составом русского языка: Рассуждение второе. – СПб., 1842. – 355 с.

Падох Я. Грунтове судочинство на Лівобережній Україні у другій половині XVII – XVIII столітті. – Львів, 1994. – 206 с.

Панцьо С.Є. Словотвірні паралелі в буковинських і лемківських говірках // Українська мова на Буковині: минуле і сучасне. Матеріали II-ої Всеукр. наук. конф. – Чернівці, 1998.– С. 136-141.

Передрієнко В.А. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. – К.: Наук. думка, 1979. – 143 с.

Петличний І.З. Лексика мови літопису Самовидця // Доповіді та повідомлення ЛДУ ім. І.Франка. – 1961. – Вип. 9. – Ч. І. – С. 129-132.

Петренко И.В. Из истории собственно русской лексики (наименования ремесленников) // Исследования по русскому языку: Сборник работ каф. рус. яз. – Днепропетровск, 1970. – С. 20-24.

Петровичева Г.И. Название жителей по местности и словообразовательная норма // Актуальные проблемы лексикологии и лексикографии: Материалы IX зон. конф. кафедр рус. яз. вузов Урала. – Пермь, 1972. – С. 376-380.

Петровичева Г.И. Образование имен существительных со значением "лицо по его отношению к местности и национальности": Автореф. дис... КФН. – М., 1967. – 22 с.

Петрунина В.М. Суффиксальный способ словообразования (на материале наименований лиц по профессии в текстильном производстве) // Лексика и словообразование русского языка. – Рязань, 1982. – С. 118-123.

Питання історії української мови. – К.: Наук. думка, 1970. – 195 с.

Питання словотвору. – К.: Вища школа, 1979. – 191 с.

Питання східнослов'янської лексикографії XI-XVII ст. – К.: Наук. думка, 1979. – 167 с.

Пінчук О.Ф. Словотвірні значення віддієслівних іменників // УМЛШ. – 1975. – № 2. – С. 24-32.

Плющ П.П. Із спостережень над мовою Пересопницького Євангелія // Вісник КДУ. – 1965. – № 7. – С. 27-34.

Полищук Л.Н. Семантика производного слова суффиксального типа (на материале немецких производных существительных с общим категориальным значением лица). – АКД. – К., 1986. – 24 с.

Пономарев А.Д. Лексика греческого происхождения в современном украинском языке: Автореф. дис... КФН. – К., 1974. – 24 с.

Попович М. Нарис історії культури України. – К.: АртЕк, 1999.– 727 с.

Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М., 1958. – Т. I-II. – 536 с.

Потебня А.А. Именные суффиксы // Мовознавство. – 1971. – № 6.– С. 43-51.

Потиха З.А. Современное русское словообразование. – М.: Просвещение, 1970. – 384 с.

Прокопович Н.Н., Хохлачева В.Н., Шелихова Н.Г. Суффиксальное словообразование существительных в восточнославянских языках XV-XVII вв. – М.: Наука, 1974. – 224 с.

Ревзина О.Г. Структура словообразовательных полей в славянских языках. – М.: Изд-во МГУ, 1966. – 152 с.

Рогаль М.С. Лексическое заимствование в украинских летописях XVII – пол. XVIII вв. – К., 1969. – 16 с.

Рогаль М.С. Тюркські лексичні запозичення в українських літописах кін. XVII – поч. XVIII ст. // З історії української та інших слов'янських мов.– К.: Наук. думка, 1965. – С. 171-192.

Родніна Л.О. Варіанти назв осіб за місцем проживання і національністю в сучасній українській мові // Славістичний збірник. - К., 1963. – С. 188-197.

Родніна Л.О. Про морфологічні варіанти іменників у сучасній українській мові // Дослідження з мовознавства. – К., 1963. – Вип. 2. – С. 52-61.

Родніна Л.О. Семантичні відтінки словотворчих синонімів // Мовознавство. – 1969. – № 6. – С. 66-70.

Романова Н.П. Словообразование и языковые связи. Русско-украинско-польские языковые связи XVI-XVII вв. и вопросы словообразования. – К.: Наук. думка, 1985. – 189 с.

Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К.: Наук. думка, 1988. – 236 с.

Русанівський В.М. Історія української літературної мови. – К.: АртЕк, 2001. – 391 с.

Савицкий С.С. Словообразование нарицательных названий лиц в украинском фольклоре: Автореф. дис... КФН. – К., 1990. – 19 с.

Савранчук О.Ф. Про одиниці порівняльно-типологічного словотвору різноструктурних мов // Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 60-65.

Самійленко С.П. Нариси з історичної морфології української мови. – Ч. І. – К.: Рад. школа, 1964. – 234 с.; Ч. ІІ. – К.: Вища школа, 1970. – 200 с.

Сахарный Л.В. К экспериментальному исследованию семантики словообразовательного типа (модели) // Предварительные материалы экспериментального исследования по психолингвистике. – М., 1973.– С. 149-159.

Свенціцький І.С. Елементи живої народної мови в пам'ятках української літературної мови XIV-XVIII ст. // Питання української мови. – Львів, 1959. – Кн. 3. – С. 5-13.

Семиряк В.Д. Словообразовательные элементы в современном украинском языке: Автореф. дис... КФН. – Харьков, 1973. – 25 с.

Семиряк В.Д. Шляхи виникнення іменникових словотворчих варіантів // Мовознавство. – 1971. – № 3. – С. 21-25.

Сергеев Ф.П. Русская терминология международного права XI-XVII вв. – Кишинев: Картя Молдовеняскэ, 1972. – 258 с.

Сикорская З.С. Суффиксальное словообразование имен существительных в украинских говорах юго-восточного пограничья: Автореф. дис... КФН. – К., 1972. – 29 с.

Сікорська З.С. Сучасна українська мова. Словотвір і морфеміка. – Луганськ: Альма матер, 2000. – 174 с.

Сікорська З.С. Українсько-російський словотворчий словник. – К.: Рад. школа, 1985. – 183 с.

Симонова К.С. Українська мова у конфесійному письменстві XVст. (на матеріалі "Четьї" 1489 р.) // Жанри і стилі в історії української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 56-79.

Симонова О.Е. Производные существительные со значением действия и лица и "Изборнике Святослава 1073 года": Автореф. дис... КФН. – М., 1988. – 21 с.

Скаб М.В. Взаємозв'язок словотвору і семантики у найменуваннях людини-виготовлювача // Семасіологія і словотвір. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 31-34.

Склад і структура термінологічної лексики української мови. – К.: Наук думка, 1984. – 193 с.

Слабченко М. Соціально-правова організація Січи Запорозької // Український історик. – 1(77). – Рік XIX/XX. – 1982-1983. – С. 137-148.

Словарь словообразовательных элементов немецкого языка. – М.: Русский язык, 1979. – 536 с.

Словообразование: Обзор работ по современному русскому литературному языку за 1966-1969 гг. / Под ред. чл.-кор. АН СССР Ф.П.Филина. – М.: Наука, 1972. – 85 с.

Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1979. – 408 с.

Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К.: Наук. думка, 1983. – 203 с.

Смаль-Стоцький С. Українська літературна мова. – Прага, 1927. – 11 с. (окрема відбитка).

Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматика руської мови. – Відень, 1914. – 200 с.

Смольская А.К. Словообразование в славянских языках: Автореф. дис... КФН. – Одесса, 1971. – 60 с.

Соболева П.А. Словообразовательная полисемия и омонимия. – М.: Наука, 1980. – 294 с.

Солиев С. Структурные особенности словообразовательных гнезд имен существительных со значением родства в современном русском языке // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках: Тез. докл. II-ой Респубп. конф. 25-26 сент. 1986 г. – Гродно, 1986. – Ч. I – С. 248-251.

Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование. – М.: Наука, 1977. – 292 с.

Сороколетов Ф.П. История военной лексики в русском языке XI-XVII вв. – Л.: Наука, 1970. – 383 с.

Спасова А. Словообразователна функция на суффикс -ец в днешния книжовен български език // Български език. – 1952. – Год II. – Кн. 3-4. – С. 261-267.

Стемковская Ю.Е. Словообразовательная адаптация иноязычных суффиксов в современном чешском литературном языке: Автореф. дис... КФН. – М., 1990. – 21 с.

Субтельний О. Україна. Історія. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.

Сухомлин И.Д. О лексико-семантических особенностях системы названий лиц по роду занятий (Nomina agentis) в говорах украинского языка (на материале ОЛА) // Совещание по Общеславянскому атласу, Ленинград, 29-30 сент. 1972: Тез, докл. – М., 1972. – С. 159-160.

Сухомлин И.Д. О системности ремесленнической лексики в староукраинском языке // Актуальные проблеми исторической лексикологии восточнославянских языков. – Днепропетровск, 1975. – С. 51.

Сцяцко П.У. Беларускае народное славоўтварэнне: Афіксальныя назоўнікі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – 320 с.

Тимченко Е.П. Словообразовательная продуктивность существительных в современном немецком языке: Автореф дис... КФН. – К., 1986. – 22 с.

Титаренко Н.А. Агентивні і професійні назви // Питання східнослов'янської лексикографії XV-XVII ст. – К., 1979. – С. 100-102.

Тихонов А.Н. Множественность словообразовательной структуры слова и русская лексикография // Русский язык. Вопросы его истории и современного состояния. – М.: Наука, 1978. – С. 31-40.

Тихонов А.Н. О семантической соотносительности производящих и производных основ // ВЯ. – 1967. – № 1. – С. 112-120.

Ткач Ф.Є. Суспільно-економічна лексика мови українських ділових документів І пол. XVII ст. // Праці Одеського ун-ту. Серія філол. наук. – 1958. – Т. 148. - Вип. 8. – С. 189-194.

Токар В.П. Із історії суфікса -щик (-чик) в українській мові // Наукові записки Дніпропетровського ун-ту: Збірник праць іст.-філол. фак. – 1958. – Т. 64. – Вип. 15. – С. 81-91.

Токарь В.П. Из истории суффиксов в украинском языке (суффиксы -к-а, -ик, -ок, -л-о): Автореф. дис... КФН. – Днепропетровск, 1955. – 15 с.

Токарь В.П. Очерк исторического образования имен существительных в украинском языке (суффиксы -к(а), -ок, -щик и их производные): Автореф. дис... КФН. – Одесса, 1965. – 25 с.

Токарь В.П. Профессионально-техническая лексика Климентия Зиновиева // Актуальные проблемы исторической лексикологии восточнославянских языков: Тез. докл. – Днепропетровск, 1975. – С. 149-150.

Токар Т.Я. Суфіксальне творення іменників у говорах українських поселенців Боснії // Питання філології: Збірник наук. праць аспірантів. – Дніпропетровськ, 1972. – С. 175-180.

Трегубова Е.Н. Лексическая группа "служилые люди" в московских памятниках XVII в. // Жанрово-стилевая специфика лексики русского языка XVI-XVIII вв. – Красноярск, 1988. – С. 104-110.

Трубачев О.Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 21 с.

Трубачев О.Н. Ремесленная терминология в славянских языках (этимология и опыт групповой реконструкции). – М.: Наука, 1966. – 415 с.

Тугушева Р.Х. Из истории торговой лексики в славянских языках // Актуальные проблемы лексикологии и лексикографии: Тез. докл. – Пермь, 1972. – С. 448-451.

Туркин В.Н. К изучению социальных терминов // ВЯ. – 1975. – № 2. – С 62-67.

Туркин В.Н. О некоторых особенностях развития социальных терминов // Актуальные проблемы исторической лексикологии восточнославянских языков: Тез. докл. – Днепропетровск, 1975. – С. 14.

Улуханов И.С. Исследование единиц словообразовательной системы и его роль в преподавании словообразования // Актуальные вопросы русского словлообразования: Тез. докл. – Ташкент: Укитувчи, 1985. – С. 27-357

Улуханов И.С. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация. – М., 1996. – 221 с.

Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником). – Львів, 2001. – 371 с.

Фасмер М. Греко-славянские этюды: III. Греческие заимствования в русском языке. – Спб., 1909. – 255 с.

Филин Ф.П. О лексике древнерусского языка // ВЯ. – 1982. – № 1. – С. 3-18.

Филин Ф.П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков: Историко-диалектологический очерк. – Л., 1972. – 655 с.

Халимоненко Г.И. Слова товар, табор и товарищ в староукраинском языке // Некоторые вопросы лексики и грамматики тюркских языков. – М., 1973. – С. 26-43.

Хамраев Б. К построению типологии словообразовательных цепочек наименований лица в современном русском языке // Актуальные проблемы русского словообразования: Тез. докл. – Ташкент: Укитувчи, 1985. – С. 253-257.

Хацкевич В. Суффиксальное словообразование существительных (суффиксы лица) в современном белорусском языке: Автореф. дис... КФН. – М., 1956. – 13 с.

Хохлачева В.Н. К истории отглагольного словообразования существительных в русском литературном языке нового времени. – М., 1969. – 150 с.

Христенюк В.Ф. Динаміка аугментативно-пейоративного словотвору іменника в українській мові: Автореф. дис... КФН. – К., 1995. – 25 с.

Худаш М.Л. Лексика українських ділових документів кінця XVI – початку XVII ст. (На матеріалах Львівського Ставропігійського братства). – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 164 с.

Царук О. Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри. – Дніпропетровськ, 1998. – 323 с.

Цейтлин Р.М. Лексика старословянского языка. – М.: Наука, 1977. – 336 с.

Цыганенко Г.П. Состав слова и словообразование в русском языке: Автореф. ... ДФН. – К., 1991. – 54 с.

Цимбалюк Ю.В. Іменники з суфіксом -ent в українській мові // Іноземна філологія. – 1974. – Вип. 36. – С. 85-89.

Чепіга І.П. Концепція літературної мови староукраїнських книжників XVI – першої половини XVII ст. // Жанри і стилі в історії української мови. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 79-93.

Чернецкая А.В. Функции иноязычных деривационных ресурсов в словообразовательной системе украинского языка: Автореф. дис...КФН. – К., 1983. – 23 с.

Чернов Є.І. З історії професійно-виробничої лексики української мови // Дослідження з лексикології і словотвору. – К.: Вища школа, 1985. – С. 97-100.

Чурмаева Н.В. К истории слова писарь в русском языке // Русская историческая лексикология. – М.: Наука, 1968. – С. 228-232.

Чурмаева Н.В. Существительные с суффиксом -арь со значением действующего лица в древнерусском языке XI-XIV вв. // Исследования по исторической лексикологии древнерусского языка. – М.: Наука, 1964. – С. 260-271.

Шахматов О., Кримський А. Нариси з історії української мови та хрестоматія з памятників письменської старокиївщини XI-XVIII вв. – К., 1924. – 208 с.

Шевчук О.С. Про розмежування твірних основ // Мовознавство. – 1971. – № 2. – С. 23-27.

Шекера М.Г. Вторичная номинация во взаимодействии общеупотребительной и специальной лексики: Автореф. дис... КФН. – К., 1986. – 16 с.

Шкатова Я.А. Сопоставительное изучение русско-болгарских агентивных номинаций-терминов // Словообразование и номинативная деривация в славянских языках: Тез. докл. II Республ. конф., 25-26 сент. 1986 г. – Гродно, 1986. – Ч. II. – С. 145-148.

Шкатова Л.А. Терминологические наименования лиц в русском языке (историко-ономасиологический анализ): Автореф. дис... КФН. – Свердловск, 1987. – 32 с.

Шмелев А.Д. Лексическое значение существительного и словарное отражение его референциальных возможностей // Словарные категории. – М.: Наука, 1988. – С. 96-100.

Шмелев А.Д. О референции агентивных существительных // Филологические науки. – 1983. – № 4. – С. 39-46.

Шмелева Е.Я. О толкованиях мотивированных названий производителей действия в толково-словообразовательном словаре // Словарные категории. – М.: Наука, 1988. – С. 129-133.

Шпортько Л.Т. Словообразовательно-семантическая и функциональная характеристика отглагольных суффиксальных имен существительных научно-технического подстиля современного русского языка: Автореф. дис... КФН. – К., 1985. – 22 с.

Языковая номинация: Виды наименований. – М.: Наука, 1977. – 357 с.

Яковенко Н.М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К.: Наук. думка, 1995. – 414 с.

Янценецкая М.Н. Принципы организации мотивирующих классов слов // Вопросы словообразования в индоевропейских языках. – Томск, 1985. – С. 125-135.

Янценецкая М.Н. Семантические вопросы теории словообразования. – Томск: Изд-во Томск. ун-та. 1970. – 242 с.

Яропуд Л.Г. Словообразовательная система суффиксальных существительных в западноподольском говоре (носитель процессуального признака): Автореф. дис... КФН. – К., 1988. – 23 с.

Doroszewski W. Podstawy gramatyki polskiej. – Warszawa: PWN, 1963. – Cz. 1. – 320 s.

Dvonč L. Kvantitativne zmeny pri odvodzovani substantiv na -ár (-iar) // Jazykovedné štúdie. – 1956. – 1. – S. 5–30.

Dukiel D. Formy adresatywne w wydwornym polityku Macieja Guthära-Dobrackiego // Rozprawy komisji językowej. XVI. – Wroclaw, 1989. – S. 147–161.

Grzegorczykowa R. Zarys słowotwórstwa polskiego. Słowotwórstwo opisowe. – Warszawa: PAN, 1979. – 96 s.

Havránek B. Studie o spisovném jazyce. – Praha: Nakladatelství Československé Akademie věd, 1963. – 371 s.

Horecky J. Slovotvorna sustava slovenčiny. Podstatne meno, pridavne meno, sloveso. – Bratislava, 1959. – 218 s.

Йирачек Й. Интернациональные суффиксы существительных в современном русском языке: Структурно-сопоставительное исследование // Spisy University J.E.Purkyně v Brne. Filosofická fakulta. № 168. – Brno, 1971. – 281 s.

Kiparski V. Russische historische grammatik. – Heidelberg: Carl Winter-Universitätsverlag, 1975. – B. III: Entwicklung des Wortschatzes. – 375 s.

Kiss L. Format -it w pol. najmit(a), wrozbit(a), ros. наймит, ворожбит, ukr. наймит, ворожбит // Studia Slavica. – II. – 1956. – S. 365-371.

Kochman St. Polsko-rosyjskie kontakty językowe w zakresie słownictwa w XVII wieku. – Wrocław–Warszawa–Kraków: PAN, 1967. – 136 s.

Kowalska G. Historia, stan obecny i perspektywy badan nad rzeczownikami na -aga, -iga, -uga // Prace językoznawcze. – Warszawa–Kraków, 1983. – Z. 74. – S. 91-97.

Minikowska T. Wyrazy ukraińskie w polszczyznie literackiej XVI w. – Warszawa–Poznań–Toruń: PWN, 1980. – 173 s.

Pečiar S. Tvorenie a kvantita činitelśkych imien na -tel' // Slovenska reč. – 1967. – № 4 (32), – S. 204-209.

Rusek J. Dzieje nazw zawodów w językach slowiańskich. – Warszawa: Energia, 1996. – 160 s.

Szymański T. Slowotwórstwo rzeczownika w bulgarskich tekstach XVII-XVIII wieku. – Warszawa–Wrocław–Kraków: PAN, 1968. – 199 s.

Schütz J. Lexilogisches und Chronologisches zu den Bildungen mit -арь // Die Welt der Slawen: Jg. V. – 1960. – H 3-4. – S. 410-414.

Witkowski W. Sufiksy tworzące nazwy dzialacza (nomina agentis) w języku rosyjskim // Studia z Filologii Polskiej i Slowiańskiej. – Warszawa, 1955. – T. 1. – S. 487-496.

Wojtyła-Swierzowska M. Prasłowiańskie nomen agentis. – Warszawa–Wrocław–Kraków–Gdansk: PAN, 1974. – 159 s.

Zinkiewicz-Tomanek B. Szeregi slowotwórcze zawierajace rzeczowniki z sufiksem -uch // Prace językoznawcze. – Warszawa–Kraków: PAN, 1983. – Z. 74. – S. 163-173.

ЗМІСТ

ББК Ш 141.4–314
К-83

Наукове видання

Ольга Кровицька. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст. Семантика і словотвір. –
Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 213 с.

ISBN 966-02-2696-9

Текст друкується в авторській редакції

Автор обкладинки
Віктор Куликовець

Комп'ютерний набір
Любов Дейнека, Галина Леськів, Оксана Рак

Художньо-технічний редактор
Галина Леськів

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
м. Львів, вул. Козельницька 4

Підписано до друку 20.12.2002 р. Ум. друк. арк. 9,6